VILÁG-TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

BARABÁS GÁBOR
VIOLA OPOLEI HERCEGNŐ ÉS KÁLMÁN SZLAVÓN HERCEG

GYÖRKÖS ATTILA
MAGYAR–FRANCIA DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK
A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN (1457–1490)

CSÁKÓ JUDIT
MAGYARORSZÁGI MESTER A FRANCIA ERETNEKEK ÉLÉN?

PÉTERFI BENCE
A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A BAJOR HERCEGSÉG
DIPLOMÁCIAI-POLITIKAI KAPCSOLATAI A 15–16. SZÁZADBAN

SZEMLE
VARGA SZABOLCS, KELENHEGYI ANDOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

5. (37.) évfolyam 2015. 1.

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

TARTALOM

A középkori diplomácia és a Szentszék (Skorka Renáta) 1

Tanulmányok

Barabás Gábor: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg.
Egy historiográfiai vita margójára 5

Maléth Ágnes: Gui de Boulogne magyarországi itinériuma 29

Uhrin Dorottya: Kutyafejűek és marhalábúak.
13. századi mongol kifejezések a Historia Tartarorumban 43

Györkös Attila: „Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe."
Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490) 61

Csákó Judit: Magyarországi mester a francia eretnekek élén? Néhány megjegyzés
az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalom történetének elbeszélő forrásaihoz 79

Műhely

Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai
kapcsolatai a 15–16. században.
Hungarikakutatások a müncheni levél- és kézirattárakban 113

Visszhang

Lővei Pál: Zsigmond király Konstanzban, 2014 145

Szemle

Régi egregiusok (Varga Szabolcs) 153

Megtérés a kontextushoz (Kelenhegyi Andor) 157

Rendiség és honvédelem Horvátországban és Szlavóniában a 16. században
(Varga Szabolcs) 160

Jelen számunkat Skorka Renáta szerkesztette.

CONTENTS

Medieval Diplomacy and the Holy See (Renáta Skorka) 1

Studies

Gábor Barabás: Duchess Viola of Opole and Coloman, Duke of Slavonia. Contribution to a Historiographical Dispute 5

Ágnes Maléth: Some Remarks on the Itinerary of Cardinal Gui de Boulogne in Hungary 29

Dorottya Uhrin: The Dog-headed, Cow-footed Men. Mongolian Words in the Historia Tartarorum 43

Attila Györkös: "After long and mature deliberation, he accepted the alliance." Franco–Hungarian Diplomatic Relations in the Late Middle Ages (1457–1490) 61

Judit Csákó: A Hungarian Master at the Head of the French Heretics? Some Remarks on the Narrative Sources of the Movement of the Pastoureaux in 1251 79

Workshop

Bence Péterfi: Diplomatic and Political Relations between the Kingdom of Hungary and the Duchy Bavaria in the 15th and 16th Centuries 113

Echo

Pál Lővei: King Sigismund in Konstanz, 2014 145

Book Reviews

Old "Egregii" (Szabolcs Varga) 153

Converting to the Context (Andor Kelenhegyi) 157

Estates and Defence in Croatia and Slavonia in the 16th Century (Szabolcs Varga) 160

SZERZŐINK

Barabás Gábor, PhD, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem BTK • Csákó Judit, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Györkös Attila, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem BTK • Kelenhegyi Andor, doktorandusz, Közép-európai Egyetem (CEU) • Lővei Pál, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA BTK Művészettörténeti Intézet • Maléth Ágnes, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Péterfi Bence, fiatal kutató, MTA BTK Történettudományi Intézet • Skorka Renáta, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Uhrin Dorottya, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK • Varga Szabolcs, PhD, főiskolai docens, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

A középkori diplomácia és a Szentszék

BEVEZETŐ

Az államok közötti hivatalos kapcsolatok szabályozott és dokumentált formája a modern kori diplomácia 19. századi megszületését megelőző időszakokban is létezett. Az alattvalók személyének és vagyonának védelmében, a háborús konfliktusok tárgyalások útján történő elsimításában, a béke fenntartására irányuló szövetségek létrehozásában eljáró, a hír- és információszerzéssel megbízott követek felhatalmazása a középkorban eseti jelleggel történt, s kirendelésük nem földrajzi régiókhoz, hanem aktuális feladatokhoz kötődött. A középkori hatalmak külpolitikája olyan *ad hoc* diplomaták, főpapok, szerzetesek, kereskedők, értelmiségiek, világi előkelők vállain nyugodott, akikkel szemben természetes elvárás volt, hogy ismerjék és kövessék a diplomáciai protokoll jogi, szokásjogi, valamint kulturális és ceremoniális szabályait. A 13–15. században nem meglepő módon a legkiterjedtebb diplomáciai kapcsolatokkal a pápai állam rendelkezett, amely a Szentszék alá tartozó hívek, illetve államok ügyeibe gyakran avatkozott be pártfogóként, közvetítőként, döntőbíróként, olykor fogadatlan prókátorként vagy intrikusként. E szerepvállalások mindegyikére találhat példát és utalást az olvasó a Világtörténet második középkori számának tanulmányaiban.

Barabás Gábor két lengyel hercegnő, Viola és Grzymisława története kapcsán mutatja be, hogy a pápai oltalom intézménye erősítve a Szentatya világi hatalmát miként szakadhatott ki az egyházi szférából. A pápa a gyámolítandók személyének, illetve tulajdonának és jogainak védelmét szavatolva a *protectio* gyakorlati megvalósítását tekintélyes, de nemegyszer egymással érdekellentétben álló egyházi, illetve világi méltóságokra bízta; esetünkben többek között a magyar király fiára. Mi állhatott vajon a magyarországi herceg protektori felkérésének hátterében? Erre a kérdésre is választ keres a *Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg* című írás.

A pápák világi tekintélyükből fakadó kötelességüknek tekintették politikai szándékaik követek útján történő kifejezését és érvényesítését. Ebben a vonatkozásban a nápolyi és a magyarországi Anjouk 1345-től datálható konfliktusának elrendezése igazi kihívás elé állította az itáliai ügyekre mindig különös figyelmet fordító Szentszéket. Nem véletlen tehát, hogy a békítő tárgyalások alkalmával az egyházfő nevében az egyik legtehetségesebb diplomatája járt el. A legátus 1349. évi kelet-európai útjának részleteit és állomásait *Gui de Boulogne magyarországi itinerárium*a címet viselő tanulmányában Maléth Ágnes tisztázza.

A pápai küldöttségek útja nem minden esetben ért véget a keresztény világ határainál, különösen ha szükségesnek mutatkozott valamely Európán kívüli, ismeretlen nép vallásának, szokásainak, életmódjának, erejének kifürkészése. Az ilyen felderítendő népek közé tartoztak a középkorban a tatároknak nevezett mongolok. A Batu kánt felkereső C. de Bridia ferences rendi szerzetes úti beszámolóját vizsgálva Uhrin Dorottya *Kutyafejűek és marhalábúak – 13. századi mongol kifejezések a Historia Tartarorumban* című munkájában olyan közkinccsé vált toposzok nyomába ered, amelyekkel kapcsolatban igazolható, hogy azok nem csupán a szerzetes képzeletvilágának szülöttei.

„Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe" – idézi tanulmánya címében egy házasságkötés tervével kapcsolatban Györkös Attila a burgundi krónikást. Ez a szövetségre tett kísérlet egyébiránt a francia–magyar diplomáciai összeköttetések kiindulópontját jelenti a szerző által vizsgált időszakban. Tévedés lenne azonban azt feltételezni, hogy a két monarchia 1457–1490 közötti kapcsolatát nem befolyásolták a Szentszék pillanatnyi politikai érdekei, azok ugyanis legalább annyira meghatározóak a két hatalom együttműködésének vonatkozásában, mint a környező, a burgundi vagy a Habsburg-területekhez fűződő viszony alakulása.

A pápa – noha a fentiekben erre példák sorát láthattuk – nem csupán diplomáciai tevékenységével gyakorolhatott hatást a politikai eseményekre, hanem diplomáciai passzivitásával is. A Csákó Judit által taglalt esetben a magukat pásztorocskáknak nevező francia alattvalók az egyházfő érdektelenségén felbuzdulva, alulról szerveződő mozgalomként vállalkoznak a Szentföldön fogságba esett királyuk kiszabadítására. A botcsinálta diplomaták akciója kudarcba fullad, vezetőjük személyét illetően pedig bizonytalan információk kapnak szárnyra, ezeket gyűjti csokorba a *Magyarországi mester a francia eretnekek élén?* címmel megjelenő filológiai elemzés.

Műhely rovatunkban Péterfi Bence kutatási beszámolója olvasható, amelynek köszönhetően betekintést nyerhetünk a müncheni Bayerisches Hauptstaatsarchiv különféle iratcsoportjaiban, illetve a Bayerische Staatsbibliothek kézirattárában őrzött, elsősorban késő középkori magyar vonatkozású forrásanyagba. A hungarikakutatás nyomán felszínre került három tucat ismeretlen Mátyás-oklevél és néhány eddig lappangó tudósítás a mohácsi csatáról; előbbiek listáját táblázatba rendezve, utóbbiaknak pedig átiratát közli a szerző *A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században* című beszámolójának mellékleteként.

A jeles, nemzetközi érdeklődésre is számot tartó történelmi események évfordulója alkalmából rendezett kiállításokról beszámoló szakértői vélemények rovatában, a Visszhangban ezúttal Lővei Pál segítségével a 15. század egyik kiemelkedő fontosságú diplomáciai bravúrjára emlékezünk. A művészettörténész Konstanzban járt, ahol az 1414–1418 között tartott zsinat hatszázadik évfordulóját ünnepelték. A zsinat-kiállítás az egyházi esemény világi környezetének bemutatására törekedett, így derül fény arra, hogy mit csinált a konklávé a város kereskedelmi raktárépületében, mennyit hitelezett az esemény alkalmával a Spini-bank, illetve ki volt a gyűlés legnehezebb „látogatója".

Szemle rovatunkban három kötetnek, Pálosfalvi Tamás 2014 végén megjelent angol nyelvű, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526* címet viselő monográfiájának, Jean-Claude Schmitt 2013-tól, Novák Veronika fordításának köszönhetően magyarul is olvasható *A zsidó Hermann megtérése: Önéletírás, történelem és fikció* című eszmefuttatásának, illetve Nataša Štefanec *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici* címmel a közelmúltban napvilágot látott munkájának az ismertetése kapott helyet.

Skorka Renáta

MEDIEVAL DIPLOMACY AND THE HOLY SEE

The official and documented form of the relationship between states existed already in the Middle Ages. The envoys sent out in order to protect the persons and wealth of subjects, to settle armed conflicts, or to establish formal alliances, and in the meantime collecting news and information, acted in the medieval period upon ad hoc commissions, and their tasks were related not to geographical regions but to actual tasks. The foreign policies of medieval powers were entrusted to such occasional diplomats, prelates, monks, merchants, intellectuals or lay aristocrats, who were naturally expected to be familiar and comply with the legal, traditional, cultural and ceremonial rules of diplomatic protocol. It is far from surprising that in the 13th to 15th centuries the most widespread diplomatic relations were nurtured by the Papal state, which frequently intervened on the behalf of individuals or states as a protector, mediator, arbitrator or intriguer. All of these roles are either exemplified or at least hinted at in the papers which appear in this second medieval issue of the review Világtörténet.

BARABÁS GÁBOR

Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg

Egy historiográfiai vita margójára*

1233. december 23-án két oklevelet állítottak ki a pápai kancelláriában Kálmán herceg,[1] II. András magyar uralkodó (1205–1235) középső fia számára,[2] aki 1226 óta *dux*ként Szlavónia élén állt.[3] Nem az a tény érdemel figyelmet, hogy IX. Gergely pápa (1227–1241) a magyar király helyett egyik fiának írt, hiszen már Kálmán bátyja, Béla herceg is több alkalommal kapott pápai megbízást,[4] sőt a szlavón herceget sem ekkor kereste meg első ízben a pápa,[5] hanem az említett diplomák természete.

Az oklevelek mindegyike ugyanis pápai védelmet biztosított, méghozzá két lengyel özvegy, Viola[6] opolei[7] és Grzymisława[8] sandomierzi[9] hercegnők számára. IX. Gergely pápa oltalma alá vette a két özvegyet, gyermekeiket, birtokaikat, továbbá jogaikat, és többek között Kálmán herceget rendelte *conservator*ként[10] ezen

* A kutatást az OTKA NN 109690. számú projekt támogatása és a Varsói Német Történeti Intézet (DHI Warschau) által biztosított ösztöndíj, valamint a Varsói Magyar Kulturális Intézet segítsége tette lehetővé, amelyért mindkét intézet munkatársainak köszönettel tartozom.

1 *KMTL*, 1994. 316.

2 Potthast, 1957. 9349. sz. és Potthast, 1957. 9352. sz., *RGIX*, 1890. I. 1649. sz.

3 Ld. Font, 2005. 217.; Font, 2007. 32.; Barabás, 2013a. 321–344.

4 Például az 1225. július 15-én az *Intellecto iam dudum* kezdetű pápai dekrétummal III. Honorius pápa felhatalmazta Béla herceget, hogy az atyja által végrehajtott, a királyi hatalomra káros birtokadományokat felülvizsgálja. Potthast, 1957. 7443. sz. Vö. Zimmermann, 2000. 141–145.; Zimmermann, 1996. 157–158.; Kristó, 2001. 290.; Solymosi, 1996. 51.; Sweeney, 1972., Bónis, 1974.; Zsoldos, 2011. 24. 132. lábjegyzet. 1228. március 21-én, már Erdély hercegeként, a kunok közötti misszió támogatására kérte fel IX. Gergely. Potthast, 1957. 8153. sz.; *RGIX*, 1890. I. 186. sz.

5 1233. október 10-én datált oklevelében a pápa a boszniai eretnekség elleni küzdelemre buzdította Kálmán herceget. *„Quocirca serenitatem tuam rogamus monemus, et hortamur in Domino, quatenus consuetudinem ipsam, sicut est antiquis temporibus approbata, in favorem fidei, et pravitatis heretice detrimentum, facias firmiter observari."* Theiner, 1859. I. 201. sz., Potthast, 1957. 9305. sz., *RGIX*, 1890. I. 1522. sz. Ld. Fine, 1987. 143–145.

6 Ld. Zientara, 2002. 280–281., 289.; Grabowska, 2012. 193., 198–199.; Fried, 1980. 290.

7 Tanulmányomban az eredeti lengyel földrajzi neveket alkalmazom, kivéve az olyan esetekben, amikor rendelkezünk ma is használatos magyar változattal. Opole esetében mind a régi magyar Opoly, mind a német Oppeln elnevezést kerülöm, hasonlóan Wrocławnál a Boroszló és a Bresslau városneveket. Ami a személyneveket illeti, ott a magyar változatokat használom, a lengyel megadásával, amennyiben létezik megfelelő alak.

8 Ld. Zientara, 2002. 255., 285.; Fried, 1980. 290.

9 Szandomir, Sandomir.

10 Fried, 1980. 309–310.

ügyekhez. A két lengyel hercegnő pápai protekciója alapvetően illeszkedett a III. Ince pontifikátusa alatt kezdődő folyamatba. Az özvegyek számára nyújtott pápai védelmek száma folyamatosan nőtt,[11] mindazonáltal a magyar herceg érintettsége miatt különösen érdemes részletesen bemutatni ezen ügyeket.

A pápai oltalom

A konkrét esetek bemutatása előtt azonban röviden meg kell vizsgálni, mit is jelentett elméletben, illetve gyakorlatban a 13. században a világiaknak nyújtott pápai oltalom. Az intézmény gyökerei az első évezredbe nyúlnak vissza, a szegények, özvegyek, árvák és a zarándokok védelméhez, ami az egész keresztény társadalom alapvető kötelessége volt. Ezzel párhuzamosan a római Szentszék védelemmel tartozott a *Patrimonium Petri* lakosságának, vagyis azon területének, amely felett világi fennhatósága is volt.[12] A laikusoknak nyújtott pápai oltalom fejlődésében a következő lépés a reformpápaság hatására következett be. A pápai primátus elméletének és az Apostoli Szék autoritásának a gyakorlatban történő megvalósítása alakította leginkább a világiaknak adott protekció koncepcióját. A pápák maguk számára az egyházi mellett ugyanis világi tekintélyt is igényeltek.[13] Az egyházi védelem (*protectio*) világi szférába történő átültetése azonban, minthogy két jogi felfogás találkozott egymással, nem ment zökkenőmentesen. A pápai oltalom vállalása ugyanis gyakorlatilag azt jelentette, hogy a védelemben részesültek elismerték Szent Péter utódainak a hatalmát területük és elméletileg az egész világ felett. A fejlődés következő elemeként a pogányok elleni harc nevezhető meg, ami szintén nagy hatással volt a fogalom alakulására. Ebben a tekintetben a *reconquista* kapcsán az Ibériai-félsziget jelentősége emelhető ki.[14]

A világiaknak nyújtott pápai védelem fejlődésében további fontos fázist jelentett a keresztesek számára biztosított protekció, amelynek alapja a zarándokok védelme és az úgynevezett *tregua dei* volt.[15] A 12. század második felében jelent meg aztán a keresztes kötelezettséghez nem kapcsolódó személyes oltalom. A *personae miserabiles* védelmében kiadott pápai oklevelekkel együtt mindhárom csoportban III. Ince pápa (1198–1216) idején érzékelhető jelentős számbeli növekedés.[16] A pápai oltalom alapvetően nem nyújtott különleges jogokat a védelmezett személynek, hanem biztosította a jogait minden támadás ellen, vagyis a már meglévő jogrendet és tulajdont szavatolta. Hatékonysága elsősorban a belé vetett

11 Fried, 1980. 264–265.
12 Fried, 1980. 38–45.
13 Fried, 1980. 45–52., 313. VII. Gergely pápa például több európai uralkodónak is felajánlotta a pápaság védelmét, de csak Aragónia királya reagált pozitívan a megkeresésre, aminek hatására országa a római Szentszék *ius propriuma* lett. Beleegyezése a királyság helyzetével, elsősorban az arabok elleni harccal magyarázható. Fried, 1980. 102.
14 Fried, 1980. 102.
15 Fried, 1980. 105–113.
16 Fried, 1980. 115–120., 264.

bizalomtól és a pápaság tekintélyének tiszteletétől függött, de a végrehajtással megbízott *protektor*ok, *conservator*ok szerepe is nagy volt.[17]

A világiaknak nyújtott protekció egyértelműen az egyházi jogból eredeztethető, de nem kapcsolódik az *exemptio* kérdésköréhez. Ez utóbbi ugyanis alapvetően a püspökök és érsekek kormányzati hatalmát (*potestas iurisdictionis*) érintette, attól való mentességet jelentett, vagyis egy különjogot, míg egy apostoli védelem (*protectio*) esetében ez változatlan maradt.[18] A világiakkal kapcsolatban ez a szempont ugyancsak a meglévő jogrend megőrzésének a célja miatt fontos, de a pápaság univerzális igényeinek megvalósulása szempontjából nem mellékes a kapcsolat és a párhuzam. A laikusoknak nyújtott pápai védelem egyik alapja, az elesettek és árvák védelme az uralkodók erénykatalógusának részeként a karoling királytükrökben is megjelent. Érdekesség, hogy a protekciók végrehajtásához a pápaság továbbra is igénybe vette a világi hatalmasságok segítségét, de már az ehhez szükséges autoritás forrásaként.

Grzymisława sandomierzi hercegnő és Opolei Viola pápai oltalma

A pápai oltalom kialakulásának rövid bemutatása után térjünk vissza a két említett lengyel hercegnő ügyéhez. Esetükről a Kálmán hercegnek küldött oklevél mellett más forrásokból is rendelkezünk információval. Viola és Grzymisława is kapott ugyanis értesítést IX. Gergelytől arról, hogy kérésüket teljesítve az Apostoli Szék védelmébe vette őket. Az opolei hercegnő számára 1233. december 3-án, míg a sandomierzi részére december 23-án állították ki az oklevelet a pápai kancelláriában.[19] Kálmán mellett mindkét esetben további, egyházi protektorokat is megbízott a pápa. A két hercegnő védelméről szintén december 23-án datálva értesítette ugyanis a gnieznói érseket. Pełka érsek mellett Viola esetében a wrocławi és az olomouci püspököt,[20] míg Grzymisławával kapcsolatban wrocławi kollégájával együtt a krakkói püspököt[21] bízta meg IX. Gergely pápa. A sandomierzi hercegnő ügyében az egyháziak mellett, Kálmán herceghez hasonlóan, egy világi méltóság is kapott oklevelet a pápai védelemről, Szakállas Henrik (Henryk Brodaty) sziléziai herceg.[22] Henrik megbízását azzal magyarázhatjuk, hogy korábban is tevékeny részt vállalt Grzymisława és gyermeke védelmében, illetve a római Szentszékkel ápolt jó kapcsolatai révén az oltalom kieszközlésében is.[23]

17 Fried, 1980. 149., 265., 306–307., 309–310., 313–315.
18 Ld. Kiss, 2006. 36–39.; Kiss, 2013. 155.
19 Potthast, 1957. 9337. sz., *RGIX,* 1890. I. 1645. sz.; Potthast, 1957. 9351. sz., *RGIX,* 1890. I. 1647. sz.
20 A csehországi Olmütz. Potthast, 1957. 9348. sz., *RGIX,* 1890. I. 1646. sz.
21 Potthast, 1957. 9350. sz., *RGIX,* 1890. I. 1648. sz.
22 *RGIX,* 1890. I. 1650. sz.
23 Zientara, 2002. 285.

A magyar király fiának feladatát és megbízásának okait illetően először a két özvegy hercegnő helyzetét vizsgáljuk meg, ami miatt a pápasághoz fordultak, illetve a pápa oltalma alá kerültek. Közülük is Grzymisława ügyét mutatjuk be előbb, mivel az ő kapcsolata Kálmánnal kellőképpen indokolja a herceg szerepét az eljárásban. Grzymisława a krakkói herceg, Fehér Leszek (Leszek Biały) özvegye volt. Leszeket 1227. november 27-én gyilkolták meg a lengyel hercegek gąsawai találkozóján, ahol az imént említett Szakállas Henrik is súlyosan megsérült, bár el tudott menekülni. Leszek halála után III. (Hosszúlábú) Ulászló (Władysław III. Laskonogi), Nagy-Lengyelország uralkodója (1194–1228) és Leszek testvére, Mazóviai Konrád küzdött a krakkói trónért, a kis-lengyelországi nemesség támogatását azonban Ulászló élvezte. Leszek özvegye 1228-ban lemondott Ulászló javára maga és fia Krakkóra vonatkozó jogairól, ellenszolgáltatásként pedig megkapták Sandomierz területét. A későbbiekben Ulászló halála után Szakállas Henrik támogatta az anyát és gyermekét Mazóviai Konrád támadásaival szemben, bár Grzymisława többször kiegyezett a mazóviai herceggel is. 1233-ban azonban Henrik pártfogásával és közvetítésével fordult az Apostoli Székhez Sandomierzre vonatkozó jogai oltalmáért.[24] A sziléziai herceg közreműködését az is elengedhetetlenné tette, hogy Grzymisława és fia, Boleszló (Bolesław) ekkor éppen Konrád fogságában voltak.[25]

Kálmán herceg pápai megbízásával kapcsolatban elsőként a mandátum[26] címzése érdemel említést, minthogy a szlavón herceget a pápa mindkét oklevélben szlavóniai királyként (*carissimo in Christo filio, C. illustri regi Sclavonie*) szólította meg.[27] Királyi méltósága abból az időből származott, amikor Halics élén állt,[28] ami IX. Gergely megbízására is indokul szolgálhatott. Kálmán felesége, Salomea ugyanis Fehér Leszek és Grzymisława lánya volt, vagyis a hercegnek tulajdonképpen anyósát kellett támogatnia.[29]

Maga a házasság jól ismert körülmények között, II. András király és a krakkói uralkodó 1214-es szepesi találkozójának eredményeképp 1215 augusztusa és 1216 júliusa között jött létre. 1215-ből ismert egy királyi oklevél, amelyben II. András köszönetet mondott III. Ince pápának Kálmán koronázásának az elismeréséért.[30] Az új király és Salomea uralma azonban nem tartott sokáig Halicsban, valószínűleg legkésőbb 1222-re véget ért. Salomea követte a férjét Magyarországra is, ahol Kálmán 1226-tól bátyját, Bélát követve hercegként Szlavónia élére került.[31] Halics elhagyása természetesen nem önszántukból történt, sokkal inkább Msztyiszlav Udaloj támadásának tudható be. A novgorodi fejedelem 1221-ben el is foglalta a várost, illetve elfogta Kálmánt és Salomeát. A béke

24 A harcok részletes ismertetése: Zientara, 2002. 249–284.
25 Zientara, 2002. 173–176., 284–286.
26 Potthast, 1957. 9352. sz., *RGIX*, 1890. I. 1649. sz.
27 Szlavónia elnevezéseinek problematikájához: Bagi, 2012.
28 Ld. Font, 1998. 70.; Font, 2005. 189., 204., 206–213., 217., 220., 229–232., 268.
29 Zientara, 2002. 285.
30 *RA*, 1923. 302. sz.
31 Font, 2005. 204–214., 217.

Msztyiszlav lánya és II. András király legkisebb fiának, Andrásnak az eljegyzése révén jött létre, amelynek eredményeképp András lett a novgorodi herceg örököse Halicsban.[32]

Nagy valószínűséggel feltehető tehát, hogy Grzymisława pápai oltalmának ügyében Kálmán megbízása a rokoni kapcsolattal magyarázható, ahogyan azt a lengyel történész, Benedykt Zientara is állította.[33] Konkrét adat azonban nem áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy Kálmán mit tett felesége anyjának a védelmében, illetve tett-e egyáltalán valamit. A sandomierzi hercegnőnek már a pápai oltalmazó oklevelek kiadása előtt sikerült fiával együtt elmenekülnie Konrád fogságából. 1233-ban a lengyel püspökök és a gnieznói érsek közvetítésével jött létre egyezmény Henrik és Konrád között, amely Grzymisława és Boleszló sandomierzi jogait is biztosította.[34]

Áttérve a Kálmánnak küldött másik oklevélre, illetve Viola hercegnőre, fontos megállapítani, hogy kapcsolatuk természete kevésbé átlátható, mint a szlavón herceg Grzymisławához fűződő viszonya. Viola Kázmér opolei herceg felesége volt, majd férje 1230-as (esetleg 1229-es) halála után fiai, Mieszko és Ulászló (Władysław) gyámjaként régensi minőségben irányította a hercegséget.[35] Ez a helyzet azonban nem tartott sokáig, minthogy 1231-ben Szakállas Henrik – mint Kázmér unokatestvére – magának követelte a gyermekek feletti gyámságot, illetve az Opole feletti uralmat. A sziléziai herceg célja nagy valószínűséggel az lehetett, hogy az opolei hercegség fekvését és erőforrásait felhasználja a krakkói trónért folytatott

32 Font, 2005. 213–214. Érdekes adalék ugyanakkor, hogy II. András Kálmán házasságának a felbontását kérte III. Honoriustól, amit a pápa 1222. január 27-i válaszában elutasított. *„Nuper enim ex parte tua fuit propositum coram nobis, quod cum dudum (Colomanno) regi, nato tuo, secundo genito, ad regnum Galetie sibi datum per venerabilem fratrem nostrum, Strigoniensem archiepiscopum, auctoritate Sedis Apostolice coronato in regem, filiam nobilis viri ducis Polonie, matrimonialiter copulasses, tam a te, quam ab ipso duce corporali iuramento prestito, quod neuter vestrum dissolvi huiusmodi matrimonium procuraret, quin immo regem predictum in obtinendo regnum ipsum defenderetis, toto vite vestre tempore, casu sinistro accidit, regem ipsum cum sponsa sua, et pluribus aliis viris nobilibus a tuis hostibus captiuari, et tamdiu extra regnum ipsum mancipatos custodie detineri, donec, necessitate compulsus, quum ipsos aliter liberare non posses, iuramento prestito promisisti, quod et filio tuo tertio genito concesseris ipsi regnum prefatum, filiam nobilis viri Misozlav matrimonialiter copulares, super quo utique apostolice provisionis suffragium postulasti. Nos igitur hac, et aliis petitionibus tuis in presentia fratrum nostrorum diligenter expositis, de ipsorum consilio iuramentum huiusmodi in eo duntaxat, quod regnum predictum alii regi, auctoritate Apostolica coronato, primo concessum tetigisse videtur, tanquam illicitum, et primo iuramento contrarium, decrevimus non tenere. In eo vero, quod spectat ad aliud matrimonium contrahendum, expedire non videmus, ut absolvaris a nobis. Quum enim, sicut accepimus, prefatus filius tuus, et filia supradicti M. in minori existant constituti etate, antequam ad nubiles deveniant annos, tibi cautius et consultius provideri poterit in casu."* Theiner, 1859. I. 65. sz., Potthast, 1957. 6777. sz.

33 Zientara, 2002. 285.

34 Zientara, 2002. 286–287.

35 Ld. Zientara, 2002. 280–281.; Dziewulski, 1969. 171–172.; Swoboda, 1980. 61–62.; Jasiński, 2007. 501–205.; Horwat, 2002. 33–34.; Horwat, 2005. 23.; Barciak, 1995. 70., 89.; Pobóg-Lenartowicz, 2010. 13–16.; Grabowska, 2012. 192–193.

harcában.[36] Viola ügye tehát szigorúan véve csak áttételesen kapcsolódott a Piast-dinasztia különböző ágainak harcához.[37]

Viola hercegnő ebben a helyzetben az Apostoli Székhez fordult segítségért 1233-ban, hogy igényeit a pápa autoritásával támogassa. Az említett oklevelek a pápai oltalom kihirdetését és biztosítását szolgálták.[38] IX. Gergely intézkedései azonban csak részben érték el a kívánt hatást. Szakállas Henrik ugyanis régóta jó kapcsolatot ápolt a római Szentszékkel,[39] így ezt a problémát is igyekezett kompromisszummal megoldani. Opolei Kázmér fiainak jogát ugyan elismerte a trónra, de továbbra is ő maradt a gyámjuk, vagyis gyakorlatilag kezében maradt a hercegség irányítása. Viola és fiai ellenszolgáltatásként a Henrik által Nagy-Lengyelországban nem sokkal korábban elfoglalt Kaliszt és Rudát kapták.[40]

Kálmán megbízásának lehetséges okai – koncepciók Viola származásával kapcsolatban

Továbbra is nyitott azonban egy kérdés, amelyet eddig sem a magyar, sem a lengyel kutatás nem tett fel: miért bízta meg IX. Gergely pápa Kálmánt *conservátor*ként Viola védelmével? Ahhoz, hogy ezt megválaszolhassuk, vagy legalábbis kísérletet tegyünk rá, elsőként Viola személyét kell tüzetesebb vizsgálat alá venni. Sem az 1220-as évekből, sem a Kázmér halála utáni időkből nem ismert ugyanis olyan magyar–opolei vonatkozás, ami indokolhatná a magyar király fiának bevonását. Ebben az esetben Grzymisława ügye szolgálhat párhuzamként, vagyis Viola származásával, családi hátterével kell folytatni a vizsgálódást.

Az opolei hercegnő származásáról, életének későbbi szakaszaival[41] ellentétben, nagyon kevés információval rendelkezünk, méghozzá egyetlenegy adattal Jan Długosz *Annales Regni Poloniae* című munkájából.[42] A krakkói kanonokként tevékenykedő krónikás az 1251. évnél jegyzi meg Viola halálával kapcsolatban: *„Viola, Opole bolgár nemzetségből és népből* [származó – B. G.] *hercegnője elhunyt.”*[43] A szöveghely alapján a lengyel történettudományban a mai napig tradicionálisan tartja magát az az álláspont, hogy Viola bolgár hercegnő volt.[44] Ezen nézet mellett azonban más véleményekkel is találkozhatunk, ugyanis az utóbbi

36 Zientara, 2002. 280–281.; Dziewulski, 1969. 172–173.; Swoboda, 1980. 77.
37 Maga Opolei Kázmér sem vett részt korábban tevékenyen a harcokban, bár bizonyos szövetségekben érintett volt. Vö. Barciak, 1995. 70.; Zientara, 2002. 207–239.
38 Potthast, 1957. 9349., 9337. sz., *RGIX,* 1890. I. 1645. sz.; Potthast, 1957. 9348. sz., *RGIX,* 1890. I. 1646. sz.
39 Zientara, 2002. 173–176., 289.
40 Ld. Dziewulski, 1969. 173–175.; Zientara, 2002. 289.; Grabowska, 2012. 192–193.
41 Ld. Swoboda, 1980. 61.
42 Długoszról ld. Labuda, 1983.
43 *„Viola genere et natione Bulgara, Ducissa de Opol, moritur.”* Długosz, 1873. 327.
44 Ld. Dziewulski, 1969; Barciak, 1995. 44., 69–70., 89., 114., 120.; Zientara, 2002. 280.; Jasiński, 2007. 501–502., 506.; Gładysz, 2004. 166–167.; Pobóg-Lenartowicz, 2010. 13–16.; Grabowska, 2012. 192.

időben felmerült az opolei hercegnő magyar vagy Ruszból való származásának a lehetősége is.[45] A következőkben ezeket az érveket, feltételezéseket mutatom be, ezáltal is közelebb kerülve a lehetséges megoldáshoz Viola és Kálmán kapcsolatának összefüggésében. Először lássuk azokat a kutatásokat, amelyek – elfogadva Długosz adatát – a bolgár származást igyekeztek alátámasztani.

Viola, a bolgár hercegnő

Elsőként Władysław Dziewulski szentelt egy egész tanulmányt Viola hercegnő származásának.[46] Ő Długosz híradására[47] alapozva a bolgár származás elméletét képviselte, és megkísérelte azt kutatásával alátámasztani. Dziewulski előtt azonban, ahogyan arra tanulmányában rámutatott, mások is érintették a kérdéskört. Kutatását néhány korábbi vélemény rövid áttekintésével kezdte. Közülük Stanisław Kętrzyński álláspontja emelhető ki, minthogy ő Violát a neve alapján egy balkáni latin hercegnőnek tekintette, s mint bizonyítani próbálta, Bulgáriában szláv és görög eredetű nevek voltak használatosak, illetve hite szerint Szilézia földrajzilag és politikailag is túl messze esett e területtől. Végezetül úgy vélte, hogy Długosz mondata nem feltétlenül nemzetiségre utalt, vonatkozhatott egy bizonyos területre is.[48] Dziewulski ezekkel a megállapításokkal vitába szállva azzal a feltevéssel állt elő, hogy a 15. századi lengyel krónikás valamely korábbi, azóta elveszett forrásra alapozta Violára vonatkozó állítását. Ez azzal is alátámasztható a történész szerint, hogy Długosz ezen a mondaton kívül nem mutatott különösebb érdeklődést Viola személye iránt. A *„genere et natione Bulgara"* jelző és a nemzetiség viszonyával kapcsolatban kétségbe vonta annak a lehetőségét, hogy Bulgáriából a 12. század végi függetlenedés után egy latin hercegnő származhatott volna.[49]

Viola neve azonban Dziewulskit is nagy kihívás elé állította, elismerte ugyan, hogy a névalak különböző változatai, illetve általánosan a latin nevek az ortodox egyházban nem voltak használatban, miként ilyen nevű bolgár hercegnő sem ismert a forrásokban. Megpróbálta azonban ezt az ellentmondást egy ismert történelmi eseménnyel feloldani.[50] A bolgár történelem ideálisnak tűnő epizódját az 1204. év történéseiben találta meg. Ebben az évben ugyanis többévnyi előkészítésnek, illetve III. Ince pápa törekvéseinek köszönhetően elméletileg megvalósult a bolgár egyház uniója Rómával.[51] Ebben a folyamatban egy pápai legátus, Brancaleoni Leó, a Jeruzsálemi Szent Keresztről címzett bíboros-presbiter játszott kiemelkedő szerepet.[52] 1204 őszén megkoronázta a bolgár uralkodót, Kalojánt (1197–

45 Ld. Swoboda, 1980.; Horwat, 2002. 28–30.; Horwat, 2005. 24–27.
46 Dziewulski, 1969.
47 Długosz, 1873. 327.
48 Dziewulski, 1969. 159.
49 Dziewulski, 1969. 160.
50 Dziewulski, 1969. 160–161.
51 Ld. Sweeney, 1973. 321., 323–326.; Font, 1988. 263–265.; Szeberényi, 2007. 312.; Bárány, 2012. 134–135.
52 Ld. Maleczek, 1984. 137–139.

1207), illetve a pallium átadása mellett fel is kente a tirnovoi érseket.[53] Dziewulski ezzel az időszakkal hozta összefüggésbe Viola nevét, feltéve, hogy azt Leó legátus általi megkeresztelésének köszönhette. A névadás tehát az egyházak egyesülésének mintegy a mementója lett volna.[54]

A lengyel történész kiemelte továbbá Długosz krónikájának egy másik helyét is. Az 1236-os évnél ugyanis információ található arról, hogy Opolei Kázmér és felesége, Więcesława elhaláloztak. Ez az adat egyik részletében sem tekinthető helytállónak. Más források alapján ismert ugyanis Kázmér halálának hozzávetőleges ideje (1229 vagy 1230), Viola neve és életének 1236 utáni eseményei is. Dziewulski mindezt azzal igyekezett megmagyarázni, hogy itt Viola nevének máshol nem használt szláv változatát alkalmazta Długosz. Ehhez kapcsolódóan kiemelte azt is, hogy a Więcesława név férfi alakja (Wencisław) kifejezetten népszerű volt a 20. századi Bulgáriában.[55]

Tézisének további alátámasztására Dziewulski Kázmér herceg és Viola udvarának tisztségviselőit vette vizsgálat alá, akik között többen is olyan nevet viseltek, amelyek Dziewulski szerint bolgár eredetre vezethetők vissza. Bár elismerte, hogy a Mikolaj és a Vaszil név Ruszból való származásra is utalhat, de ezt azzal az érveléssel utasította el, miszerint nem áll rendelkezésre semmilyen információ Opole és a Kijevi Rusz 13. század eleji közvetlen kapcsolatáról.[56] Ezzel az érvvel kapcsolatban azonban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Dziewulski ebben az esetben is egy meglévő adatot, illetve annak a hiányát saját elmélete igazolására próbálta felhasználni.

Továbbhaladva a vizsgálatban elérkezik az esküvő lehetséges létrejöttének kérdéséhez. Bulgária nem volt ismeretlen a 13. századi Lengyelországban, ugyanakkor földrajzilag és politikailag is messze esett tőle. Dziewulski emiatt az opolei herceg bolgár házasságát egy feltételezett magyar kapcsolaton keresztül tartotta megvalósíthatónak. A Magyar Királyság ugyanis elsősorban II. András halicsi törekvései révén élénk összeköttetésben állt ebben az időben különböző lengyel hercegekkel. Ezt a viszonyt konfliktusok, szövetségek és különböző rokoni kapcsolatok jellemezték. Dziewulski ezek közül Fehér Leszek és a magyar király együttműködését emelte ki, illetve II. András és Szakállas Henrik sziléziai herceg feleségeik révén való sógorságát. Ezzel kapcsolatban merült fel már korábban is az elképzelés, mely szerint 1210-ben II. András király Henrikkel egyetértésben támogatta Görbelábú Mieszko (Mieszko Plątonogi) racibórzi[57] herceg, Opolei Kázmér apjának a harcát Fehér Leszek ellenében a krakkói trónért, elvonva ellenfelét a halicsi ügyektől.[58] Egy másik lehetséges érintkezési pontot Kázmér, Leszek és Ulászló[59] nagy-lengyelorszá-

53 *RI*, 1997. VII. 230. és 231. sz.

54 Dziewulski azt is hangsúlyozta, hogy Szent Viola kultusza Verona környékéről származott, vagyis ismert volt Itáliában. Dziewulski, 1969. 161–162.

55 Dziewulski, 1969. 162–163.

56 Dziewulski, 1969. 163.

57 Ratibor.

58 Ld. Zientara, 2002. 163.

59 Władysław Odonic.

gi herceg 1215-ös szövetsége jelentheti, mivel a krakkói herceg ekkor már jó kapcsolatokat ápolt a magyar királlyal.[60] A lengyel történész hangsúlyozta továbbá, nem ismer olyan adatot, amely okot adna arra, hogy rossz viszonyt feltételezzünk Kázmér és Magyarország között.[61]

Viola és Kázmér házasságának konkrét időpontja azonban több más részlet, például legidősebb fiuk, a későbbi II. Mieszko születési ideje[62] mellett ismeretlen. *Terminus ante quem*ként elsőként 1220-at adta meg, mivel azonban nem biztos, hogy Mieszko Kázmér első gyermeke volt, így 1219-et tartotta valószínűbbnek.[63] Mindezek után végül térjünk rá a házasság létrejöttének feltételezett körülményeire. Dziewulski a megfelelő alkalmat II. András keresztes hadjáratában találta meg. A vállalkozás eseményei és viszonylagos sikertelensége, illetve megítélése jól ismertek.[64] Az ötlet, hogy egy lengyel herceg is részt vett a hadjáraton, IV. Béla egy 1246-ra datált oklevelén alapul,[65] amelynek szövegében a következő információ olvasható: *„...egy lengyel herceg seregében és zászlója alatt"*.[66]

Munkájában természetesen Dziewulski is felhasználta ezt az adatot, miközben Opolei Kázmér[67] részvételét igyekezett igazolni.[68] Elsőként az opolei herceg egy 1217-es oklevelét hozta fel példaként, amely arról tudósít, hogy Kázmér követei Fehér Leszek udvarában jártak. Ezt az adatot összefüggésbe hozta a krakkói herceg és II. András kapcsolatával, mintegy a hadjárat előkészítését látva benne. További érveit a következőképpen foglalta össze: 1. Az opolei hercegség közvetlenül határos volt Magyarországgal, 2. Kázmér valószínűleg jó kapcsolatokat ápolt a magyar királlyal, 3. illetve a herceg elegendő katonai erővel rendelkezett a hadjárathoz. Végezetül ki kell még emelni Dziewulski egy figyelemre méltó érvelését. Véleménye szerint az is amellett szól, hogy Kázmér lehetett a keresztes hadjáraton részt vevő lengyel herceg, mivel a többi feltételezett lengyel herceggel szemben egyedül neki volt bolgár származású felesége.[69] Ezzel a résszel kapcsolatban is hangsúlyozni kell azonban: a lengyel történész hajlamos volt arra, hogy az egyik feltevést a másikkal próbálja meg igazolni.

Ami a keresztes hadjárat lehetséges szerepét illeti a házasság létrejöttében, II. András hazaútját emelhetjük ki, mivel a király 1218-ban útban Magyarország

60 Zientara, 2002. 207–208., 256.; Gładysz, 2004. 147–148., 166.

61 Dziewulski, 1969. 163–165.

62 Általában 1238-at tekintik kiindulópontnak, mivel II. (Kövér) Mieszko ekkor kapta meg a teljes hatalmat a hercegség felett, vagyis függetlenedett Henriktől. Azonban, ahogy Dziewulski rámutatott, Henrik szerepe miatt bonyolultabb az ügy, mint Mieszko nagykorúvá válása, mivelhogy a sziléziai herceg ebben az évben halt meg. Emellett a hatalom átvételében az örökös alkalmassága is nagy szerepet játszott. Mindezek ellenére Viola első fiának a születését 1220-ra tette. Dziewulski, 1969. 165–166.

63 Dziewulski, 1969. 165–166.

64 Ld. Veszprémy, 2006., különösen 107–108.; Runciman, 1995. 145–146.

65 Dziewulski, 1969. 166–167.; Swoboda, 1980. 65–67.; Horwat, 2005. 24–26.; Gładysz, 2004. 156–169.

66 *„...in acie et sub vexillo ducis Polonie."* *ÁÚO*, 1869. VII. 207.; *RA*, 1923. 843. sz.

67 Dziewulski, 1969. 166–167.

68 Kázmér mellett Odonic Ulászló (Władysław Odonic), Jámbor Henrik (Henryk Pobożny) és Kázmér szczecini herceg részvétele merült fel az irodalomban. Vö. Gładysz, 2004. 158–167.; Horwat, 2005. 24. Mikolaj Gładysz a többi lehetséges jelölt kizárása után döntött Kázmér mellett. Gładysz, 2004. 166.

69 Dziewulski, 1969. 167–168.

felé – több más dinasztikus szerződés megkötése mellett – eljegyezte lányát, Máriát a bolgár cárral, II. Iván Aszennel (1218–1241).[70] Maga a házasság valószínűleg csak 1221-ben köttetett meg, ami utalhat a tárgyalások elhúzódására. Dziewulski feltételezte, hogy Viola és Kázmér eljegyzése a cáréval párhuzamosan történhetett. Szerinte ez a frigy kifejezetten előnyös lehetett az európai összehasonlításban nem különösebben gazdag opolei hercegnek, ami valószínűleg a hozományban is megmutatkozott. Szerinte ugyanis Viola feltehetően az 1204. évben született, vagyis vagy Kaloján, vagy utódja, I. Boril cár (1207–1218) leánya volt, bár nem zárta ki a házasságon kívüli származás lehetőségét sem.[71] Érdekes, hogy nem ejtett azonban szót arról, mi motiválhatta a másik oldalt, mi lehetett a bolgár uralkodó célja ezzel a házassággal.

A későbbi lengyel kutatások általában felhasználták Dziewulski munkáját, érvelését, nagyrészt egyetértettek Viola bolgár eredetével.[72] Kazimierz Jasiński például a sziléziai Piastok származásáról írt művében ismertette a nézeteit Viola nevével és eredetével kapcsolatban.[73] Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy Dziewulski állításai sok esetben a források teljes hiánya miatt nehezen ellenőrizhetők.[74] Mikolaj Gładysz a lengyeleknek a keresztes háborúkban játszott szerepéről írt monográfiájában az ötödik hadjárattal kapcsolatban érintette Viola származását.[75] Véleménye szerint a lehetséges jelöltek közül Kázmér indult el II. András kíséretében.[76] Ezzel kapcsolatban ismertette Dziewulski nézetét a hercegnő eredetéről és elfogadta a bolgár származás elméletét. Sőt hozzá hasonlóan bizonyítékul hozta fel az opolei herceg keresztes hadjáratban történő részvétele mellett.[77]

Legutóbb Anna Pobóg-Lenartowicz, az Opolei Egyetem professzora szentelt egy egész tanulmányt Viola személyének.[78] Ő is a bolgár származás mellett foglalt állást, nagyrészt követve Dziewulski érvelését, ugyanakkor nem feledkezett meg más teóriák képviselőiről sem, bár nézeteiket elutasította.[79] Pobóg-Lenartowicz érintette cikkében Kázmér részvételét II. András keresztes hadjáratában, a Viola nevével kapcsolatban felmerülő kérdéseket, Leó legátus tevékenységét és az említett idegen nevet viselő személyek problematikáját a hercegi udvarban.[80] Az Opolei Egyetem volt doktorandusza, Anna Grabowska Viola fiáról, II. Mieszkóról írt tanulmányában szintén a hercegnő bolgár származása mellett foglalt állást.[81]

70 Ld. Bárány, 2012. 147–148. Vö. *RA*, 1923. 355. sz.
71 Dziewulski, 1969. 168–169.
72 Barciak, 1995. 44., 69–70., 89., 114., 120.; Zientara, 2002. 280.; Jasiński, 2007. 501–502., 506.; Gładysz, 2004. 166–167.; Pobóg-Lenartowicz, 2010.; Grabowska, 2012. 192.
73 Jasiński, 2007.
74 Jasiński, 2007. 501–502. Jasiński ugyanakkor arra is utalt, hogy más elképzelések sem zárhatók ki teljesen. Jasiński, 2007. 506. Véleménye alakulásáról ld. Horwat, 2002. 28–30.
75 Gładysz, 2004.
76 Gładysz, 2004. 158–169.
77 Gładysz, 2004. 166–167.
78 Pobóg-Lenartowicz, 2010.
79 Pobóg-Lenartowicz, 2010. 11.
80 Pobóg-Lenartowicz, 2010. 11–13.
81 Grabowska, 2012. 192. Kiemelendő, hogy lábjegyzetben hivatkozott Swoboda tanulmányára is.

Viola feltételezett magyar vagy keleti szláv származása

Egyes lengyel történészek azonban elvetik Jan Długosz értesülését és Viola bolgár származását, kritikával illetik továbbá Dziewulski módszereit és érveit. Mindenekelőtt Wincenty Swoboda tanulmányát kell kiemelnünk,[82] amelynek nem titkolt célja volt, hogy kollégája tézisével vitába szálljon. Elsőként az *Annales Regni Poloniae* közlését vizsgálta, amelyet – véleménye szerint – Dziewulski arra használt fel, hogy a 13. századi lengyel–bolgár kapcsolatok természetét bemutassa, és ezáltal mindenképpen igazolja ezen tétel helyességét.[83] Swoboda maga is összefoglalta kollégája szerinte legfontosabb érveit, hogy ezeket tételesen vizsgálat tárgyává tegye: 1. Viola 1204 körül született Kaloján vagy Boril lányaként, és Leó legátus keresztelte meg. 2. Opolei Kázmér herceg jelen volt II. András 1217–1218. évi keresztes hadjáratán, és házassága Violával a hazaúton jött létre, párhuzamosan a magyar király lánya és II. Iván Aszen bolgár cár eljegyzésével. 3. Több adat van arra, hogy Kázmér és II. Mieszko udvarában bizonyos személyek balkáni eredetre utaló nevet viseltek.[84]

Swoboda kritikáját a név és a származás, a nemzetiség között feltételezett összefüggéssel kezdte, tagadva azt. Leó bíboros-legátus feltételezett szerepével kapcsolatban arra mutatott rá, hogy a koronázáson, a pallium átadásán és az érsek felszentelésén kívül nem rendelkezünk semmilyen további információval, minden más egyedül Dziewulski konstrukciójának tekinthető, amely nem támasztható alá forrásokkal.[85] Swoboda is megvizsgálta Długosz másik híradását Kázmér és Więcesława haláláról, de elvetette a Viola név állítólagos szláv verziójaként történő értelmezést, csakúgy, mint felhasználását a bolgár eredet igazolására. Więcesława ugyanis Viola lánya volt, akinek a neve Swoboda szerint – hasonlóan testvéréhez, Eufrozynáéhoz[86] – sokkal inkább általánosan Opole és az ortodox világ kapcsolataira utal, amelyhez Bulgária mellett a Kijevi Rusz is tartozott.[87] A keresztes hadjárattal kapcsolatban nem tartotta elégségesnek az Opolei Kázmér részvétele melletti érveket. Swoboda véleménye szerint sokkal valószínűbb, hogy Odonic Ulászló (Władysław Odonic) volt az a lengyel herceg, aki 1217-ben elindult II. Andrással, hiszen ő ebben az évben menekült Magyarországra tarthatatlanná vált lengyelországi helyzete miatt.[88] Kiemelte továbbá, hogy Kázmér sokkal inkább érdekelt lehetett a lengyel hercegek döntő többségéhez hasonlóan a porosz térítésben és az ehhez kapcsolódó hadjáratokban.[89] Swoboda tehát összességében elvetette Dziewulski keresztes hadjáratokkal kapcsolatos nézetét.[90]

82 Swoboda, 1980.
83 Swoboda, 1980. 63.
84 Swoboda, 1980. 63–64.
85 Swoboda, 1980. 64.
86 Barciak, 1995. 44–45., 114.
87 Swoboda, 1980. 65.
88 Vö. Gładysz, 2004. 162–166.
89 Ld. Zientara, 2002. 207–212., 216–221.; Gładysz, 2004. 144–156.; 161., 170–203.
90 Swoboda, 1980. 65–67. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy legutóbb Mikolaj Gładysz a többi jelölt kizárása után Opolei Kázmér részvétele mellett foglalt állást. Gładysz, 2004. 156–169.

Magát a bolgár házasság lehetőségét két oldalról is igyekezett cáfolni. Egyrészt a bolgár uralkodók hagyományos házassági politikája szempontjából, mely legfeljebb a szomszédos államokra terjedt ki. Másrészt tüzetesebben vizsgálta azt a lehetőséget, miszerint Viola I. Boril lánya lett volna. Ebben az esetben ugyanis II. Iván Aszen alatt egy trónbitorló lányának számított volna, ami nem indokolja házasságát II. András feltételezett szövetségesével, vagyis Kázmér számára is haszon nélküli lett volna a frigy. Ellenben ha Viola Kaloján lánya volt,[91] akkor Kázmér lett volna rangon aluli a bolgár cár szemében. Swoboda hangsúlyozta ugyanakkor, hogy mindez csak elméleti fejtegetés, hiszen sem Kaloján, sem Boril gyermekei között nem ismerünk Viola nevűt, aki 1218-ban életben lett volna.[92]

Mindezek után arra mutatott rá a lengyel történész, hogy nem rendelkezünk semmilyen szileziai, vagy akár lengyel forrással Długosz művén kívül, amelyben bármilyen utalás lenne Viola származására. Ugyanakkor az *Annales Regni Poloniae* információjával is óvatosan kell bánni, ahogyan azt Swoboda két másik közléssel kapcsolatban kifejtette. Két olyan esetet ismertetett, amelyeknél a szövegben található bolgár jelző bizonyíthatóan valótlan. Véleménye szerint tehát Długosznál nincs egyértelmű kapcsolat a bulgara kifejezés és a nemzetiség között.[93] Végezetül azonban hangsúlyozta, hogy véleménye szerint Viola származását a források hiánya miatt nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni, a történészek kénytelenek hipotézisekkel dolgozni.[94]

Swoboda végül a Piastok különböző ágainak házassági kapcsolatait vette vizsgálat alá, és rámutatott az alapvető politikai megfontolások jelentőségére. Ezek közül is a más uralkodókkal kötött dinasztikus frigyek biztosítanak megfelelő összehasonlítást Viola ügyével kapcsolatban. Ebből a szempontból az Árpádok és a Rurikidák szerepe emelhető ki, azzal a kitétellel, hogy ezek a kapcsolatok elsősorban Kis-Lengyelországot és Mazóviát érintették, bár Nagy-Lengyelország és Szilézia sem maradt ki teljesen. Opolei Kázmér számára a Fehér Leszekkel ápolt jó kapcsolata biztosíthatott lehetőséget egy magyar vagy orosz házasságra.[95] Swoboda II. András és Leszek viszonyának a bemutatásával igyekezett alátámasztani az elképzelését, amely részben Kálmán és Salomea házasságát is említette.[96] Tanulmányát azzal zárta, hogy meggyőződése szerint Viola származásával kapcsolatban a rendelkezésre álló kevés adat fényében az a legvalószínűbb, hogy Magyarországról vagy a Rusz nyugati területeiről érkezett lengyel földre, semmiképpen sem jött Bulgáriából.[97]

A poznański történész kritikája nem maradt visszhang nélkül a lengyel történettudományban. Elsősorban Jerzy Horwat neve emelhető ki, aki műveiben követ-

91 Kázmér magyar kapcsolatai sem voltak olyan jelentősek, ami indokolta volna a házasságot.
92 Swoboda, 1980. 67–69.
93 Swoboda, 1980. 69–75.
94 Swoboda, 1980. 75.
95 Vö. Gładysz, 2004. 168.
96 Swoboda, 1980. 76.
97 Swoboda, 1980. 78.

kezetesen elutasította a bolgár eredet teóriáját.[98] Érvelése előtt azonban röviden ki kell térni egy speciális közlésére, mely szerint a korábban említett Kazimierz Jasiński egy Horwatnak küldött 1994-es levelében maga is elvetette korábbi állásfoglalását Violával kapcsolatban.[99] Jasiński e közlés szerint elfogadta Swoboda érvelését, és maga is Viola magyar vagy orosz eredete mellett foglalt állást.[100] Jerzy Horwat azonban nem teljes egészében osztotta ezt a véleményt, szerinte ugyanis az opolei hercegnő legnagyobb valószínűséggel a magyar királyi családból származott. Saját érvei mellett a korábbi szakirodalmat is érintette műveiben. Érdekes, hogy Kázmér keresztes hadjáraton való részvételével kapcsolatban Dziewulskival értett egyet, nem Swobodával, csakúgy, mint a legújabb lengyel szakirodalom.[101] Velük ellentétben azonban egy további forrást is felsorakoztatott az elmélet alátámasztására, nevezetesen egy a johanniták számára kiállított opolei adományozó oklevelet.[102] A már említett többi lehetséges lengyel herceg részvételének visszautasítása mellett egy olyan részletét emelte ki a hadjárat eseményeinek, amely szintén újnak számít a témával kapcsolatos érvelésben.[103] A hadsereg egy kisebb csoportja ugyanis egy előrenyomulás alkalmával súlyos veszteségeket szenvedett. Egy arab forrás szerint ennek a csapatnak II. András király egyik rokona volt a vezetője,[104] akiben Horwat Kázmér alakját vélte felfedezni. Véleménye szerint tehát az opolei herceg ott volt a magyar király társaságában a Szentföldön, illetve ekkor már rokoni kapcsolatban állt vele, vagyis Viola a felesége volt.[105]

Horwat is foglalkozott a névvel kapcsolatban felmerült kérdésekkel. Szerinte nem volt lényeges különbség a Viola, Jola és Heléna alakok között,[106] amire lengyel példát is felhozott.[107] A Viola nevet ő mindenképpen az Árpádokkal kapcsolta össze, minthogy annak változatai többször megjelentek a dinasztia tagjai között. Violát szerinte Imre király (1196–1204) gyermekei között érdemes keresni, bár II. András személye is felmerült.[108] Ezt az azonosítást egyrészről Imre fiának, Lászlónak a nevével támasztotta alá. Viola fiatalabb fiát ugyanis Władysławnak (Ulászló) hívták, ami a László név lengyel változata, így a későbbi opolei herceg[109] nevét dédapja mellett nagybátyjától is örökölte volna.[110] Horwat azonban azt a lehetőséget sem vetette el teljesen, hogy a hercegnő III. Béla király (1172–1196) és második felesége, Margit leánya, vagyis Imre testvére lett volna. Margit, mint ismert, VII. Lajos

98 Horwat, 2002; Horwat, 2005.
99 Jasiński, 2007. 501–502. Véleményének megváltozásával kapcsolatban ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy már korábban is jelezte fenntartásait. Vö. Jasiński, 2007. 506.
100 Horwat, 2002. 28–30.; Horwat, 2005. 26.
101 Gładysz, 2004. 156–169.
102 Horwat, 2005. 25.
103 Bár Mikolaj Gładysz is felhasználta ezt a forrást. Gładysz, 2004. 158.
104 Vö. Gładysz, 2004. 158.
105 Horwat, 2005. 24–26.
106 Ld. még Hertel, 1985. 79–81.
107 Horwat, 2005. 26.
108 Horwat, 2002. 30.; Horwat, 2005. 27.
109 Vö. Barciak, 1995. 120–123.
110 Horwat, 2002. 30.; Horwat, 2005. 27.

francia király (1137–1180) lánya és Henrik választott angol király (1170–1183) özvegye volt, amely körülménnyel Horwat az opolei címer máig meglévő jellegzetességét igyekezett megmagyarázni. A sárga sas kék háttér előtt ugyanis a francia heraldikában gyakori elemnek számított.[111]

Végezetül ki kell még térnünk Dariusz Dąbrowski egy nemrég megjelent munkájára is, a bydgoszczi történész ugyanis 2013-ban maga is adott egy rövid összefoglalást a Viola származását érintő lengyel kutatásokról.[112] Munkássága azért különösen figyelemreméltó, mivel egy teljesen új nézettel állt elő: az opolei hercegnő dalmáciai vagy délszláv eredetét valószínűsítette. Dąbrowski, utalva Mikołaj Gładysz kutatásaira, maga is amellett foglalt állást, hogy Opolei Kázmér volt az a lengyel herceg, aki részt vett II. András keresztes hadjáratában. Ennek alapján ugyanis bizonyítottnak tűnik a herceg dalmáciai tartózkodása. A másik oldalról a lengyel történész egy 1208-ban, bizonyos Viola apátnő által Zárában kiállított oklevelet hozott fel bizonyítékul.[113] Nem állította persze, hogy a névazonosság elég lenne a két személy megfeleltetéséhez, csak annyit, hogy az apátnő vélhetően valamely jelentős dalmáciai családból származott, amelyben a név is gyakori lehetett, és amely számára előnyösnek tetszett rokoni kapcsolatba kerülni egy Piast herceggel.[114] Ahogyan Dąbrowski maga is megfogalmazta, ez a feltevés összeköthető Kálmán herceg későbbi megbízásával is. Mindenesetre, ahogyan a szerző is kifejti, ez a feltevés legalább ugyanannyira elképzelhető, mint a többi.[115]

Kálmán herceg megbízásának lehetséges magyarázatai

A lengyel történettudomány képviselőinek imént felvázolt álláspontját követően végezetül visszaértünk a kérdéshez: miért bízta meg IX. Gergely pápa Kálmán herceget Viola jogainak védelmezésével? Mivel nem rendelkezünk semmilyen forrással Opole és a Magyar Királyság közelebbi kapcsolatáról Kázmér uralkodása és Viola régenssége idejéből, így kézenfekvőnek látszik a hercegnő esetében egy lehetséges rokonságban keresni az okokat. Különösen hogy Grzymisława példája is ezt a megfontolást támogatja. A fentebb ismertetett két elmélet fényében nagyon csábítónak tűnik automatikusan a második verziót elfogadva felállítani egy hipotézist Viola és Kálmán rokonságáról. Ez mindenképpen magyarázná a szlavón herceg szerepét az ügyben.[116] Mivelhogy magam is inkább ezt a nézetet támogatom, a továbbiakban összefoglalom az erre vonatkozó érveket, és reagálok néhány már ismertetett elméletre, valamint tudományos eljárásra.

Elsőként a keresztes hadjárat kérdéskörével kapcsolatban szükséges néhány észrevételt tenni. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy az az 1246-ra datált magyar királyi

111 Horwat, 2005. 27.
112 Dąbrowski, 2013. 113–115.
113 Dąbrowski, 2013. 115.
114 Dąbrowski, 2013. 116.
115 Dąbrowski, 2013. 116.
116 Nem elfeledkezve Dariusz Dąbrowski Viola dalmáciai eredetét feltételező elméletéről sem.

oklevél,[117] amelynek szövegrészletére egy lengyel herceg részvételét alapozták a magyar király keresztes hadjáratában, hamis,[118] illetve alapvetően egy IV. Béla utáni átiratból ismert.[119] A szövegben említett magyar vitéz, Bohma nem szerepel a magyar résztvevők rekonstruált listáján, bár ez nem feltétlenül kizáró ok, hiszen azon leginkább a főpapok és királyi tisztségviselők kaptak helyet.[120] Bizonyosan el kell vetnünk azt a Horwat által megfogalmazott lehetőséget, hogy Opolei Kázmér ekkor már a király rokonaként vezetett egy balszerencsés akciót.[121] A legújabb kutatások szerint ugyanis az arab forrás, amely ezt az információt tartalmazza, egy tévedésre alapozta értesülését. Valójában egy magyar nemesről lehetett szó.[122] Az általam ismert vonatkozó lengyel munkák közül egyedül Mikolaj Gładysz monográfiájában található utalás arra, hogy IV. Béla oklevelét a magyar történettudomány hamisnak tartja, azonban a *narratio* információját a lengyel hercegről ő hitelesnek fogadja el,[123] és Opolei Kázmér mellett érvel.[124] Ennek a kérdésnek a végleges eldöntése azonban nem feladata jelen tanulmánynak,[125] nem is lenne lehetséges, mindenesetre az említett megfontolások további vizsgálatokra adhatnak lehetőséget.

Dziewulski kutatásaival a keresztes hadjárat kérdéskörén kívül is foglalkoznunk kell még. Véleményem szerint tanulmányának egyik leginkább támadható részét néhány módszerbeli anomália képezi. Több helyen tapasztalható ugyanis, hogy egy feltevést egy másikkal igyekezett alátámasztani, mint például Kázmér hadjáraton történő részvételénél. A többi jelölt lengyel herceget ugyanis azzal utasította el, hogy közülük egyedül az opoleinek volt bolgár felesége, holott Kázmér esetleges útját éppen azért vizsgálta, hogy bizonyíthassa Viola bulgáriai származását.[126] Ez az eljárás nem az egyedüli példa az említett módszerre.[127] Fontos kiemelni továbbá, hogy Dziewulski az opolei hercegség és Bulgária közötti kapcsolatot magyar közvetítéssel tartotta lehetségesnek, többször is hangsúlyozva többek között a közös határ jelentőségét.[128] Véleményem szerint érvei ebben az esetben helytállóak, ugyanakkor nem a bolgár származást bizonyítják vagy teszik akár lehetővé, hanem a magyar verziót valószínűsítik. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik egy további meglátása: a bolgár kapcsolattal összevetve vetette el az Opole és Rusz közötti összeköttetés lehetőségét, ebben az esetben releváns érvként kezelve a források hiányát. Sőt ezt a helyzetet saját véleménye alátámasztásának látta.[129]

117 *RA*, 1923. 843. sz.
118 Karácsonyi, 1902. 18.
119 IV. László egy 1274. szeptember 7-én kiállított oklevelében. DL 401 19.
120 Veszprémy, 2006. 109.
121 Horwat, 2005. 25–26.
122 Veszprémy, 2006. 103.
123 Gładysz, 2004. 156–157.
124 Gładysz, 2004. 156–169.
125 A témával kapcsolatban a lengyel kutatók állásfoglalásairól ld. Gładysz, 2004. 159–160.
126 Dziewulski, 1969. 167–168.
127 Ld. Swoboda, 1980. 63.; Jasiński, 2007. 501.
128 Dziewulski, 1969. 163–167.
129 Dziewulski, 1969. 163.

Áttérve Jerzy Horwat érvére Viola fiatalabb fiának a nevével kapcsolatban,[130] hangsúlyozni kell, hogy a névadás közel sem minden esetben hozható összefüggésbe a konkrét nemzetiséggel, ahogyan azt Wincenty Swoboda is megállapította. A nyugati kereszténységben a névadás gyakorlatát nagyban befolyásolta a nevek vándorlása és az ezáltal kialakult mindenkori divat.[131] Viola esetében azonban mégis releváns érvként kezelhető Horwat feltevése fiával kapcsolatban. Ismert ugyanis egy olyan eset, amely párhuzamba állítható Ulászló (Władysław) esetével. II. András már említett lánya, Mária, II. Iván Aszen felesége ugyanis a Kálmán (Koloman) nevet adta fiának, aki később (1241–1246) apját követve cár lett.[132] Az Árpád-házból származó uralkodói feleségek között találhatunk tehát példát arra, hogy egy gyermek valamely magyar felmenő nevét viselte. Ezt a körülményt is figyelembe véve nem elképzelhetetlen, hogy a későbbi Ulászló herceg[133] a Piast-tradíció mellett III. László király emlékére kapta nevét.[134]

Ismét hangsúlyozni kell, hogy Długosz – feltehetően hiteltelen – közlésén kívül nem áll rendelkezésre semmilyen korabeli vagy későbbi forrás Viola származásával kapcsolatban. Ez azonban egyik teóriát sem támaszthatja alá, így érvként sem alkalmazható.[135] A források hiánya természetesen csak tovább bonyolítja a helyzetet. Véleményem szerint tehát nem szabad elfeledkezni arról, hogy maga a kérdés jelenlegi ismereteink mellett nem dönthető el teljes bizonyossággal, a kutató legfeljebb hipotéziseket alkothat.[136] Ennek a veszélyeit, nehézségét jól mutatja például két körülmény eltérő megítélése a szakirodalomban: Opolei Kázmér és Fehér Leszek jó kapcsolatát Dziewulski és Swoboda is kiemelte, ám az előbbi ezt a magyar kapcsolatok alapjaként, és ezáltal a bolgár eredet bizonyítékaként kezelte.[137] Kollégája ezzel szemben ugyanezt a körülményt a ruszbeli vagy a magyar származással kapcsolatban tárgyalta.[138] Hasonló a helyzet a keresztes hadjárat esetében, Dziewulski a bolgár házasság lehetőségét látta Kázmér részvételében, míg Jerzy Horwat II. András és az opolei herceg rokoni kapcsolatának bizonyítékát kereste annak eseményeiben.[139] Néhány körülményt azonban mindezek ellenére is kiemelésre érdemesnek tartok, mivel véleményem szerint azok Viola magyar származása mellett hozhatók fel érvként. Ugyanakkor fontos megemlíteni néhány olyan megfontolást is, amelyek látszólag cáfolhatnák a feltevést, de tüzetesebben megvizsgálva nem tarthatók helyesnek.

Ez utóbbi csoportba tartozik az a lehetőség, hogy Kálmán és Viola kapcsolata abból az időből származna, amikor a szlavón herceg és Fehér Leszek lánya,

130 Horwat, 2002. 30.; Horwat, 2005. 27.
131 Swoboda, 1980. 64.
132 Szeberényi, 2007. 326.
133 Barciak, 1995. 120–123.; Horwat, 2005. 28–29.
134 *KMTL*, 1994. 396.
135 Ld. Swoboda, 1980. 75.
136 Ld. Swoboda, 1980. 75.
137 Dziewulski, 1969. 163–165.
138 Swoboda, 1980. 76.
139 Dziewulski, 1969 166–169.; Horwat, 2005. 24–26.

Salomea, Halics élén álltak (1215–1222 körül),[140] bár ezzel a hercegnő Ruszból való származása alátámasztható lenne. Ez a helyzet azzal is összefüggésbe hozható, hogy Opolei Kázmér 1214 és 1217 között Leszek szövetségese volt,[141] ami felkínálta a lehetőséget egy orosz házassághoz. Magát az egész szituációt azonban a krakkói herceg mellett II. András is befolyásolta, így hasonló valószínűséggel alkalmazható érvként Viola magyar származása mellett is.

A további vizsgálódás előtt röviden vissza kell még térni a másik ügyre, Grzymisława pápai oltalmára. Az ezt érintő, Kálmánnak küldött pápai oklevélben ugyanis, hasonlóan a másik diplomához, nem található semmilyen utalás a sandomierzi hercegnő és a szlavón herceg rokoni kapcsolatára.[142] Nem tekinthető tehát ellenérvnek Violával kapcsolatban, hogy a védelmével megbízott Kálmánnak nem tett említést IX. Gergely pápa az általunk feltételezett családi kötelékről. Mindehhez hozzátehetjük még, hogy egy másik, ismert rokoni kapcsolat sem jelenik meg a szövegben. Szakállas Henrik ugyanis, aki ellen Viola saját és gyermekei jogát igyekezett megvédeni, II. András sógora volt. Feleségeik, Hedvig (Jadwiga) és Gertrúd testvérek voltak, ily módon Henrik herceg Bertold volt kalocsai érsekkel és Eckbert bambergi püspökkel is rokonságban állt.[143] Véleményem szerint – mivel ez a családi kötelék sem jelent meg egyik oklevélben sem, csakúgy, mint Kálmán és Grzymisława kapcsolata – így nincs ok elvetni Viola magyar származásának az elméletét a pápai oklevelek szövege alapján.

A Kálmánnak küldött mandátumot ugyanakkor egy további szempontból is meg kell vizsgálni, mivel az a többi oklevéllel ellentétben nem található meg a pápai regestrumban.[144] Ez a körülmény tovább bonyolítja ugyanis a kérdést. Alapvetően fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a kancelláriában kiállított iratoknak csak egy töredéke került be a pápai regestrumba.[145] Ez egyrészről a pápai hivatal működésével magyarázható, mivel a regestrumok soha nem voltak teljesek, nem az összes kiállított irat került feljegyzésre, hanem különböző kritériumok, például a jogi jelentőség alapján szelektáltak.[146] Maguk az oklevélnyerők is hatottak másrészről a regestrum vezetésére, mivel kezdeményezhették a pápáktól kapott vagy más jellegű oklevelek regisztrálását.[147] Egy pápai oltalom esetében tovább nehezíti a helyzetet, hogy a védelem kihirdetésében a fogadónak is szerepe volt,[148] ami ebben az esetben akár nagyobb jelentőséggel is bírhat az oklevél fennmaradására.

Az összes többi releváns Violával (és Grzymisławával) kapcsolatos oklevél, mint említettem, megtalálható IX. Gergely pápa regestrumában, tehát a Kálmánnak

140 Font, 2005. 204–214., 217.; Zientara, 2002. 285.
141 Ld. Zientara, 2002. 207–208., 256.; Dziewulski, 1969. 163–165.
142 Theiner, 1859. I. 204. sz., Potthast, 1957. 9352. sz., *RGIX*, 1890. I. 1649. sz.
143 Ld. Zientara, 2002. 163., 175.
144 Vö. *RGIX*.
145 Ld. Hageneder, 2000. 92.
146 Ld. Hageneder, 2000. 93.
147 Hageneder, 2000. 98–99. Mint például II. András király az 1222. évi Aranybulla esetében. *„Ita quod unum par mittatur domino pape, et ipse in registo suo scribi faciat." RA,* 1923. 379. sz. Vö. Solymosi, 1999. 94.; Érszegi, 2001. 66.
148 Fried, 1980. 307.

küldött másik is.[149] A Viola védelmét érintő ugyanakkor csak egy újkori kiadás alapján ismert.[150] Erre a helyzetre nehéz konkrét magyarázatot találni, bár mint láttuk, nem teljesen szokatlan. Ez a körülmény azonban véleményem szerint nem ad okot arra, hogy jelenlegi ismereteink mellett a szöveg hitelességében kételkedjünk, hiszen mind a korabeli hamisítás, mind a későbbi kompiláció az ügy és az ismert események fényében valószínűtlennek tetszik. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban bármilyen konkrét magyarázat nem lehet több egyszerű feltevésnél, így további adatok híján meg kell elégednünk a helyzet konstatálásával.

Kálmán *conservatori* megbízásának lehetséges okait kutatva felmerülhet továbbá az a feltételezés is, hogy az egész pusztán félreértés eredménye. A Grzymisława ügyében kelt oklevél ugyanis ugyanazon a napon került kiállításra, mint a Viola oltalmát elrendelő. Ez a verzió azonban nem támasztható alá semmilyen bizonyítékkal. Ismert ugyan, hogy a pápai kancellária gyakorlati működésében, különösen a delegált bírói eljárások esetében,[151] találkozhatunk hibákkal, egy pápai oltalomnál azonban ez valószínűtlen. Döntő érv ebben a kérdésben, hogy Kálmán mellett mindkét esetben egyházi protektorokat is megbízott IX. Gergely pápa. A gnieznói érseknek és a wrocławi püspöknek ugyan mindkét esetben védelmeznie kellett a hercegnőket, de míg Grzymisława ügyében a krakkói püspök, addig Violánál az olomouci volt a harmadik egyházi felhatalmazott.[152] Véleményem szerint ezek alapján kizárhatjuk a véletlen megkeresés lehetőségét. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy Kálmánt nem csupán értesítette a pápa Viola védelembe vételéről, hanem felszólította, hogy tevékenyen védje meg a hercegnőt, gyermekeit, illetve jogaikat és birtokaikat.[153] Mint már említettem, nem ismert ugyanakkor semmilyen forrás a szlavón herceg ez irányú tevékenységéről.

Kálmán megbízásával kapcsolatban kiemelhető még, hogy az szinte teljesen biztosan nem Kálmán tekintélye vagy a pápai oltalmak támogatásában szerzett gyakorlata miatt történt. Ezt támasztja alá, hogy az említett két megbízás előtti időből mindössze egy neki küldött pápai oklevelet ismerünk,[154] illetve nem maradt fent más ilyen jellegű megbízás későbbről sem.

Ki kell még térnünk egy eddig nem érintett megfontolásra is. Már Jerzy Horwat is foglalkozott a Viola név változataival, illetve azok előfordulásával. Az, hogy a Jola és Heléna alakok nemcsak közös származásra vezethetők vissza, hanem együtt

149 *RGIX*, 1890. I. 1645–1649. sz.

150 Potthast, 1957. 9349. sz.; Fejér, 1829. III/2. 373.

151 Ld. Barabás, 2013b. 196–197.; Hageneder, 1967. 59–60.; Brundage, 1995. 139.; Herde, 2002. 23.; Falkenstein, 1986. 55–56.

152 Potthast, 1957. 9350., sz., *RGIX*, 1890. I. 1648. sz. és Potthast, 1957. 9348. sz., *RGIX*, 1890. I. 1646. sz.

153 *„Quum igitur dilectam in Christo filiam, V. viduam, ducissam in Opal, ac filios eius, in devotione ecclesie persistentes, cum omnibus bonis, que in presentiarum iuste ac rationabiliter possident, sub Apostolice Sedis protectione receperimus speciali, serenitatem tuam rogandam duximus attente, ac hortandam, quatenus ipsos, ducissam et filium eius, terram et alia bona sua, habeas pro divina et nostra reverentia propensius commendata, et tam a duce ac aliis supra dictis, quam aliis etiam, qui eos contra protectionis nostre tenorem molestare presumserint, tradita tibi potestate defendas."* Fejér, 1829. III/2. 372–373.; Potthast, 1957. 9349. sz.

154 Ld. Potthast, 1957. 9305., 9349., 9352. sz.

is előfordultak, több példa alapján is ismert. Jacek Hertel opolei Viola egy utódával, Viola cieszyni[155] hercegnővel foglalkozott részletesebben, akire több 14. század eleji forrás is Jolántaként, illetve ritkábban Helénaként hivatkozik.[156] Horwat véleménye szerint ez a körülmény is a magyar rokonságot erősíti.[157] Nem feledkezhetünk meg ugyanakkor arról, hogy a Jolánta név csak II. András második feleségével, Courtenay Jolánnal jelent meg a magyar királyi családban.[158] Arra ugyanakkor rendelkezésre áll több adat is, hogy a korszakban a Kijevi Rusz területén is használatban volt a Heléna változat.[159] Mint arra már utaltam, a nevek alapján történő rokoni kapcsolatok azonosításával óvatosan kell bánni, mivel a névadásra a családi hagyományok mellett a nevek vándorlása és az ezáltal kialakult mindenkori divat is hatással volt.[160]

Végezetül megállapíthatjuk, hogy bár az Árpádok genealógiájáról[161] fennálló ismereteink szerint sem III. Béla, sem Imre király gyermekei között nem volt Viola nevű, ez azonban nem zárja ki az opolei hercegnő magyar, sőt Árpád-házi származásának az elméletét. A bemutatott szempontok alapján a lengyel történettudományban – Dąbrowski tanulmányáig – teljesen figyelmen kívül hagyott, Kálmán hercegnek küldött pápai megbízás fényében Viola magyar eredete a legvalószínűbb verzió.[162] A volt halicsi király szerepével, jelentőségével kapcsolatban felmerülő kételyek szinte kivétel nélkül cáfolhatók. Természetesen nem tekinthető a kérdés ezáltal véglegesen lezártnak, továbbra is csak feltételezésekről beszélhetünk, ahogyan azt már említettem is. Az oklevél és Viola ügyének összekapcsolása által azonban egy új forrással gyarapodott a kérdés vizsgálata, ami akár a lengyel és a magyar történettudományban is új impulzust kaphat a téma kutatásához. Ez különösen fontos lenne, mivel az említett oklevél megítélése sem teljesen egyértelmű, az értékelés során akár új szempontok is felmerülhetnek. Ehhez kapcsolódóan nem feledkezhetünk el Dariusz Dąbrowski nem olyan régen publikált elméletéről sem. Dąbrowski ugyanis felhasználta az említett oklevelet, méghozzá egy a kutatásban korábban ismeretlen feltételezés, Viola dalmáciai származásának az alátámasztására.[163]

155 Teschen, Těšín.
156 Hertel, 1985. 80.
157 Horwat, 2002. 30.; Horwat, 2005. 26–27.
158 Wertner, 1892. 421–424.
159 Dąbrowski, 2002. 51–59., 97–98.
160 Ld. Swoboda, 1980. 64.
161 Ld. Wertner, 1892. 421–424.; *KMTL*, 1994. 91–92., 282–283.
162 Ugyanakkor épp Kálmán személye miatt nem zárnám ki a Ruszból való származás elméletét sem teljesen.
163 Dąbrowski, 2013.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DL
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

ÁÚO
1860–1873 *Codex diplomaticus Arpadianus continatus – Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Ed.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1860–1873.

Długosz
1873 Joannis Długossi seu Longini, canonici Cracoviensis: *Historiae Poloniae*. Libri XII. Ad veterrimorum Librorum Manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotatibusque instruxit Ignatius Żegota Paul. Cura et impensis Alexandri Przezdziecki. Tomus I. Cracoviae, 1873.

Fejér
1828–1844 *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Ed.: Fejér Georgius. Bp., 1828–1844.

Karácsonyi
1902 Karácsonyi János: *Hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Bp., 1902.

Potthast
1957 Potthast, August: *Regesta Pontificum Romanorum*. Vol. 1. Graz, 1957.

RA
1923 *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Band 1. – *Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. Ed.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923.

RI
1964–2010 *Die Register Innocenz' III*. Band I–XI. Hg.: Hageneder, Othmar, u.a. Graz, 1964–2010.

RGIX
1890–1955 *Les registres de Grégoire IX. Recueil des bulles de ce pape, publiées et analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican* par Lucien Auvray. T. I–IV. Paris, 1890–1955.

Theiner
1859–1860 *Vetera monumenta historica. Hungariam sacram illustrantia*. I–II. Ed.: Theiner, Augustinus. Romae, 1859–1860.

3. Szakirodalom

Bagi
2012 Bagi Dániel: Sclavonia a Magyar–lengyel krónikában. In: *„Köztes-Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára*. Szerk.: Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2012. 45–58.

Barabás
2013a Barabás Gábor: *Das Papsttum und Ungarn in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (ca. 1198–ca. 1241). Päpstliche Einflussnahme – Zusammenwirken – Interessengegensätze.* Erlangen, 2013. PhD-disszertáció.
2013b Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíráskodás Magyarországon a kezdetektől a 13. század közepéig. In: *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 2. sz. 175–199.

Bárány
2012 Bárány Attila: II. András balkáni külpolitikája. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2012. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 7.) 129–173.

Barciak
1995 Barciak, Antoni: *Książęta i księżne Górnego Śląska: praca zbiorowa*. Pod red. Antoniego Barciaka. Katowice, 1995.

Bónis
1974 Bónis György: A Decretalis intellecto (III. Honorius a koronajavak elidegenítéséről). In: *Történelmi Szemle*, 17. (1974) 21–31.

Brundage
1995 Brundage, James: *The Medieval Canon Law*. London, 1995.

Dąbrowski
2002 Dąbrowski, Dariusz: *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań–Wrocław, 2002.
2013 Dąbrowski, Dariusz: Slovak and Southern Slavic Threads in the Genealogy of the Piast and Rurikid Dynasties in the Thirteenth Century = Slovenské a južnoslovanské motívy v genealógiách Rurikovcov a Piastovcov v 13. storočí = Slovački i južnoslavenski motivi u genealogiji Rurikovića i Pjastovića u 13. stoljeću. In: *Slovakia and Croatia = Slowakei und Kroatien*. Vol. I. *Historical Parallels and Connections (until 1780) = Historische Parallelen und Beziehungen (bis zum Jahre 1780)*. Eds.: Kucharská, Veronika–Kuzmová, Stanislava–Mesiarkin, Adam. Bratislava–Zagreb, 2013. 110–119.

Dziewulski
1969 Dziewulski, Władysław: Bułgarka księżną opolską? In: *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 24. (1969) 2. sz. 159–183.

Érszegi
2001 Érszegi Géza: „Hét példányban megírattak." Az Aranybulla szövegének hagyományozása. In: *„Múltunk építőkövei..."* Szerk.: Csurgai Horváth József–Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 2001. 61–71.

Falkenstein
1986 Falkenstein, Ludwig: Appellationen an den Papst und Delegationsgerichtsbarkeit am Beispiel Alexanders III. und Heinrichs von Frankreich. In: *Zeitschrift der Kirchengeschichte*, 97. (1986) 36–65.

Fine
1987 Fine, John V. A.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1987.

Font
1988 Font Márta: Ungarn, Bulgarien und das Papsttum um die Wende des 12.–13. Jh. In: *Hungaro-Slavica 1988. International Congress of Slavists*. Eds.: Király, Péter–Hollós, Attila. Bp., 1988. 259–267.

1998 Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből*. Bp.–Pécs, 1998.
2005 Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005.
2007 Font Márta: A világi igazgatás intézményrendszerének kialakulása az Árpád-korban (1000–1301). In: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely–Raffayné Kálsecz Kata. Pécs, 2007. 9–43.

Fried
1980 Fried, Johannes: *Der päpstliche Schutz für Laienfürsten. Die politische Geschichte des päpstlichen Schutzprivilegs für Laien (11.–13. Jahrhundert)*. Heidelberg, 1980.

Gładysz
2004 Gładysz, Mikolaj: *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku*. Warszawa, 2004.

Grabowska
2012 Grabowska, Anna: The Church in the Politics of the Duke of Opole Mieszko II. Obese (1238–1246) in the Light of Diplomatic Sources. In: *Cogito, Scribo, Spero. Auxiliary Historical Sciences in the Central Europe at the Outset of the 21st Century*. Eds.: Bolom-Kotari, Martina–Zouhar, Jakub. Hradec Králové, 2012. 192–208.

Hageneder
1967 Hageneder, Othmar: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Linz, 1967.
2000 Hageneder, Othmar: Die Register Innozenz III. In: *Papst Innozenz III., Weichensteller der Geschichte Europas*. Hg.: Frenz, Thomas. Stuttgart, 2000. 91–102.

Herde
2002 Herde, Peter: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 119. (2002) 20–43.

Hertel
1985 Hertel, Jacek: Problem dwuimieności u Piastów w średniowieczu (Od potomstwa synów Bolesława Krzywoustego don końca XV wieku). In: *Zapiski Historyczne*, 50. (1985) 69–84.

Horwat
2002 Horwat, Jerzy: *Księstwo opolskie i jego podziały do 1532 r. Książęta, miasta, Kościół, urzędy, własność prywatna*. Rzeszów, 2002.
2005 Horwat, Jerzy: *Książęta górnośląscy z dynastii Piastów: Uwagi i uzupe na genealogiczne*. Ruda Śląska, 2005.

Jasiński
2007 Jasiński, Kazimierz: *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Kraków, 2007.

Kiss
2006 Kiss Gergely: *Abbatia regalia – hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok egyházjogi helyzete a 11–13. században*. Bp., 2006.
2013 Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécs, 2013.

KMTL
1994 *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994.

Kristó
2001 Kristó Gyula: II. András király „új intézkedései". In: *Századok*, 135. (2001) 2. sz. 251–300.

Labuda
1983 Labuda, Gerard: *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: próba rekonstrukcji*. Poznań, 1983.

Maleczek
1984 Maleczek, Werner: Papst und Kardinalkolleg von 1191 bis 1216. Wien, 1984.

Pobóg-Lenartowicz
2010 Pobóg-Lenartowicz, Anna: Viola, Bułgarka, księżna opolską. Przyczynek do migracji małżeńskich w średniowieczu. In: *Kobiety i procesy migracyjne*. Red:. Chlebowska, Agnieszka–Sierakowska, Katarzyna. Warszawa, 2010. 11–17.

Runciman
1995 Runciman, Steven: *A History of the Crusades*. Vol. III. *The Kingdom of Acre and the later Crusades*. Cambridge, 1995.

Solymosi
1996 Solymosi László: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemónia idején. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 47–54.
1999 Solymosi László: Der Einfluss der päpstlichen Kanzlei auf das ungarische Urkundenwesen bis 1250. In: *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Koheränz vom 11. bis 15. Jahrhundert*. Hrsg. v. Herde, Peter–Jakobs, Hermann. Köln–Weimar–Wien, 1999. 87–96.

Sweeney
1972 Sweeney, James Ross: The Decretal Intellecto and the Hungarian Golden Bull of 1222. In: *Album Elemér Mályusz*. Székesfehérvár–Bp., 1972. (Bruxelles, 1976.) 89–96.
1973 Sweeney, James Ross: Innocent III., Hungary and the Bulgarian Coronation. A Study in Medieval Papal Diplomacy. In: *Church History*, 42. (1973) 3. sz. 320–334.

Swoboda
1980 Swoboda, Wincenty: Księżna kaliska Bułgarką? Przyczynek do rozbioru krytycznego Annalium Długosza. In: *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, 3. (1980) 61–78.

Szeberényi
2007 Szeberényi, Gábor: A Balkán. 800–1389. In: *Kelet-Európa és a Balkán 1000–1800 közt. Intellektuális történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* Szerk.: Sashalmi Endre. Pécs, 2007. 279–330.

Veszprémy
2006 Veszprémy László: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk.: Majorossy Judit–Laszlovszky József–Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–111.

Wertner
1892 Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892.

Zientara
2002 Zientara, Henryk: *Heinrich der Bärtige und seine Zeit. Politik und Gesellschaft im mittelalterlichen Schlesien*. München, 2002.

Zimmermann
1996 Zimmermann, Harald: Die Ungarnpolitik der Kurie und Kardinal Konrad von Urach. In: *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur Südostdeutschen Geschichte. Festgabe zum 70. Geburtstag*. Hrsg. v. Gündisch, Konrad–Zimmermann, Harald. Köln–Weimar–Wien, 1996. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 20.) 142–159.
2000 Zimmermann, Harald: *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung*. Köln–Weimar–Wien, 2000.

Zsoldos
2011 Zsoldos Attila: II. András Aranybullája. In: *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 1. sz. 1–38.

GÁBOR BARABÁS

DUCHESS VIOLA OF OPOLE AND COLOMAN, DUKE OF SLAVONIA

CONTRIBUTION TO A HISTORIOGRAPHICAL DISPUTE

The paper gives a summary about the history of the research concerning the origin of Viola, the duchess of the polish Opole in the first half of the 13th century. She was the wife of Casimir I. of Opole and the mother of the latter dukes Mieszko II. Obese and Władysław I. Based on the information of Jan Długosz from the 15th century Viola is mostly considered as a Polish duchess of Bulgarian origin, although due to other data some scholars assume, she could be originated from Hungary, or from Halych-Volhynia. The study converges the propositions and arguments concerning Viola, and gives a so far out of consideration leaved source into the dispute: the papal mandate given to Coloman, duke of Slavonia, about the protection of Viola.

MALÉTH ÁGNES

Gui de Boulogne magyarországi itinerárium

A középkori Magyar Királyság történetéből számos példát ismerünk a pápai politika kiküldött követek, azaz legátusok személyén keresztül történt megnyilvánulására.[1] Bár általánosságban elmondható, hogy a legátusok neve, megbízatásuk időpontja és legfontosabb rendelkezéseik régóta ismertek a magyar történettudományban, valójában részletekbe menően csak igen kevés követ életútját és tevékenységét vizsgálták. Különösen jellemző e megállapítás az Anjou-korra,[2] hiszen az I. Károly magyar király (1301–1342) trónra jutását és hatalmának megszilárdítását segítő két pápai követ, Niccolò Boccassini 1301–1302 közötti, illetve Gentilis de Monteflorum 1308–1311 közé tehető magyarországi tevékenységét leszámítva nem áll rendelkezésünkre ilyen jellegű elemzés.[3]

A kevéssé feldolgozott követségek közé tartozik az 1348-ban VI. Kelemen pápa által I. (Nagy) Lajoshoz magyar uralkodóhoz (1342–1382) küldött bíboros, Gui de Boulogne[4] legátusi tevékenysége is. Ennek legfőbb oka a bíboros magyarországi tartózkodásának rövidsége és a kapcsolódó források csekély száma lehet. A korszak diplomáciai bonyodalmainak – mindenekelőtt a magyar uralkodó 1347-ben indított, első nápolyi hadjárata, amely esemény Gui de Boulogne követségének hátterét adta – jelentősége, valamint a szakirodalomban fellelhető, eddig tisztázatlan kérdések szükségessé teszik a követ személyét érintő alaposabb vizsgálatot. Mindenekelőtt a magyarországi tartózkodás szempontjából perdöntő 1349 májusa és októbere közötti időszak itinerériumának részletes feltárásával lehetővé válik eddigi ismereteink pontosítsa. A bíboros által kiadott, mindmáig kevéssé vizsgált oklevelek összegyűjtésével továbbá képet alkothatunk azon ügyek jellegéről, amelyekkel a legátus a jelzett időszakban foglalkozott.

---

1 Köszönettel tartozom Kiss Gergelynek és Sebők Ferencnek a munkám során nyújtott segítségért.

2 A 13. századból több ilyen témájú kutatás is rendelkezésünkre áll, így Almási, 1993. 29–141.; Kovács, 2012; Kovács, 2013. 75–99.; Kiss, 2008. 271–285.; Érszegi, 2011. 16–31.; Rácz, 2011. 32–43. A 11–13. században Magyarországra küldött pápai megbízottak tevékenységének kutatására lásd: http://delegatonline.pte.hu.

3 Az Anjou-kori Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolatait vizsgáló kutatások értékelése: Rácz, 1996. 55–81. A késő középkori legátusok tevékenységének vizsgálata kínálta – nagyobb részben – kiaknázatlan kutatási lehetőségekre újabban Werner Maleczek hívta fel a figyelmet. Maleczek, 2003. 37.

4 A magyar történeti szakirodalomban a latin nyelvű oklevelekből átvett Guido névváltozat használata terjedt el. Jelen tanulmány a francia szakirodalomban alkalmazott Gui névváltozatot alkalmazza.

Gui de Boulogne magyarországi megbízatása

Gui de Boulogne kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkező családból származott,[5] s ez a tény vélhetően hozzájárult későbbi legátusi megbízatásához.[6] VII. Róbert auvergne-i és boulogne-i gróf[7] másodszülött fiaként Gui az egyházi hierarchiában már fiatalon fontos pozíciókat töltött be: 1323-tól reimsi kanonok, 1340-től pedig Lyon érseke volt.[8] Bíborossá 1342. szeptember 20-án VI. Kelemen pápa nevezte ki.[9] A 14. század hatvanas éveire a Capetingek Valois-ágával és a Luxemburg-családdal egyaránt rokonságban álló bíboros a Szentszék legtapasztaltabb diplomatájává nőtte ki magát.[10] Neve a Nápolyi Királyság ügyeivel kapcsolatban először 1345 decemberében merült fel. A francia királyné közbenjárására a pápa a bíborost kívánta megbízni, hogy I. Károly magyar király középső fiának, a nápolyi trón várományosának, András hercegnek 1345. szeptember 18-ról 19-re virradó éjszaka, Aversában bekövetkezett halálának körülményeit kivizsgálja. A bíboros azonban 1346 februárjában, illetve márciusában eddig ismeretlen indokkal kimentette magát a feladat alól, azt sem zárhatjuk ki, hogy a Capetingek Anjou-ágához tartozó nápolyi és magyar uralkodók közötti viszályba a mindkét félhez fűződő családi érintettsége miatt nem kívánt beavatkozni.[11] Ennek ellenére később, a konzisztórium 1348. november eleji döntése alapján Gui de Boulogne mégis legátusi kinevezést kapott Lombardián és több főegyházmegyén (Salzburg, Aquileia, Milánó, Zára), illetve egyházmegyén (Bologna, Ferrara, Pavia) kívül a Magyar Királyság területére is.[12] Gui megbízatása is kettős jellegű volt, mint a pápai legátusoké általában: diplomáciai feladatai közé tartozott, hogy Észak-Itáliában stabilizálja a pápai hatalom helyzetét, valamint rávegye a magyar királyt az András herceg meggyilkolásában valószínűsíthetően részes I. Johanna nápolyi királynővel (1343–1382) történő békekötésre.[13] Ezenkívül Gui de Boulogne esetében is ismertek további *ad hoc*-jellegű egyházi, illetve egyházkormányzati intézkedések, amelyeknek egy ré-

5 Gui de Boulogne életéről francia nyelven több összefoglalás is született. Mollat, 1938. col. 101–106.; Guillemain, 1962. 202.; Maleczek, 2003. 43–44., 47–48.; Jugie, 1991. 261–357.

6 A források tanúsága szerint VI. Kelemen erősen bízott abban, hogy a rokoni szálak, amelyek Gui de Boulogne-t IV. Károly német-római uralkodóhoz (1346–1378) és I. Lajoshoz fűzték, hozzásegítik majd a bíborost a pápai udvar céljainak eléréséhez. Jugie, 1989. 37. A VI. Kelemen által 1349. március végén megfogalmazott, a magyar királlyal történő tárgyalásokra vonatkozó instrukciói Gui de Boulogne-nak címezve: Otto, 1906. 370–372. (8. sz.)

7 Guillemain, 1962. 202. 117. lj. Gui de Boulogne születési dátuma teljes bizonyossággal nem állapítható meg, a feltételezett időpontok 1313, 1316 és 1317. Mollat, 1938. 101.; Jugie, 1991. 263. 5. lj.

8 Guillemain, 1962. 249.; *HCMA* I. 316.

9 Gui de Boulogne a VI. Kelemen által elsőként kinevezett bíborosok között volt, a római Szent Cecíliához címzett presbiter-bíboros lett. *HCMA* I. 18.; Jugie, 1989. 29–30.

10 Weiss, 2008. 133.

11 Nem lehet véletlen, hogy I. Lajos 1349 júniusában Velencéhez írott levelében vér szerinti rokonaként (consangvineum nostrum) említi a bíborost. Vö. Wenzel, 1875. II. 349. A legátus Johanna nápolyi királynőhöz fűződő kapcsolatát ugyanakkor jól érzékelteti VI. Kelemen azon levele, melyben a bíborost a királynő unokaöccseként (nepote prefate Regine) nevezi meg. Uo. 373.

12 Maleczek, 2003. 43.

13 Otto, 1906. 370–372.

sze az *a latere* kirendelésre visszavezethetően önálló hatáskörből fakadt, más részüket pedig VI. Kelemen különleges felhatalmazásai (*facultates*) tették lehetővé.[14]

Fraknói Vilmos *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel* című munkájában röviden emlékezik meg Gui bíboros magyarországi tevékenységéről.[15] Fraknói elsősorban a VI. Kelemen által adott instrukciókra koncentrált, párhuzamosan mutatva be az Avignonban tartózkodó magyar követek és a pápa, illetve Gui és I. Lajos magyar király pozsonyi tárgyalásait. Gui itáliai tevékenységére egyáltalán nem tér ki: a legátus útvonalát csak Bécsbe történő megérkezésétől – amit krónikás forrásra hivatkozva 1349. június legelejére tesz – követi pontosabban nyomon. A bíboros Bécsben találkozott II. Albert osztrák herceggel, illetve a magyar királlyal, majd ez utóbbival utazott Pozsonyba, ahol a Nápolyi Királyság ügyeit érintő tárgyalásokat folytatták.[16] Fraknói lábjegyzetben említi azt a két oklevelet, amelyet a legátus a szerző szerint Magyarországon állított ki: az egyik 1349. június 12-én, a másik július 18-án kelt.[17] Gui követségének végét Fraknói 1349. szeptember végére teszi, amikor is a bíboros Ildebrandino Conti padovai püspököt hátrahagyva elutazott Magyarországról.[18] Pór Antal *Nagy Lajos* című monográfiájában szintén érinti a legátus magyarországi útjának kérdését, június 7. és 13. közé helyezi a magyar király és a bíboros megállapodásának időpontját, ez utóbbi, egyébként téves dátum Pór szerint Gui Pozsonyból történő keltezésének napja.[19] A legátus távozását Pór is 1349 őszére datálja: miután a padovai püspököt helyettesének nevezte ki, szeptember 27-én elhagyta az országot.[20]

Gui de Boulogne bíboros életútjával és tevékenységével – beleértve magyarországi legátusi megbízatását is – újabban a kiváló francia történész, Pierre Jugie foglalkozott.[21] Nevéhez kötődik a bíboros magyarországi útjának eddigi legrészletesebb feldolgozása.[22] A nápolyi kérdésben Jugie nagyban támaszkodott Émile-Guillaume Léonard Johanna-életrajzára,[23] a magyarországi források tekintetében pedig elsősorban Augustin Theiner és Fejér György forráskiadásait használta.

---

14 Kiss, 2010. 195–201. Maleczek és Jugie szerint VI. Kelemen 1348. november 30-i kelettel körülbelül 70 bullát adott ki, amelyben Gui de Boulogne meghatalmazásait konkretizálta. Maleczek, 2003. 43.; Jugie, 1989. 38.

15 Fraknói, 1901. 229-232.

16 Az Annales Austriae Continuatio Zwetlensis IV szerint: *„Eodem anno post penthecosten rex Ungarie et apostolice sedis legatus Wiennam conveniunt ad ducem Albertum qui occulta negotia inter se tractantes." MGH SS.* 685. Ugyanitt a Kalendarium Zwetlense is említi az 1349-es évnél a számunkra fontos eseményt, bár kevesebb információtartalommal: *„Tunc cardinalis legatus domini pape in Austria cum rege Ungarie colloquium habuit et multis graciam fecit." MGH SS.* 692.

17 Fraknói, 1901. 382. (676. lj.) Amint alább lesz róla szó, e későbbi forrás már nem Magyarországon, hanem Klosterneuburgban kelt (1. táblázat 5. sz.), bár tény, hogy magyar ügyekkel foglalkozott.

18 Fraknói, 1901. 232. Ildebrandino (neve előfordul Hildebrandus és Hildebrand alakban is) Conti 1319. június 27-től 1352. november 2-án bekövetkezett haláláig töltötte be Padova püspöki székét. *HCMA* I. 385–386.

19 Pór, 1892. 214.

20 Uo. 215.

21 Jugie, 1986, 1987, 1989, 1991.

22 Jugie, 1989. 10–50.

23 Léonard, 1932–1936.

Utóbbival kapcsolatban Jugie rámutat egy tévedésre, amely korábban félreértést is okozott. Mivel Fejér a bíboros 1349. október 10-én, Friesachban kelt oklevelét egyszer a helyes dátummal teljes átiratban,[24] majd pedig regeszta formájában 1342. október 10-re datálva[25] is közölte, Léonard azt feltételezte, hogy Gui de Boulogne kétszer is járt Magyarországon. Jugie helytálló észrevételéhez hozzátenném, hogy Fejér valójában háromszor, három eltérő keltezéssel adta ki ugyanazt a forrást: a friesachi oklevél ugyanis 1341. évi dátummal is szerepel.[26]

Jugie mindenekelőtt igyekezett rekonstruálni Gui de Boulogne követségének útvonalát. Eszerint a bíboros 1349. január 15-én hagyta el az avignoni pápai udvart, január végén ért Milánóba, március 9-én Padovába, majd áthaladt Velencén, április 13-án már Trevisóban volt, végül az Alpokon átkelve 1349. május végén–június elején érkezett meg Magyarországra.[27] A Jugie által összeállított részletes itineráriumot kiegészíthetjük annyival, hogy 1349. április 26-án a legátus a Ceneda egyházmegyei San Salvatorében adott ki oklevelet,[28] vagyis Trevisótól északkelet felé vette az irányt és Udinét északról elkerülve folytatta útját. Akárcsak a magyar kutatók, Jugie is június második hetére (7. és 12. közé) teszi a bíboros és I. Lajos király pozsonyi megállapodását. Emellett Gui június–júliusi bécsi tartózkodásáról is megemlékezik, ahol a legátus a salzburgi egyháztartomány ferenceseitől és domonkosaitól hozzá érkezett panasszal kapcsolatban is rendelkezett.[29] Végül egy Fejér által közölt oklevélre hivatkozva 1349. szeptember 27. utánra teszi azt az időpontot, amikor a bíboros elhagyta a Magyar Királyságot. E forrás valóban Esztergomban kelt, de kiadója Ildebrandino Conti padovai püspök (*1. táblázat 19. sz.*).

Az internetes adatbázisok ma már lehetővé teszik, hogy a téma forrásbázisát olyan dokumentumok bevonásával bővítsük ki, amelyek korábban elkerülték a történészek figyelmét. Ha felülvizsgáljuk a bíboros-legátus itineráriumának 1349 májusa és októbere közé eső szakaszát, a források szisztematikus rendezésével két vitatható pontra tudunk rávilágítani Gui de Boulogne magyarországi követségét illetően. Egyrészt a fent említett szerzők úgy gondolták, hogy a bíboros 1349. szeptember végén hagyta el Magyarországot. Másrészt a történészek korábban azt feltételezték, hogy a legátus Magyarországról Itáliába ment, vagyis többé-kevésbé ugyanazon az útvonalon haladt visszafelé, mint amelyiken érkezett. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, egyik elgondolás sem állja meg a helyét.

24 *CD* IX/1. 681–682.
25 *CD* IX/1. 73.
26 *CD* VIII/4. 509–511.
27 Jugie, 1989. 39–45.
28 IV. Károly kérésére Albert von Hohenlohe würzburgi prépostot felmenti minden egyházi büntetés alól, amit a würzburgi püspöki szék önkényes elfoglalása miatt magára vont. VI. Kelemen erre 1349. január 23-án adott engedélyt a bíborosnak. *MGH Const.* 82., 215–216.
29 Jugie, 1989. 49–50.

A legátus magyarországi útjának vizsgálata

Gui de Boulogne Bécsbe érkezésének dátumát, ahogyan korábban említettem, egy elbeszélő forrásból hozzávetőlegesen ismerjük. Fraknói és Jugie is május legvégére vagy június legelejére teszi ezt a dátumot, hiszen a krónikás szerint a bíboros, illetve I. Lajos magyar király pünkösd után (*post penthecosten*), vagyis május 31-ét követően érkeztek meg Bécsbe, II. Albert osztrák herceghez. Ezt az információt alátámasztani látszanak I. Lajos oklevelei is, ezek keltezési helyei alapján ugyanis úgy tűnik, a király május 27-én még Budán, június első hetében ugyanakkor már Pozsonyban tartózkodott.[30] Fraknói szerint I. Lajos június 5-től állította ki okleveleit Pozsonyban, valójában az első pozsonyi forrás június 2-án kelt.[31] A magyar király és a legátus igen rövid időt töltött Bécsben, éppen ezért igen valószínűnek tűnik, hogy a tárgyalások a Nápolyi Királyságról már az osztrák fővárosban elkezdődtek. Emellett tudjuk azt is, hogy június 7-én a magyar király Pozsonyból írt Velencének levelet, melyben a köztársaságot arról is tájékoztatja, hogy a pápával megegyezést remél a legátussal jelenleg folyó tárgyalások révén.[32] A források szerint az uralkodó még június 13-án is itt tartózkodott,[33] Gui bíboros pedig június 12-én szintén Pozsonyban állított ki oklevelet (*1. táblázat 1. sz.*).[34]

A két tárgyaló fél között ez idő tájt megszületett megállapodást követően – amely több más feltétel mellett[35] elméletben 1350 karácsonyáig garantált volna fegyverszünetet a magyar uralkodó és a nápolyi királynő között – úgy tűnik, hogy Gui bíboros és a király nem töltött a szükségesnél több időt egymás társaságában. Lajossal ugyanis június 25-én már újra Budán,[36] a legátussal pedig június 27-én ismét Bécsben találkozunk (*1. táblázat. 3. sz.*). Ezt követően Gui már nem is tért vissza Magyarországra, hanem feladatát Ildebrandino Conti padovai püspökre bízta (*subdelegatio*), aki vélhetően márciusban csatlakozott a bíboroshoz, midőn az, ahogy fentebb már említettük, átutazott Padován.[37] A püspök vezetésével egy küldöttség szeptember 6-án felkereste Lajos király anyját, Erzsébet királynét Budán, majd Esztergomba mentek (*1. táblázat 18–22. sz.*). Sajnos nem lehet megállapítani, hogy a legátus és a püspök útjai mikor váltak ketté. Elképzelhető ugyanis, hogy Ildebrandino Pozsonyból, esetleg Lajos királlyal együtt egyenesen Budára ment, de az sem zárható ki, hogy Pozsonyból még Bécsbe a bíborossal tartott, majd a

30 Vö. DF 264063. Az adatbázisban 1349. május 28-i dátummal szerepel. Pünkösdvasárnap azonban a kérdéses esztendőben május 31-re esett, tehát az oklevél (feria quinta proxima ante festum penthecostes) május 27-én kelt.

31 DL 4051.

32 *„…cum domino Papa ambicabiliter concordare speramus in presenti per Legatum fratrem"*. Wenzel, 1875. II. 349.

33 DL 4053.

34 DF 207199.

35 Ezen feltételek közé tartozott a magyar seregek és Johanna szicíliai foglalásainak pápai kézre történő átadása, pápai egyetértéssel a nápolyi trón átjátszása a magyar király öccsének, István hercegnek, aki nőül venné Durazzói Károly herceg özvegyét, Máriát. Vö. Pór, 1892. 215.

36 DL 106890.

37 Ildebrandino számára nem voltak ismeretlenek a Nápolyi Királyság ügyei, hiszen 1346-ban már járt a pápa *nuntius*aként Johanna királynőnél. Fraknói, 1901. 206.; Theiner, 1859. 725.

Magyar Királyságba visszatérve szakadt el a legátustól. Gui de Boulogne június 30-án még Bécsben adott ki oklevelet (*1. táblázat 4. sz.*), ezt követően viszont észak felé vette az irányt. Július közepétől augusztus közepéig a passaui egyházmegyéhez tartozó Klosterneuburgban keltek oklevelei (*1. táblázat 5–10. sz.*). Augusztus végétől szeptember első hetéig pedig minden jel szerint az olmützi egyházmegyéhez tartozó Znojmóban tartózkodott (*1. táblázat 11–12., 14., 16–17. sz.*). Vélhetően innen indult újra Itália felé: október 10-én a salzburgi egyházmegyéhez tartozó Friesachban rendelkezett az Esztergom főegyházmegyei ófalui egyház *incorporatió*ját illetően (*1. táblázat. 23. sz.*).

Annak ellenére, hogy VI. Kelemen pápa különleges jelentőséget tulajdonított a Lajos királlyal, Nápoly ügyében folytatandó tárgyalásoknak, a bíboros magyarországi látogatása igen rövidnek tűnhet. Az eddigi feltevésekkel ellentétben ugyanis Gui de Boulogne nem 1349 őszén, hanem közvetlenül a pozsonyi tárgyalásokat követően, tehát még 1349 júniusában elhagyta az országot. A gyors távozást magyarázhatja, hogy a tárgyaló felek viszonylag hamar konszenzusra jutottak. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a magyar király előre tudta: a megállapodást nem fogja betartani, de a legátust sikerült ennek ellenkezőjéről meggyőznie.[38] A valódi motivációkat források hiányában valószínűleg nem fogjuk megismerni, azt azonban mindenképpen bizonyosan állíthatjuk, hogy Gui de Boulogne a nápolyi–magyar konfliktus rendezését távolságtartóbban kezelte, mint a legátusi kinevezés révén ráháruló egyéb feladatokat. Ezt támaszthatja alá az a két tény, hogy – mint azt fentebb már említettük – 1346-ban elhárította a magyarországi megbízatást és ugyanígy tett 1350 májusában, amikor a pápa a fegyverszünet megszegése miatt újra Lajos királyhoz kívánta küldeni.[39]

A Magyar Királyságból Gui de Boulogne nem sietett vissza a pápai udvarba, 1349 nyarának és őszének nagy részét az osztrák tartományokban, illetve a Cseh Királyság területén töltötte. Klosterneuburgi és znojmói tartózkodása, úgy tűnik, hosszabb és forrásgazdagabb is (*1. táblázat 5–12., 14., 16–17. sz.*), mint a magyarországi. Az említett két városban kiadott oklevelek szinte mindegyikében a passaui egyházmegyéhez tartozó, elsősorban kolostorok javára történő *incorporatió*król rendelkezett.[40] A források által megőrzött ügytípusok homogenitása miatt elképzelhetőnek látszik, hogy a legátus e rendelkezésekkel a pápai politika egy másik fontos célját igyekezett szolgálni: IV. (Bajor) Lajos német-római uralkodó (1314–1347) korábbi híveinek újbóli megnyerését a pápa számára, vagyis a Wittelsbach-párt gyengítését. Bajor Lajos ugyanis római koronázása után több területre is ki tudta terjeszteni a Wittelsbach-ház uralmát,[41] amely még 1347 októberében bekövetkezett halála után is hatással volt az erőviszonyokra. A Wittelsbach császár egyházpolitikájára pedig jellemző volt, hogy a kolostoroknak és szerzetesrendeknek adott privilégiumokkal igyekezett tompítani az ellene irányuló pápai intézkedéseket és biztosí-

38 Pierre Jugie veti fel ezt a magyarázatot. Jugie, 1989. 45–46.

39 Fraknói, 1901. 233. A pápa levele a bíboroshoz: Theiner, 1859. 784–785.

40 A passaui egyházmegye forrásaira lásd: Lenzenweger, 1974.

41 Tirol, Alsó-Bajorország és Brandenburg voltak azok a területek, amelyekre IV. Lajos kiterjesztette a Wittelsbach-ház befolyását. Benker, 1997. 218–223., 251–258.

tani saját belpolitikai bázisát.[42] A passaui egyházmegye ráadásul a Bajor Lajos fiai által kormányzott Bajor Hercegség területén feküdt,[43] ahol a pápaságnak érdekében állhatott befolyásának erősítése.[44]

Gui de Boulogne 1349. évi útja során a már említett *incorporatiók* mellett elsősorban pénzügyi kérdésekben rendelkezett, a tizedek beszedéséről és a küldöttség ellátásáról gondoskodott. A legátus és kísérete költségeinek legnagyobb részét a fennmaradt források tanúsága szerint a salzburgi érsekség volt hivatott biztosítani. Noha az eddigi kutatások érthető okokból elsősorban Gui de Boulogne itáliai és magyarországi megbízatására, valamint a pápai diplomáciában később betöltött szerepére koncentrálnak, a passaui egyházmegyével kapcsolatban hozott döntéseinek – melyek szintén szerves részét képezték követi tevékenységének – részletesebb vizsgálata egyelőre várat magára.

1. táblázat
Gui de Boulogne bíboros legátusi útjához kapcsolódó források az 1349. május–október közötti időszakban

	Dátum	Kiadó	Kiadás helye	Tartalom	Eredeti	Kiadás
1.	1349. jún. 12.	Gui de Boulogne	Pozsony	Megbízza a somogyi Szent Egyed-kolostor apátját és a győri prépostot, hogy a pannonhalmi apátságnak járó tizedek megfizetését a megyei hatóságoktól kényszerítsék ki, ellenkező esetben idézzék őket eléje Pozsonyba.	DF 207199	CD IX/1. 680–681. (nem teljes átirat)
2.	1349. jún. 20.	Gui de Boulogne	Bécs	Felszólítja a salzburgi érseket, hogy a dokumentum kézhez vétele után 60 napon belül a legátusnak járó 6000 aranyforint *procuratiót* ő és *suffraganeusai* fizessék meg: 1400-1400 aranyforintot fizessen az érsek és a passaui püspök, a többi 3200 forintot az alárendelt egyházak.	Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Urkunden der Kloster Raitenhaslach Nr. 472, http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/KURaitenhaslach/1349_06_20/charter	–

42 Kaufhold, 1994. 170–171. Jó példa erre az Ágoston-rend IV. Sándortól (1254–1261) 1255-ben kapott privilégiumainak megerősítése a Német-római Császárság területén 1339-ben. Weech, 1863. 190–191.

43 Pontosabban Alsó-Bajorországhoz, de a két bajor hercegséget az alsó-bajorországi Wittelsbach-ág kihalása miatt 1340-ben IV. Lajos egyesíteni tudta. Bajor Lajos örökösei az 1349. szeptember 12-én megkötött landsbergi szerződésben osztották fel újra a Bajor Hercegséget. Benker, 1997. 236–242.; Spindler, 1988. 199–200.

44 Jugie szerint VI. Kelemen Bajor Lajos egykori híveinek kibékítésével igyekezett ellensúlyozni IV. Károly megnövekedett hatalmát. Jugie, 1989. 49.

	Dátum	Kiadó	Kiadás helye	Tartalom	Eredeti	Kiadás
3.	1349. jún. 27.	Gui de Boulogne	Bécs	Felszólítja a győri prépostot, hogy kényszerítse ki, hogy világi bíróságok elé ne idézzék meg a pannonhalmi apátot.	DF 207169 http://monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1340_VI_27/charter?q=guido%20legatus (tévesen 1340. évi dátummal)	–
4.	1349. jún. 30.	Gui de Boulogne	Bécs	Megbízza a passaui püspököt, hogy végezze el az allandi plébániatemplom teljes jogú *incorporatióját* a heiligenkreuzi apátság részére, ha igaznak bizonyulnak a kérelemben előadott körülmények.	Stiftsarchiv Heiligenkreuz, http://monasterium.net/mom/AT-StiAH/Heiligenkreuz OCist/1350_VI_30/charter (Weis alapján 1350. évi dátummal)	Weis, 1859. 210–211. (1350. évi dátummal)
5.	1349. júl. 18.	Gui de Boulogne	Klosterneuburg	A pozsonyi és a nagyszombati apácákat Erzsébet királyné közbenjárására felmenti az őt megillető *procuratio* alól.	DL 4061	AO V. 307.
6.	1349. júl. 28.	Gui de Boulogne	Klosterneuburg	Megerősíti Albert passaui püspök rendelkezését, mely szerint a waldkircheni plébániatemplom *rectora* évi 14 dénárt tartozik fizetni a passaui egyházmegyébe tartozó Ágoston-rendi Szent Florián-kolostornak.	Stiftsarchiv St. Florian, http://monasterium.net/mom/AT-StiASF/StFlorianCanReg/1349_VII_28/charter	Urkundenbuch VII. 119–120.
7.	1349. júl. 28.	Gui de Boulogne	Klosterneuburg	Megerősíti a passaui püspök rendelkezését a riedi plébániatemplom *incorporatiójáról* az Ágoston-rendi Szent Florián-kolostor részére.	Stiftsarchiv St. Florian, http://monasterium.net/mom/AT-StiASF/StFlorianCanReg/1349_VII_28/charter	Urkundenbuch VII. 193–194. (Hibásan 1350-es dátummal.)
8.	1349. aug. 1.	Gui de Boulogne	Klosterneuburg	Megbízza a passaui püspököt, hogy védje a domonkosokat és a minoritákat Johannes Polliacus (Jean de Pouilly) tévtanaitól, különösen a gyónás gyakorlatát illetően, s ismerteti vele XXII. János 1321. júl. 24-i erre vonatkozó bulláját.	Minoriterkonvent Wien, http://monasterium.net/mom/AT-AWMK/WienOFMConv/54/charter	–

	Dátum	Kiadó	Kiadás helye	Tartalom	Eredeti	Kiadás
9.	1349. aug. 4.	Gui de Boulogne	Kloster-neuburg	Megerősíti Albert passaui püspök adományát, amelyben a passaui káptalannak adta a zwentendorfi Szent István-egyházat.	Domkapitel Passau, http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/PassauDomkapitel/417/charter	–
10.	1349. aug. 18.	Gui de Boulogne	Kloster-neuburg	Megbízza Zwettl apátját, hogy vizsgálja felül az altenburgi apátság Röhrnbach és Strögen *incorporatiójára* vonatkozó kérelmében előadott körülmények igazságtartalmát.	Stiftsarchiv Altenburg, http://monasterium.net/mom/AT-StiAA/Urkunden/1349_VIII_18/charter	Burger 227–228.
11.	1349. aug. 25.	Gui de Boulogne	Znojmo	Megbízza a melki apátot, hogy vizsgálja ki Henrik prépost és a passaui egyházmegyéhez tartozó, Szent Ágoston-rendi waldhauseni konvent St. Georgen am Walde plébániatemplomának teljes jogú *incorporatiójára* vonatkozó kérelmét.	OÖLA Linz, Bestand Windhaag, http://monasterium.net/mom/WaldCanReg/1349_VIII_25/charter	Urkundenbuch VII. 126.
12.	1349. aug. 28.	Gui de Boulogne	Znojmo	Felszólítja a melki apátot, hogy vizsgálja ki a Benedek-rendi gleinki apátság haidershofeni Szent Szeverin-plébániatemplom teljes jogú *incorporatiójára* vonatkozó kérelmében előadottakat.	OÖLA Linz, Bestand Gleink, http://monasterium.net/mom/AT-OOeLA/GleinkOSB/1349_VIII_28/charter	Urkundenbuch VII. 127.
13.	1349. aug. 31.	Otto, Zwettl ciszterci kolostor apátja		Beszámol Gui-nek a vizsgálat eredményéről. (Az oklevél végén Gui szept. 1-jén Znojmóban kelt megjegyzésével.)	Stiftsarchiv Altenburg	Burger 228–229.
14.	1349. szept. 2.	Gui de Boulogne	Znojmo	Engedélyezi a strögeni plébániatemplom teljes jogú *incorporatióját* az altenburgi Szent Lambert bencés apátság számára.*	Stiftsarchiv Altenburg, http://monasterium.net/mom/AT-StiAA/Urkunden/1347_IX_02/charter (Tévesen 1347. évi dátummal.)	Burger 229–230.

* 1350-ben II. Albert osztrák herceg német nyelvű oklevelében megerősíti az adományt. http://monasterium.net/mom/AT-StiAA/Urkunden/1350_III_01/charter.

	Dátum	Kiadó	Kiadás helye	Tartalom	Eredeti	Kiadás
15.	1349. szept. 3.	Ludovicus melki apát	Melk	Beszámol Gui-nek a gleinki bencés apátság szerény bevételeiről.	OÖLA Linz, Bestand Gleink, http://monasterium.net/mom/AT-OOeLA/GleinkOSB/1349_IX_03/charter	Urkundenbuch VII. 128.
16	1349. szept. 4.	Gui de Boulogne	Znojmo	Engedélyezi St. Georgen am Walde plébániatemplom teljes jogú *incorporatióját* a waldhauseni konvent számára.	–	Urkundenbuch VII. 129–130.
17.	1349. szept. 6.	Gui de Boulogne	Znojmo	Engedélyezi a haidershofeni plébániatemplom teljes jogú *incorporatióját* a gleinki apátság számára.	OÖLA Linz, Bestand Gleink, http://monasterium.net/mom/AT-OOeLA/GleinkOSB/1349_IX_06/charter	Urkundenbuch VII. 130–131.
18.	1349. szept. 6.	Ildebrandino Conti padovai püspök	Buda	Guillaume de la Jugie ellátásának (utólagos), a Negroponte megsegítésére kivetett tized behajtása.	DF 248989	MES III. 696.
19.	1349. szept. 27.	Ildebrandino Conti padovai püspök	Esztergom	VI. Kelemen 1348. november 30-i oklevele a magyar egyháziakhoz: tájékoztatás legációjáról, illetve annak Guido általi ismeretlen dátumú átírása.	DF 248988	CD IX/1. 686–689., MES III. 697–698.
20.	1349. szept. 28.	Ildebrandino Conti padovai püspök	Esztergom	Ildebrandino, Miklós (OESA), Lajos (laoni kanonok), Gui legátus megbízottjai ellátási költségének megtérítése.	DF 248986	CD IX/1. 689–692., MES III. 699–700., AO V. 339.
21.	1349. szept. 28.	Ildebrandino Conti padovai püspök	Esztergom	Gui legátus megbízottja ellátási költségének megtérítése	DF 248987	MES III. 700–701.
22.	1349. szept. 28.	Ildebrandino Conti padovai püspök	Esztergom	Ildebranidno padovai püspök, valamint Pál és Lajos landuni kanonokok, Guido pápa prokurátorai, szentszéki követek nyugtázzák, hogy Csanád esztergomi érsektől 414 aranyforintot átvettek.	DL 4079	AO V., 325–326., CD IX/1. 689.
23.	1349. okt. 10.	Gui de Boulogne	Friesach	A lehnici karthauzi kolostor perjelének kérésére engedélyezi az ófalui (Antiqua villa) plébániaegyház teljes jogú bekebelezését (*incorporatio*).	DF 266968 Átirat: DL 8524, DL 36773	–

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

DF
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

DL
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár

2. Kiadott források

AO
1878–1920 *Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.

Burger
1865 *Urkunden der Benedictiner-abtei zum heiligen Lambert in Altenburg, Nieder-Österreich K. O. M. B. vom Jahre 1144 bis 1522*. Gesammelt v. Burger, Honorius. Wien, 1865.

CD
1829–1844 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.

HCMA
1913–1967 *Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum perducta e documentis tabularii praesertim*. Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. 6 vols. Monasterii, 1913–1967.

Lenzenweger
1974 Acta *Pataviensia Austriaca. Vatikanische Akten zur Geschichte des Bistums Passau und der Herzöge von Österreich*. Bd. 1: *Klemens VI. (1342–1352)*. Hrsg. v. Lenzenweger, Josef. Wien, 1974.

MES
1874–1924 *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Ordine chron. Disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinand Knauz–Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii, 1874–1924.

MGH Const.
1973–1984 *Monumenta Germaniae Historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*. T. IX. *1349*. Bearb. v. Kühn, Margarete. Weimar, 1973–1984.

MGH SS
1851 *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptores in Folio. 9. [Chronica et annales aevi Salici]. Hrsg. v. Pertz, Georg Heinrich u. a. Hannover, 1851.

Otto
1906 Otto, Hans: Die Eide und Privilegien Heinrichs VII. und Karls IV. mit ungedrückten Acktenstücken. In: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. Hg. Königliches Preußisches historisches Institut in Rom*. Bd. 9. Rom, 1906. 316–378.

Theiner
1859–1860 *Vetera Monumenta historia Hungaricam sacram illustrantia*. I– II. Collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. Romae, 1859–1860.

Urkundenbuch
1876 *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*. Bd. VII. *1347–1360*. Bearb. v. Trinks, Erich–Sturmberger, Han. Wien, 1876.

Weech
1863 Sechzig Urkunden Kaiser Ludwigs des Bayern. Mitgetheilt von Friedrich von Weech. In: *Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte*, 23. (1863) 143–214.

Weis
1859 *Urkunden des Cistercienserstiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde*. Bd. 2. Hg.: Weis, Johann Nepomuk. Wien, 1859.

Wenzel
1874–1876 *Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból*. I–III. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874–1876.

3. Szakirodalom

Almási
1993 Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab bíboros magyarországi legációja. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok,* 5. (1993) 1–2. sz. 29–141.

Benker
1997 Benker, Gertrud: *Ludwig der Bayer. Ein Wittelsbacher auf dem Kaiserthron (1282–1347)*. München, 1997.

Érszegi
2011 Érszegi Géza: A pápai diplomácia kezdeti lépései Károly Róbert trónra segítéséért. Miklós pápai legátus magyarországi működéséhez. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2011. 16–31.

Fraknói
1901 Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel*. Bp., 1901.

Guillemain
1962 Guillemain, Bernard: *La cour pontificale d'Avignon (1309–1376). Étude d'une société*. Paris, 1962.

Jugie
1986 Jugie, Pierre: Le cardinal Gui de Boulogne (1316–1373): biographie et étude d'une familia cardinalice. In: *École nationale des chartes. Positions des thèses par les élèves de la promotion*. Paris, 1986. 83–92.
1987 Jugie, Pierre: L'activité diplomatique du cardinal Gui de Boulogne en France au milieu du XIVe siècle. In: *Bibliothèque de l'École des chartes*, 145. (1987) 1. sz. 99–127.
1989 Jugie, Pierre: La légation du cardinal Gui de Boulogne en Hongrie et en Italie (1348–1350). In: *Il Santo. Rivista di storia, dottrina ed arte*, 2. (1989) 10–50.
1991 Jugie, Pierre: Le vicariat impérial du cardinal Gui de Boulogne à Lucques en 1369–1370. In: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age-Temps modernes*, 103. (1991) 1. sz. 261–357.

Kaufhold
1994 Kaufhold, Martin: *Gladius spiritualis. Die päpstliche Interdikt über Deutschland in der Regierungszeit Ludwigs des Bayern (1324–1347)*. Heidelberg, 1994.

Kovács
2012 Kovács Viktória: *Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281)*. [Kézirat.]
2013 Kovács Viktória: Causae coram nobis ventilatae. Adalékok Gentilis de Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bíráskodási tevékenységéhez (1308–1311). In: *Kor-szak-határ: A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraújkori programjának I. konferenciája*. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2013. 75–99.

Kiss
2008 Kiss Gergely: A pápai legátusok és a magyar egyházjog az Anjou-kor elején (1298–1311). In: *Pécsi történeti katedra. Cathedra historica Universitatis Quinqueecclesiensis*. Szerk.: Csabai Zoltán, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter, Kiss Gergely, Vonyó József. Pécs, 2008. 271–285.
2010 Kiss Gergely: Pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog). In: *„Fons, skepsis, lex." Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 195–201.

Léonard
1932–1936 Léonard, Émile-Guillaume: *Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, comtesse de Provence, 1343–1382*. I–III. Paris–Monaco, 1932–1936.

Maleczek
2003 Maleczek, Werner: Die päpstlichen Legaten im 14. und 15. Jahrhundert. In: *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa*. Hrsg. v. Schwinges, Rainer C.–Wriedt, Klaus. Ostfildern, 2003. 33–86.

Mollat
1938 Mollat, Guillaume: Boulogne (Gui de). In: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*. T. 10. *Bouillon–Bzovius*. Paris, 1938. col. 101–106.

Pór
Pór Antal: *Nagy Lajos 1326–1382*. Bp., 1892.

Rácz
1996 Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 55–81.
2011 Rácz György: Gentilis és Károly. Levélírás Pozsonyban, koronázás Fehérvárott, a papír megjelenése Magyarországon. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2011. 32–44.

Spindler
1988 *Handbuch der bayerischen Geschichte*. Bd. II. *Das alte Bayer. Der Territorialstaat vom Ausgang des 12. Jahrhunderts bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Hrsg. v. Spindler, Max. München, 1988.

Weiss
2008 Weiss, Stephan: Onkel und Neffe. Die Beziehungen zwischen Deutschland und Frankreich unter Kaiser Karl IV. und König Karl V. und der Ausbruch des Grossen Abendländischen Schismas. In: *Regnum et Imperium: Die französisch-deutschen Beziehungen im 14–15. Jahrhundert. = Les relations franco-allemandes au XIVe et au XVe siècle*. Hrsg. v. Weiss, Stephan. München, 2008. (Pariser Historische Studien, 83.) 101–164.

ÁGNES MALÉTH

SOME REMARKS ON THE ITINERARY OF CARDINAL GUI DE BOULOGNE IN HUNGARY

In 1348, cardinal Gui de Boulogne was appointed legate to Lombardy and to the Hungarian Kingdom by pope Clement VI. One of the primary aims of the cardinal's mission was to settle the conflict between Joanna I, queen of Naples (1344–1382) and Louis I, king of Hungary (1342–1382) which had been caused by the assassination of prince Andrew of Hungary. The paper discusses the cardinal's short, but very significant mission to Hungary. The author has laid a special emphasis on the reconstruction of his itinerary between spring and autumn of 1349, as the examination of previously unknown sources revealed contradictions in the former historiography.

UHRIN DOROTTYA

Kutyafejűek és marhalábúak

13. századi mongol kifejezések a *Historia Tartarorum*ban

C. de Bridia neve nem cseng ismeretlenül a 13. század kutatói számára, a tatárokhoz követségbe küldött minorita szerzetesnek Bogusław fráterhez, a ferencesek cseh- és lengyelországi tartományfőnökéhez írt jelentése ugyanis a mongolok középkori történetének, illetve birodalmuk terjeszkedésének becses forrása.[1] Ennek ellenére a *Historia Tartarorum* kevéssé feldolgozott és ismert munka,[2] ami betudható talán annak is, hogy Bridia – útitársának, Plano Carpininek tényszerű beszámolójával szemben – *„az olvasók megterhelését kerülni igyekezve"*[3] a szemléletes tájékoztatásra helyezi a hangsúlyt. Bridiának nem célja, hogy cselekvésre, egy Európát fenyegető esetleges újbóli mongol támadás esetén hatékony védelemre ösztönözze az olvasót, inkább a keresztényeket sújtó isteni büntetés érzékletes bemutatására törekszik.[4] Éppen ezért gyakrabban merítve az idegen és távoli kultúrákat övező sztereotípiákból, társánál jóval elmarasztalóbb képet fest a pokolbéli ördöghöz hasonló mongolokról.[5] Bridia mintegy saját munkáját hitelesítendő, latin nyelvű beszámolójának fejezeteiben nem csupán közöl néhány 13. századi mongol nép- és földrajzi nevet, de azok pontos fordítását és értelmezését is adja. A modern mongol történeti kutatás – amely egyébként is igen szűkszavú a tatárjárást illetően – számára ismeretlen a forrás, az európai középkori kútfők közül az újabb mongol történeti művek is csak az imént említett Plano Carpini és Marco Polo beszámolóját használják.[6] Holott a *Historia Tartarorum*ban felbukkanó valóságos és mitikus népek elnevezéseinek megfigyelésén és elemzésén keresztül megjelenik néhány olyan, csak a képzeletben létező népcsoport, amelyek kapcsán Bridia munkája más útleírásokkal, illetve földrajzi értekezésekkel is párhuzamba állítható.

1 Bridia munkájának csupán néhány bekezdése látott napvilágot a Belső-Ázsia megismerését célzó, Györffy György szerkesztésében megjelent forrásgyűjteményben. Bridia, 1986. 193–195.
2 A mű angol nyelvű fordítása, illetve latin kritikai kiadása: *Tartar Relation*, 1965.
3 Uo. 193.
4 Werner, 2011. 19.
5 Uo. 18–19.
6 Нацагдорж, 1969. 256–257.; Далай-Ишдорж, 2003. 168–178.

A *Historia Tartarorum* kéziratai

Bridia alakját és művét – részben a fentiekben vázolt okokból – a történeti és mongolisztikai kutatások gyakran Plano Carpini beszámolója mellett, azzal összefüggésben említik,[7] rendszerint azonban a kézirattal egybekötött Vinland-térképpel együtt elemzik.[8] A *Historia Tartarorum*nak jelenleg két kézirata ismert: az egyiket 1965-ben publikálták,[9] a beszámoló másik példányát 2006-ban találták meg.[10]

Az 1965-ben megjelent kötet nagy port kavart, mivel nemcsak a *Historia Tartarorum* kritikai kiadását és fakszimiléjét közölte, hanem a vele egybekötött Vinland-térképet is. A térképet a történészek egy csoportja 20. századi hamisítványnak tartja, míg mások amellett érvelnek, hogy 1440 körül keletkezhetett, és korábbi előzményekhez nyúlik vissza.[11] Az Eurázsiát, Afrika északi partját, Grönlandot, illetve Észak-Amerika egy részét is ábrázoló térképhez Vincent Beauvais *Speculum Historiale*ját és a *Historia Tartarorum*ot csatolták, valószínűleg azért, mert ezek írják le a *cartán* megjelenített világot. Ázsiát a térkép készítője részben C. de Bridia műve alapján rajzolta meg.[12] A kézirategyüttest a Yale Egyetem Könyvtára vásárolta meg, majd az egyetem kutatói 1965-ben *The Vinland Map and the Tartar Relation* címmel elkészítették a kritikai kiadást.[13] Noha valamennyi irat a papír és a pergamen sajátos keverékéből készült, ami megerősíteni látszik a térkép valódiságának valószínűségét, az eredetiséget illetően a kedélyek nem nyugodtak. 1974-ben a Yale kutatói a térképen használt tinta kémiai vizsgálata során arra a következtetésre jutottak, hogy a térkép 1920 után keletkezhetett. Csupán a tinta szennyezettsége miatt azonban a középkori eredetet nem lehet teljesen kizárni, mint azt az 1985-ben elvégzett újabb vizsgálatok is igazolták.[14] 2002-ben radiokarbonos kormeghatározás segítségével sikerült a Vinland-térkép pergamenjét 1434 körüli időpontra datálni.[15] A térkép átvilágítása során kiderült továbbá, hogy az egyik oldalon korábban a bázeli zsinat (1431–1449) egy döntése szerepelt, melynek dátuma (1437. július 28.) alapján megadható lehet a térkép *terminus post quem*je.[16]

A térképet és a *Historia Tartarorum* másolatát is valószínűleg a Felső-Rajna vidékén készítették.[17] Felmerülhet a kérdés, vajon miért másolták le kétszáz évvel a keletkezése után a *Historia Tartarorum*ot a Vinland-térkép mellékleteként. Az előbb említett bázeli zsinat, miképp a korszakban valamennyi hasonló esemény – mint arra Csukovits Enikő a konstanzi zsinat kapcsán felhívta a figyelmet[18] – a hivatalos

7 Jackson, 2005. 58., 71., 73., 88., 114., 135., 145., 151.; Jackson, 2011. 233.; Rachewiltz, 1971. 91.
8 Skelton et al., 1965.
9 *Tartar Relation*, 1965. 21.
10 Guzman, 2006. 19–25.
11 Erről részletesen Seaver, 2004.
12 Skelton, 1965. 110–111.
13 Skelton et al., 1965.
14 Painter, 1995. IX–XI.
15 Olin, 2012. 514.
16 Painter, 1995. XII.
17 Seaver, 2004. 295.
18 Csukovits, 2014. 54.

kereteken túl egyúttal a könyvvásár és a tudományos fórum szerepét is betöltötte. A zsinat alkalmával a könyvmásoló műhelyek forgalma is fellendült, a kereslet ugyanis igen nagynak mutatkozott az egyházatyák, a humanisták művei, illetve a világkrónikák, a híres emberek életét bemutató könyvek, a filozófiai-kozmológiai vagy geográfiai tárgyú kötetek iránt.[19] Ráadásul a 15. század eleje Ptolemaiosz *Geográfiá*jának felfedezésével új korszakot nyitott a földleírásban és a térképészetben egyaránt, ami azt jelentette, hogy a földrajz olvasása és írása kiegészült a térképek használatával, sőt a század második évtizedében tanúi lehetünk annak is, hogy a politikai konfliktusok elrendezésénél, a határviták érzékeltetésére *„világtérkép módjára"* készített *cartá*t alkalmaznak.[20]

A *Historia Tartarorum* másolatának keletkezésére további magyarázatul a 14. század végétől egyre növekedő török veszély szolgálhat. Az európai értelmiség egyházi és világi tagjai körében fokozott érdeklődés mutatkozott a keleti népek életmódja és hadászata iránt.[21] A bázeli zsinat egyik pártfogója, Luxemburgi Zsigmond német-római császár (1433–1437) magyar királyként (1387–1437) saját tapasztalatokkal rendelkezett az ekkorra már nyilvánvalóvá váló török fenyegetés és előrenyomulás veszélyeiről. Ne feledjük el, hogy a zsinat egyik célkitűzése volt, hogy kihasználva a bizánci császár, VIII. Jóannész (1425–1448) oszmánokkal szembeni védelemkeresését, felszámolva a nyugati és a keleti kereszténység közötti egyházszakadást, létrehozza a latin és a görög kereszténység unióját.[22] Az unió a török elleni közös fellépés kulcsa lett volna.[23] A bázeli zsinat másik sürgető kérdése a cseh huszitákkal történő kiegyezés volt. 1433 januárjától az utraquisták és a táboriták képviselőinek folyamatos jelenlétével számolhatunk Bázelben.[24] Így nem zárható ki, hogy a Cseh Királyság területéről érkező egyháziak – amennyiben ténylegesen cseh vagy lengyel területen volt a kézirat – útján vált ismertté C. de Bridia *Historia Tartarorum* című műve Nyugat-Európában, s ők másolhatták le a Vinland-térkép kiegészítéseként.

Eleinte a *Historia Tartarorum* hitelességével kapcsolatban is kétségek merültek fel, a kételyek elsősorban a Vinland-térkép eredetiségének bizonytalanságával álltak összefüggésben. De Francis Maddison, az Oxfordi Történettudományi Múzeum kurátora nyelvészeti problémákat is felvetett Bridia munkájával kapcsolatban, amelynek szövege szerinte egy modern csaló művére sokkal inkább hasonlít, mint egy 13. századi szerzetesére.[25] A gyanút végül 2006-ban Gregory Guzman felfedezése oszlatta el: egy luzerni könyvtárban megtalálta a *Historia Tartarorum* újabb másolatát, amely – akárcsak a Vinland-térkép esetében – egybe volt kötve Vincent Beauvais *Speculum Historiale*jával.[26] A luzerni másolat hamarabb keletkezett, mint a Vinland-térképpel egybekötött változat: 1338–1340 körüli időpontra keltezhető,

19 Uo. 55.
20 Uo. 56–57.
21 Seaver, 2004. 207.
22 Jedin, 1998. 82–83.
23 Hönsch, 1996. 433.; Pajorin, 2011. 4.
24 Hönsch, 1996. 402–403.
25 Bővebben: Maddison, 1974. 187–191.
26 Guzman, 2006. 19–25.

vagyis mintegy száz évvel korábbi. A luzerni variáns a város ciszterci monostorában maradt fenn. A kézirat keletkezésének helyét a bázeli püspökség területén feltételezik. Nincs arra bizonyíték, hogy erről a verzióról másolták volna a Vinland-térképpel egybekötött változatot.[27] Feltehetőleg a Vinland-térkép, a *Historia Tartarorum* és a *Speculum Historiale* egyetlen írnok keze nyomát viseli, ezenkívül a *Historia Tartarorum* írásképe arra enged következtetni, hogy sietve másolták; az írás stílusa pedig felső-rajna-vidéki kurzív írás, amely 1415–1460 között a mai Svájc területén, Németországban, Franciaországban, Itáliában és Flandriában is elterjedtnek számított.[28]

A mű címe és keletkezési körülményei

A *Historia Tartarorum* a mongolok történetét beszéli el, illetve ezen túlmutatva birodalmuk belső berendezkedését mutatja be, valamint kiegészíti Carpini beszámolóját a tatárjárás eseményeiről a Batu kán (1227–1255) udvarában hallottakkal. A mű címében követi a középkori európai hagyományokat, amennyiben nem tesz különbséget a mongol, illetve a tatár népmegnevezést illetően. A tatárok egy a mongolokkal rokon törzset alkottak, a mai Mongólia északkeleti részén éltek, Dzsingisz kán (1206–1227) hódította meg őket és olvasztotta bele a törzsszövetségébe.[29] A tatár és a mongol elnevezés tehát eredetileg nem ugyanazt a népet takarja, olyannyira, hogy a mongolok és a tatárok között ősi gyűlölködés állt fenn, mivel Dzsingisz kán apját, Jiszügejt a tatárok egy lakoma alkalmával orvul megmérgezték.[30]

A mongolokat azonban már az európai benyomulásuk előtt is a *tartarus* névvel illették, így a nyugat-európai forrásokban a Tatár Birodalom és a Mongol Birodalom egymás szinonimájaként fordul elő. Az első nyugat-európai szerző, aki a tatárok nevét – a két szó hasonlósága miatt – összemosta az antik pokol, vagyis a *Tartarosz* kifejezéssel, a 12–13. század fordulóján élő Quilichinus de Spoleto volt.[31] A tatárjárás eseményeit követően az alvilággal való megfeleltetés még inkább a mongolokra ragadt, Matheus Parisiensis érzékletesen ír róluk krónikájában: *„A sátán átkozott népe [...] felbukkantak az alvilágból kiszabadult démonok módjára – hiszen a tatárokat helyesen nevezik tartaroszbelieknek."*[32]

A *Historia Tartarorum* szerzője, miközben művét Boguslaus (Bogusław) fráternek, a ferencesek cseh- és lengyelországi tartományfőnökének (1247–1251) ajánlja,[33] gondot fordít arra, hogy magát is megnevezze: *„A tiszteletreméltó atyának, Boguslaus fráternek, a cseh- és lengyelországi ferencesek miniszterének, C. de Bridia fráter, a kisebb [barátok* – kieg. Györffy Gy.*] között a legkisebb fiúi engedelmességgel*

27 Uo.
28 Murphey, 2009. 28.
29 Vásáry, 1986. 25.
30 *MTT*, 1962. I/68. 18.
31 Jackson, 2005. 59.
32 Mattheus Paris, 2003. 48.
33 Ruotsala, 2001. 42.

köteles és hűséges alázatát."[34] Bridia valószínűleg egy lengyel helységnevet takarhat, talán Brzeget, a keresztnév tekintetében is nagy a bizonytalanság, csupán a kezdőbetűjét ismerjük.[35] Bridia, a minorita szerzetes valószínűleg Lengyelországban csatlakozott az Assisi Szent Ferenc tanítványai közé tartozó Plano Carpini (eredeti nevén: Giovanni da Pian del Carpine) missziójához, amelyet 1245-ben küldött IV. Ince pápa (1243–1254) Batu kánhoz követségbe. A küldöttség tagjai közé tartozott a lengyel származású ferences barát, Benedictus Polonus is, aki Boroszlóban tolmácsként társult Carpinihez,[36] valamint egy a forrásban Ceslaus (vagy Cseh) Istvánként szereplő személy, illetve mások is, akiknek neve nem maradt fenn.

Carpini úti beszámolójából tudjuk, hogy miután a cseh király tanácsára felkeresték a lengyel hercegeket, Danyiil Romanovics (1201–1264) udvarába mentek, s az ő területein,[37] Halicson és Kijeven át jutottak el Batuhoz.[38] Ceslaus István az utazás során megbetegedett és a kán udvarában rekedt, Plano Carpini és Benedictus Polonus azonban folytatták útjukat a Mongol Birodalom központi területe felé, ahol tanúi lehettek többek között olyan eseményeknek, mint Güjük kánná választása. C. de Bridia valószínűleg először Ceslaus István mellett maradt, az sem kizárt azonban, hogy később Mocsinak[39] a Dnyeper bal partján fekvő szállásán időzött,[40] majd a Karakorumból hazatérő Carpinit Korenza[41] udvarában, a Dnyeper jobb partján várta be.[42]

Carpini a követségből 1247 őszén érkezett vissza Lyonba, ahol az idő szerint a pápai udvar tartózkodott. Ezt megelőzően, 1247 szeptemberében Kölnben írta meg úti jelentését, akárcsak Benedictus Polonus.[43] Bridia művét – saját bevallása szerint – 1247. július 30-án fejezte be,[44] amikor még sem Carpini, sem Benedictus Polonus[45] nem foglalta írásba saját beszámolóját, eszerint Bridia leírásában a maga tapasztalatain kívül csupán Carpini és Benedictus szóbeli elbeszélésére, esetleg vázlataira támaszkodhatott.[46] Az eredeti latin nyelvű szöveg további sorsával kapcsolatban csak feltételezésekre hagyatkozhatunk, valószínűnek tűnik, hogy Bridia rendjének könyvtárában őrizték, legalábbis Boguslaus tartományfőnökségének ideje alatt mindenképpen.[47] A legkorábbi másolat elkészítése is bizonyosan ehhez a könyvtárhoz kötődik, az eredeti példány pedig alighanem a huszita háborúk folyamán pusztult el.[48]

34 Bridia, 1986. 193.
35 Nobel, 2005. 386.
36 Jackson, 2005. 88.; Jackson, 2011. 225.
37 1221-től Volhínia ura volt, s csak miután 1238-ban elfoglalta Halicsot és Kijevet, engedte át Volhíniát testvérének. Fennell, 1993. 66–68.
38 Jackson, 2011. 225.
39 Dzsingisz kán unokája, Csagatáj fia.
40 Jackson, 2011. 233.
41 Kurumsi mongol vezér, Horezmről kapta a nevét.
42 Györffy, 1986. 433.
43 Rachewiltz, 1971. 91.
44 *Tartar Relation*, 1965. 101.
45 Benedictus Polonus, 1965. 109–113.
46 Seaver, 2004. 269.
47 Strzelczyk, 1993. 83.
48 Seaver, 2004. 270.

Mongolul szereplő nép- és földrajzi nevek

Bridia munkája ezért is válhatott jelentős forrássá a 13. századi mongolok kultúráját kutatók számára, mert Plano Carpini úti jelentésével ellentétben szerepelnek benne mongol kifejezések és azok latin nyelvű magyarázatai. Nyelvészeti szempontból 1967-ben Nicholas Poppe vizsgálta meg a *Historia Tartarorum*ban szereplő mongol szavakat.[49] Álláspontja szerint azok közül néhány keletkezését tekintve 17. század utáni, ezek az alakok azonban nemcsak a kézirat másolásakor torzulhattak, hanem a *Historia Tartarorum* kiadásakor a mongol nyelvészetben nem túl jártas szerkesztők a mongol szavak átírási segédleteként egy 1960-ban megjelent szótárt használtak.[50] Ezenkívül számításba kell vennünk azt is, hogy Poppe cikkének közlésekor még nem került elő a *Historia Tartarorum* második kézirata, ami bizonyítja a beszámoló eredetiségét.[51]

Figyelembe véve, hogy az eredeti szövegváltozat nem maradt fenn, hanem csak azok másolatai, számolnunk kell azzal, hogy előfordulnak olyan mongol kifejezések, melyek írásképe az eredetihez képest torzult. A klasszikus mongol nyelvállapot kifejezéseivel is megfeleltethető, az átírás szempontjából egyértelmű kifejezések a szövegben való előfordulásuk sorrendje szerint a következők: *kara,*[52] mely feketét jelent, majd *nara*[53] 'nap' és az *irgen*[54] 'nép', ezután következnek: *nochoy*[55] 'kutya', *kadzar*[56] 'föld', *coni*[57] 'birka', *uzzu*[58] 'víz', *ucor*[59] 'marha', *colon*[60] 'láb', *terim* 'fej'.

A *terim* szó nyilvánvalóan a *terigün*[61] szót jelöli, a forrás első kiadásában a latin kézirat mellett közölt fakszimilében jól látható, hogy a leírt szó olvasata lehet akár *terim*, akár *terun*. Az utolsó két hangot négy rövid szárral jelölik, és bár az egyik fölött van egy pont, véleményem szerint ez nem i hangot jelöl, mivel a szövegben nem általános az i szárral és ponttal való jelölése. Nem tudjuk, hogy a 13. században hogyan ejtették a fej szót mongolul, a mai halha mongol nyelvben[62] a тэргүүн [tergüün] szót használják rá, így hallhatta a szerző a középkorban *terigün*nek vagy *tergün*nek is. Ez pedig nem jelenthet mást, mint hogy a másoló mindenképpen kihagyott egy g hangot vagy egy – ig – szótagot. A szó helyes olvasata tehát *terun*, a továbbiakban így használom a latin átírásban is.

49 Poppe, 1967. 1–14.
50 Lessing, 1960.
51 Guzman, 2006. 19–25.
52 Mongol qara.
53 Mongol nara.
54 Mongol irgen.
55 Mongol noqai.
56 Mongol γajar.
57 Mongol qoni.
58 Mongol usu.
59 Mongol üker.
60 Mongol köl.
61 Lessing, 1960. 805.
62 A halha a mongol nyelv egyik dialektusa, a mai Mongólia legelterjedtebb nyelvjárása, az irodalmi nyelv alapja.

Érdemes kiemelni, hogy az előbb felsorolt kifejezések mindegyike a 13. századi vélt, illetve valós népcsoportokhoz kapcsolódik, s mint ilyenek a nyugatról érkező szerzetesek beszámolójának azon részében fordulnak elő, amelyben a mongol népek történetét, egymás elleni mitikus vagy tényleges küzdelmét beszélik el. A leírások szerint a *jeke*, vagyis a mongolok nagyvezére, a „hatalmas vadász", a bordzsigin törzsből származó Dzsingisz – aki születésekor a Temüdzsin nevet kapta – először a közeli rokon népeket: a tatárokat és a merkiteket győzte le. 1203–1205 között uralma alá hajtotta a szintén mongolul beszélő kereiteket, és szembekerült a najman–karakitaj szövetséggel. 1206-ban a meghódított törzsek a mongolok nagykánjává választották.[63] Bridia művének hetedik fejezetében az ugyancsak mongol nyelvű kitajokról[64] – akik a kínai Liao-dinasztia alapítói voltak, s annak 1125. évi bukása után nyugatabbra húzódva létrehozták az 1211-ig fennálló Karakitaj Birodalmat – azt tudjuk meg: *„És csatlakoztak a karakitajokhoz, vagyis fekete kitajokhoz, mert ami kara tatárul, azt feketének mondják."*[65] Ez a rész nagyjából megegyezik Carpini beszámolójával, annyi a különbség, hogy C. de Bridia meg is magyarázza a *kara* szó jelentését.

A 13. századi mongol nyelv kifejezéseivel találkozunk a tizenharmadik fejezetben is. A seregét több részre osztó Dzsingisz kán a maga vezette hadakkal keleti irányú hódításai alkalmával a kirgizek legyőzését követően, az Altajon túl nyomulva *„három hónap után nagy hegyekhez érkezett, egy földre, amit Narairgennek neveznek, ami azt jelenti: a Nap emberei; a tatárok a narát Napnak mondják, az irgen pedig embereket jelent"*.[66] Noha a *Narairgen* elnevezéssel Carpininél nem találkozunk, a néppel kapcsolatos elbeszélés a két szerzőnél nagyjából megegyezik. Ezek szerint amikor a tatárok erre a területre értek, kitaposott utakat találtak, embereket azonban nem leltek. Nagy sokára találkoztak egy férfivel és egy asszonnyal, akiket Dzsingisz kán faggatni kezdett az ott élő népről. Elmondásukból kiderült, hogy az itteni emberek a földben, a hegyek mélyén laknak. Dzsingisz a férfit követként menesztette hozzájuk, akik azt ígérték a kánnak, hogy megjelennek előtte, ehelyett azonban titokban rátámadtak a mongolokra. A nagy veszteségek miatt, és mert a Nap olyan zajjal kelt fel, hogy a tatárok nem bírták elviselni, a sereg elhagyta ezt a területet.[67] A *Historia Tartarorum* mindezt kiegészíti annyival, hogy a támadás éjszaka érte a mongolokat, és a területtel kapcsolatban valószínűsíti, hogy *„ez a világ vége, és emögött nem található már föld, csak az óceán"*.[68]

A *Narairgen*ek azonosításánál csak feltevésekbe bocsátkozhatunk, a kínaiak évszázadok óta használták a *Ji-pen-kou,* illetve *Ribenguo,* azaz felkelő nap országa kifejezést Japánra, amely feltűnő egyezést mutat a *Narairgen* megnevezés jelenté-

63 *MTT*, 1962. V–VIII. 53–95.; Ratchnevsky, 1991. 33–41.; Saunders, 1971. 47–54.; De Hartog, 2004. 15–31.

64 Vásáry, 2003. 118–124.

65 *„...et associatis sibi Karakitais vel Nigris Kitatis, kara enim Tartarice Latine nigrum dicitur." Tartar Relation*, 1965. 59.

66 *„Post hos tres menses venit ad montes magnos terre quae appellatur Narayrgen, id est homines solis, Nara enim tartarice sol dicitur latine irgen homines." Tartar Relation*, 1965. 65.

67 Carpini, 1986. 120–121.

68 *Tartar Relation*, 1965. 65.

sével. A feltételezést erősíti továbbá, hogy Dzsingisz kánnak valóban nem sikerült Japánt elfoglalnia, s utódai is csupán Koreát tudták hódoltatni,[69] Kubiláj kán két sikertelen hadjáratot is vezetett a szigetország ellen (az elsőt 1274-ben, a másodikat 1281-ben).[70]

Bridia munkájának huszadik fejezetében, a mongolok 1222–1223. évi kunok elleni hadjáratáról szóló részben találkozhatunk újabb mongolul szereplő 13. századi kifejezésekkel. Carpinivel ellentétben – aki a mongolok kelet-európai expanziójáról igen szűkszavúan emlékezik meg, nem említve többek között az 1223. május 31-én megvívott Kalka menti csatát sem[71] –, Bridiánál valószínűleg kelet-európai származása miatt komoly hangsúlyt kapnak az események.[72] Az imént említett, a kijevi–kun–orosz csapatok számára vereséget jelentő ütközet[73] helyszínét Bridia két folyó találkozásánál jelöli meg: *„A kunok pedig csatlakoztak az oroszok egészéhez és csatát vívtak a tatárokkal két folyó mellett – az egyik neve Kalka, a másik pedig Coniuzzu, vagyis birkák vize, a tatár coni birkát jelent, az uzzu pedig víz – és legyőzték őket a tatárok."*[74] A másik folyó, melynek neve egyéb forrásban nem maradt fenn, minden bizonnyal az a folyó, amelybe a Kalka mellékfolyóként beleömlik, a *Kal'mius*, mivel hangzásban is hasonló a *Coniuzzu*hoz.[75]

Kitalált, legendákban élő népek

A nyugati szerzetesek beszámolóiban felbukkannak olyan népnevek is, melyek az eddigiekkel ellentétben kevésbé köthetők a valósághoz, Bridia pedig mongolul is közli ezeket. Carpini munkájában hangsúlyozza, hogy a kán udvarában élő orosz klerikusoktól és más régóta közöttük élő beköltözőtől[76] – vagyis nem mongol kútfőkből merítve – hallotta, hogy a világbirodalmat építő Dzsingisz mongoljai éppen Indiából visszafelé menet, pusztaságon kelve át tábort vertek egy olyan földön, ahol a nők ember alakúnak születnek, a férfiaknak ugyanakkor kutya külsejük van.[77]

Bridia munkája tizennyolcadik fejezetében Carpininél részletgazdagabban számol be az esetről. Mint megtudjuk, a tatárok *„több mint egy hónapon át meneteltek a pusztán át, míg megérkeztek a Kutyák földjéhez, amit tatárul Nochoy kazdarnak mondanak. A tatár nochoy kutyát jelent, a tatároknál a kadzar pedig*

69 Werner, 2011. 266.
70 Sansom, 1958. 443–450.
71 Carpini, 1986. 117.
72 Werner, 2011. 290–291.
73 Sinor, 2003. 312.
74 *„Comani autem coadunati cum Ruthenis omnibus pugnaverunt cum Tartaris iuxta duos rivulos – nomen unius Calc, alterius vero Coniuzzu, id est ovium aqua, coni enim Tartarice oves dicuntur Latine, uzzum vero aqua – et devicti sunt a Tartaris." Tartar Relation*, 1865. 73.
75 *Tartar Relation*, 1965. 73.
76 Carpini, 1986. 118.
77 Uo.

földet jelent."[78] Mivel férfiakat nem találtak, csupán nőket, tábort vertek az ország közepét átszelő folyó mellett. Elfogva a nők közül kettőt, kikérdezték őket, hol vannak s milyenek az ott lakó férfiak. Megtudták, hogy a férfiak, akik természetszerűen kutyák (*canes naturales*), az ellenséges tatárok közeledésének hírére átkeltek a folyón. Harmadnapra azonban falkába verődtek és a rajtuk tréfálkozók láttán átkeltek a folyón, majd kétszer-háromszor meghemperegtek a homokban, míg a jég a homokkal tenyérvastagságúra nem fagyott bundájukon. Ekkor nekirohantak a rajtuk nevetgélő tatároknak, akik azonban hiába kezdték nyilazni őket, mert ha nem a szemükön vagy a szájukon találták el, nem lehetett sebet ejteni rajtuk. Mikor azonban látták, hogy a rájuk törő kutyák egyik harapásukkal egy lovat öltek meg, másikkal a tatárok egyikét fojtották meg, felismerték, hogy a kutyák ellen sem a nyíl, sem a kard nem segít, menekülőre fogták. Három napon át üldözték őket, sokakat a túlvilágra küldve közülük. Azt követően, hogy a tatárok elhagyták tartományukat, helyreállt a béke.

Bridia beszámol arról is, hogy Carpini útitársa, Benedictus Polonus beszélt egy tatárral, akinek apját abban az időben kutyák ölték meg (*patrem suum a canibus tunc temporis interemptum*). Benedek testvér ezenkívül bizonyosnak hitte azt is, hogy a tatárok között látott egyet a kutyák asszonyai közül (*unam de canum mulieribus*), akiről azt állította, hogy szörnyűséges fiakat (*pueros monstruosos*) szült a tatároknak. Benedek arról is tájékoztatást adott, hogy ezek szerfelett szőrösek, és értik az asszonyok minden szavát, az asszonyok pedig a kutyák jelzéseit. Ha egy nő lányt szül, annak az anyjához hasonló emberi alakja lesz, ha fiút, az kutyaformát ölt, mint az apja.[79]

Carpini és Bridia híradásában szerepel egy másik csupán legendában létező nép is. A két szerzetes beszámolója szerint a mongolok a kunok és az oroszok legyőzése, Kijev elfoglalása után, észak felé fordulva eltiporták Baskíriát, majd folytatva útjukat az eddigi irányba megérkeztek a szamojédok földjére, ahol nem időztek sokáig – Bridia elmondása szerint ugyanis ez az erdőben élő, vadászó nép a mongolok számára túlságosan szegénynek bizonyult[80] – s hamarosan egy tengermelléki országba jutottak. Itt akadtak nyomára azoknak a *szörnyek*nek,[81] akikről Bridia művének huszonegyedik fejezetében részletesen olvashatunk. A szerzetesek közvetlenül a mongoloktól, vagyis nem áttételesen, keresztény forrásból értesülnek azokról a lényekről, *„akiket ucorcolonnak hívnak – a tatár ucor marhát jelent, a colon lábakat –, így tehát marhalábúaknak nevezik őket, avagy mondják nochoyterunnek: a nochoy kutyát, a terun [fejet* – kieg. G. D. Painter*] jelent, ami kutyafej, így kutyafejűnek mondják őket. Bokától lefelé marhalábuk, fülüktől hátrafelé emberfejük volt, az arcuk pedig mindenben egy kutyáéra hasonlított, így a nevüket méltatlanabb*

78 *„Ambulantes plus quam mensem per desertum pervenerunt ad terram canum, que appellatur Tartarice Nochoy Kadzar. Nochoy enim Tartarice canis dicitur Latine, kadzar vero Tartarice 'terra' dicitur Latine."* *Tartar Relation*, 1965. 71.

79 *Tartar Relation*, 1965. 71–73. Vö. Carpini, 1986. 113–114.

80 *Tartar Relation*, 1965. 74–75.

81 Carpini, 1986. 127.

részükről kapták. Két szót beszéltek, a harmadikat ugatták, ezért is nevezhették őket kutyának. Ők is erdőben élnek és fürgén tudnak futni, a tatárok lenézik őket is."[82]

A kutyák földjének, illetve a kutyafejűeknek (*cynocephalus*) legendája az ókortól fogva tartja magát a nyugati hagyományokban. Az 1. században élő idősebb Plinius *Naturalis Historiae* című természetrajzának hatodik könyvében írja, hogy az Afrikától nyugatra fekvő Szerencse-szigetek (*Insulae Fortunatae*) egyikét *Canariá*nak hívják. A sziget nevét a szerző a latin kutya (*canis*) szóból eredezteti, ugyanis – elmondása szerint – a szigetet a rendkívül nagy testű kutyák sokaságán (*multitudine canum ingentis magnitudinis*) kívül senki más nem lakja.[83] Még korábbra vezethető vissza a kutyafejűek megnevezés felbukkanása, hiszen nemcsak Hérodotosznál fordul elő,[84] de megtalálható az ókori egyiptomi mitológiában is – elegendő csupán a kutya- (illetve sakál-) fejű Anubiszra gondolni. A keresztény tradícióban is felfedezhető az alakja, az ortodox egyházban ugyanis a 3. századi mártírt, Szent Kristófot ábrázolják kutyafejűként. A szent legkorábbi keleti legendája szerint óriás volt, kutyafejjel, s megtéréséig embereket falt fel. A *Legenda Aurea* azt írja vele kapcsolatban, hogy a kananeusok népéből származott,[85] ami etimológiailag szintén arra utal, hogy a kutyák földjéről érkezett. Kristóf ünnepe Bizáncban május 9-re, a latin egyházban pedig július 25-re esik, ez utóbbi napon egyébként a koptok Szent Mercuriust ünneplik, aki több szempontból hasonlított Kristófhoz. A két időpont azért is fontos, mert ezekben a napokban már nem látszik az éjszakai égbolton a kutyacsillagnak is nevezett Szíriusz.

Jean-Claude Schmitt rámutatott arra, hogy a nyári időszakra eső, keresztény, kutyával kapcsolatos ünnepek pogány előzményekre vezethetők vissza: májusban Egyiptomban Anubiszt ünnepelték, a görögöknél július 25-én volt a *kunophontész* szertartása, amely alkalmával kutyák lemészárlásával mutattak be áldozatot. Akárcsak Rómában, ahol szintén az évnek ebben a szakaszában vörös kutyákat áldoztak Furrina istennőnek. A július 25. és augusztus 24. közötti napokat „kutyanapoknak" is nevezték. Schmitt megfigyelése szerint ebben az egy hónapnyi időszakban ünneplik a legtöbb olyan szentet, akihez valamilyen módon kutya kapcsolható.[86]

A középkori Nyugaton a kutyafejűek képzete a 4. századi Sándor-regény[87] nyomán terjedt el. A kutyanépet, illetve a kutyafejűeket gyakran társítják az amazonokhoz, illetve helyezik el őket az ismert világ keleti végére. Ádámtól és Évától szár-

82 *„...eos qui vocantur Ucorcolon – ucor Tartarice Latine dicitur bos, colon pedes – quasi boves pedis, vel dicuntur Nochoyterun: nochoy canis, terun [caput – kieg. G. D. Painter] dicitur, id est canis caput, Latine vero dicuntur canina capita. Habent bovinos pedes a talis deorsum, caput hominis ab occipite usque ad aures, faciem autem per omnia sicut canis, et ideo a parte denominantur degeneri. Isti duo verba locuntur et tercium latrant, et idcirco eciam canes possunt nominari. Sunt etiam silvestres et in cursu agiles competenter et hos similiter contempserunt." Tartar Relation*, 1965. 75.

83 Plinius, 1669. 383.

84 Hérodotosz, 2000. IV/191. 334.

85 Jacobus de Voragine, 1990. 163.

86 Schmitt, 1983. 149–153.

87 Nagy Sándorról szóló, 3. századi, hellenisztikus romantikus fikció, amelyet hamarosan lefordítottak latin, szír, örmény és etióp nyelvekre, illetve számos középkori adaptációja van. Nagy Sándor kalandos utazásai kapcsán különböző szörnyeket is leír. Ld. White, 1991. 52–56.; Kratz, 1991. IX–XI.

maztatják őket ugyanis, fenntartva, hogy az Édenkertből történt kiűzetés után a kutyanép az amazonokkal együtt keleti irányba menekült.[88] Valószínűleg ennek tudható be, hogy a 13. század közepén a fent említett szerzeteseken kívül más forrás is keletre helyezi azt a népet, amelynél az asszonyok emberszerűek, a férfiak pedig kutyák. Az 1254 májusában útnak indult örmény király, Hetum (Haithon, 1226–1269) szeptemberben érkezett meg Möngke kán (1251–1259) udvarába.[89] A nevéhez fűződő útleírásban részletesen beszámol arról a *Khatai* környékén lakó népről, amelynek tagjai közül a nők átlagos kinézetűek, míg a férfiak, akik országukba senkit be nem engednek, kutyaformájúak, nagytestűek és szőrösek. Hetum nem elsősorban sebezhetetlenségükre, mint inkább az életmódjukra koncentrál, elmondva, hogy a kutyaemberek – akárcsak Bridiánál a kutyafejűek – vadászatból tartják fenn magukat, s az elejtett vadat megosztják az asszonyaikkal. Hangsúlyozza továbbá ő is, hogy a fiúk apjukra, míg a lánygyermekek anyjukra ütnek.[90] A 13. század nagy utazója, a velencei Marco Polo idősebb Pliniushoz hasonlóan a kutyafejű lakosságot egy szigetre helyezi, amely azonban nem az Atlanti-, hanem az Indiai-óceánban fekszik, neve: *Angamanain*.[91] A 15. század első felének legnevesebb földrajzi munkája, a Pierre d'Ailly nevével fémjelzett *Imago Mundi* is megörökíti a kutyafejűek népét, amelyet a párizsi egyetem kancellárja, Cambrai püspöke antik és középkori szerzőkre hivatkozva India különleges népei között sorol fel.[92]

Nemcsak az európai útleírásokban, hanem a mongol történeti hagyományban is feltűnik a kutyák országa (*kürin noqai ulus*), de itt a kutya kap még egy vörösesbarna jelzőt is. A 17. században keletkezett, Lubsandanjan nevéhez kötődő mongol krónika, az *Altan Tobči*[93] felsorolja azokat a népeket, amelyeket Dzsingisz hatalma alá hajtott.[94] Ezek között a negyven tümen[95] mongol, négy tümen ojrat, hatezer üjiged, ongoča, osgi, bargu,[96] burját, tuwa, urianhai, uruγtan, qamiγan, enggüd említése után következik a tarka lovas, arany tálas csapat népe, a vörösesbarna kutyák népe, a fejnélküliek népe, valamint a csíkos egylábúak népe.[97] A kutyák földje kifejezés már a korai kínai forrásokban is előfordult, területét a Shang-dinasztia uralta.[98] Kínától északnyugatra helyezték el, és a hiedelmek szerint egy olyan nép (*Dog Jung*) élt ott, amelynek őse kutya volt. A 10. századi kínai utazó, Hu Chiao a kitajok között tartózkodva szintén említést tett a kitajoktól északra fekvő kutyák or-

88 White, 1991. 59–66.
89 Adalian, 2010. 361.
90 Howorth, 1876. 113.
91 *„Angamanain sziget lakóinak mind kutyafeje, foga és szeme van; valóban, arcra éppen olyanok, mint a nagy szelindekek." Marco Polo utazásai*, 1984. 301.
92 Csukovits, 2014. 53.
93 Az Altan Tobčiról bővebben: Bira, 2002. 170–219.; Баярсайхан (Bayarsaixan), 2011. 63–74.
94 *Altan Tobči*, 1990. 130. Átírása: *Altan Tobči*, 1992. 92.
95 Tízezer főből álló katonai alakulat.
96 Egy burját népcsoport neve, 'bárdolatlan'.
97 *„Döcin tümen Mongγol: dörben tümen Oγirad: jirγuγan mingγan Üjiged: Ongγoca: Osgi. Baγu: Buriγad. Tou-a. Uriγangqan. Uruγtan. Qamiγan: Enggüd: oγin irgen. alaγ aduγutu: altan tebsitü bölög cölög ulus: kürin noqai ulus: terigün ügei ulus: eriγen γaγca kül-tü ulus terigüten: edün ekiten ulus-i erke-tür-iγen oroγulju." Altan Tobči*, 1990. 92.
98 Kr. e. 17–11. század között voltak hatalmon.

országáról (*Kou kuo*), ahol az őslakosok teste férfié, a feje kutyáé. Hosszú hajuk van, és nem viselnek ruhát, pusztakézzel legyőzik a vadállatokat, a beszédük pedig kutyaugatás. Az asszonyaiknak emberformájuk van és kínaiul beszélnek, mikor gyermeket szülnek, a fiú kutya-, a lány emberszerű lesz.[99]

A fentiekből is jól látszik, hogy a középkori európai leírások az akkori ismert világ szélére, esetleg a végtelennek tűnő nagy vizek egyik szigetére helyezik ezeket a népeket. A keleten élő, illetve onnan érkező különböző barbár népek időről időre megkapták a kutyafejű jelzőt,[100] gondoljunk csak a szkítákra, pártusokra, hunokra, alánokra, mongolokra, illetve türkökre.[101] A kínai és mongol kútfőkre azonban nem érvényes az ismeretlen és messze élő népeket övező általános démonizálás elve, vagyis a kutyák országát és a kutyafejűeket nem Európa nyugati partján keresik. A kínai forrás a barbár, számukra ismeretlen kitajok földjén túlra teszi őket, az *Altan Tobči* pedig egy régen meghódított, távoli népként utal rájuk. A mitikus kutyanép keleti összefüggései a kínai, az ókori és a középkori forrásokban valószínűleg oda vezethetők vissza, hogy az altaji népek is azon népcsoportok közé tartoztak, amelyek eredetmondájuk szerint állatősöktől – a legtöbb esetben kutyától vagy farkastól – származtak.[102] A mongolok saját magukat a szürke farkas és a rőt szarvasünő leszármazottainak tartották,[103] azonban mitológiájukban a kutya is fontos szerepet töltött be.[104]

Mindezek alapján bátran állíthatjuk, hogy e különös, kitalált népek nem csupán az európai képzeletvilág szülöttei. Az ókori gyökerekre visszavezethető kutyafejűek, illetve kutyák országa képzetek a mongoloknál is élő hagyományként létezhettek. Ezek az elképzelések valószínűleg a „barbár" nomád népek eredetmondáira nyúlnak vissza, de antik szerzők nyomán terjedtek el a középkori Európában, a kínaiak pedig a környező nomád népek közvetítésével ismerhették meg a vonatkozó történeteket. Talán e széles körben ismert toposzok jutottak vissza a mongolokhoz, és ezért szerepelhet az *Altan Tobči*ban a kutyák országa. Leszögezhetjük tehát, hogy a „kutyafejű tatár" jelző nem magyarázható semmilyen fizikai jellemzővel, hanem egy széles körben ismert, számos népnél felbukkanó, közkincscsé váló fordulat az ismeretlen, félelmetes népek jellemzésére.

99 White, 1991. 133.

100 Itt jegyezném meg, hogy tarthatatlan az antropológiai kutatások azon nézete, amely néhány tatár törzs torzított koponyájával magyarázza a kutyafejű tatárokra vonatkozó hiedelmet az Oroszországban és Magyarországon előkerült makrokefál, vagyis nagyított koponya okán. Ugyanis nemcsak a mongolokat tartották kutyafejűeknek, hanem ők maguk is használtak hasonló jelzőt más népekre. Vö. Dobos, 2003. 295.

101 White, 1991. 52–53.

102 Uo. 131.

103 *MTT* 1962. 1.

104 *„Nekünk mongoloknak agyagból való a testünk. A kutya az emberből leszakadt darabból jött létre, így az emberi nemzetség és a kutya nemzetsége hasonló."* Birtalan, 1998. 49.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Altan Tobči
1990 Lubsandanjan: *Altan Tobči*. Ulayanbayatur, 1990. [Fakszimile kiadás.]
1992 Vietze, Hans-Peter–Lubsang, Gendeng: *Altan Tobči. Eine mongolische Chronik des XVII. Jahrhunderts von Blo Bzaṅ bstan 'jin. Text und Index*. Tokyo, 1992. [Átírás.]

Birtalan
1998 *Miért jön a nyárra tél? Mongol eredetmondák és mítoszok*. Szerk.: Birtalan Ágnes. Bp., 1998.

Benedictus Polonus
1965 A Benedictus Polonus útjáról készült jelentés 1247-ből. In: *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései*. Szerk.: Györffy György. Bp., 1965. 109–113. [Más kiadásokban: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. 185–191.; *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica.) 277–281.; *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. (Nemzet és Emlékezet.) 69–72.]

Bridia
1986 C. de Bridia jelentése 1247-ből. In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok.) 193–195.

Carpini
1986 Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. 91–183. [Más kiadásokban: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica.) 214–271.; *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. (Nemzet és Emlékezet.) 75–114.]
1989 Carpini Giovanni di Pian di: *Storia dei Mongoli*. Ed.: Menestò, Enrico. Spoleto, 1989.

Hérodotosz
2000 Hérodotosz: *A görög–perzsa háború*. Bp., 2000.

Jacobus de Voragine
1990 Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Szerk.: Madas Edit. Bp., 1990.

Marco Polo utazásai
1984 *Marco Polo utazásai*. Ford., bevez.: Vajda Endre. Bp., 1984.

Mattheus Paris
2003 Mattheus Paris: A tatárok természetéről (részlet). In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. (Nemzet és Emlékezet.) 48–50.

MTT
1962 *A Mongolok Titkos Története*. Ford.: Ligeti Lajos. Bp., 1962.

Plinius
1669 *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae cum commentariis et adnotatonibus*. Tom I. Roterodami, 1669.

Tartar Relation
1965 Tartar Relation. (Transl.: Painter, George Duncan.) In: *The Vinland Map and the Tartar Relation*. Eds.: Skelton, R. A.–Marston, Thomas E.–Painter, George Duncan. New Haven, 1965, 1995[2]. 19–106.

2. Szakirodalom

Adalian
2010 Adalian, Rouben Paul: *The Historical Dictionary of Armenia*. London, 2010.

Баярсайхан, Bayarsaixan
2011 Баярсайхан, Д. (Bayarsaixan, D.): *Монголын түүх бичлэг. Арван долоодугаар зуун. (Mongoliin tüüx bičleg. Arvan doloodugaar zuun).* [Mongol történetírás. 17. század.] Улаанбаатар (Ulaanbaatar), 2011.

Bira
2002 Bira, Shahdaryn: *Mongolian Historical Writing from 1200 to 1700*. Bellingham, Wash., 2002. (Studies on East Asia, 24.)

Ciociltan
2012 Ciociltan, Virgil: *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Boston–Leiden, 2012. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 20.)

Csukovits
2014 Csukovits Enikő: A konstanzi zsinat mint könyvvásár és tudományos fórum. In: *„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris." Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk.: Bárány Attila–Pósán László. Debrecen, 2014. 52–59.

Далай-Ишдорж, Dalai-Išdorǰ
2003 *Монгол Улсын түүх*. Дэд боть. *XII–XIV зууны дунд үе* (*Mongol ulsiin tüüx*. Ded boti. *XII–XIV zuunii dund üye*). [Mongólia története. II. kötet. XII–XIV. század, középkor.] Szerk.: Далай, Чулууны-Ишдорж, Цогт-Очирын (Dalai, Čuluunii-Išdorǰ, Tsogt-Očiriin). Улаанбаатар (Ulaanbaatar), 2003.

De Hartog
2004 De Hartog, Leo: *Genghis Khan. Conqueror of the World*. London, 2004.

Dobos
2003 Dobos Ilona: „Kutyafejű" tatárok. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. 295–300.

Fennell
1993 Fennell, John: *The Crisis of Medieval Russia. 1200–1304*. London–New York, 1993.

Guzman
2006 Guzman, Gregory G.: The Vinland Map Controversy and the Discovery of a Second Version of The Tartar Relation: The Authenticity of the 1339 Text. In: *Terrae Incognitae*, 38. (2006) 1. sz. 19–25.

Györffy
1986 *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok.)

Howorth
1876 Howorth, Henry H.: *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*. London, 1876. [Reprint: London, 2013.]

Hönsch
1996 Hönsch, Jörg K.: *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit. 1368–1437*. München, 1996.

Jackson
2005 Jackson, Peter: *The Mongols and the West, 1221–1410*. Harlow, 2005.
2011 Jackson, Peter: Franciscans as Papal and Royal Envoys to the Tartars. In: *The Cambridge Companion to Francis of Assisi*. Ed.: Robson, Michael J. P. Cambridge, 2011. 224–239.

Jedin
1998 Jedin, Hubert: *A zsinatok története*. Bp., 1998.

Kratz
1991 Kratz, Dennis M.: Introduction. In: *The Romances of Alexander*. Trans.: Kratz, Dennis M. Garland, 1991. (Garland Library of Medieval Literature, 64.)

Lessing
1960 Lessing, Ferdinand D.: *Mongolian–English Dictionary*. Berkeley–Los Angeles, 1960.

Maddison
1974 Maddison, Francis: A Sceptical View of the Tartar Relation. In: *The Geographical Journal*, 140. (1974) 2. sz. 187–191.

Morgan
1990 Morgan, David: *The Mongols*. Oxford, 1990. (The Peoples of Europe.)

Murphey
2009 Murphey, G. Murray: *Truth and History*. New York, 2009.

Нацагдорж, Natsagdorǰ
1969 *Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын түүх (Bügd Nairamdax Mongol Ard Ulsiin tüüx).* [A Mongol Népköztársaság története.] Szerk.: Нацагдорж, Ш. (Natsagdoǰ, Š.). Улаанбаатар (Ulaanbaatar), 1969.

Nobel
2005 *La transmissions de savoirs au Moyen Age et à la Renaissance*. Vol. I. *Du XIIe au XVe siècle*. Dir.: Nobel, Pierre. Besançon, 2005.

Olin
2012 Olin, Jacqueline S.: Evidence that the Vinland Map Was Drawn Using an Iron Gall Ink: The Continuing Need for Further Research. In: *Advances in Chemical Engineering and Science*, 2. (2012) 4. sz. 514–518.

Painter
1995 Painter, George D.: Introduction to the New Edition. In: *The Vinland Map and the Tartar Relation*. Eds.: Skelton, R. A.–Marston, Thomas E.–Painter, George Duncan. New Haven, 1995. IX–XI.

Pajorin
2011 Pajorin Klára: A bázeli zsinat hatása Magyarországon. Görögök, görögtudósok és a korai humanizmus. In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 115. (2011) 1. sz. 3–26.

Poppe
1967 Poppe, Nicholas: *On Some Mongolian Words in the Tartar Relation*. Helsinki, 1967. (Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja, 68.)

Rachewiltz
1971 Rachewiltz, Igor De: *Papal Envoys to the Great Khans*. Stanford, 1971. (Great Travellers.)

Ratchnevsky
1991 Ratchnevsky, Paul: *Genghis Khan. His Life and Legacy*. Oxford, 1991.

Ruotsala
2001 Ruotsala, Antti: *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century. Encountering the Other*. Helsinki, 2001.

Sansom
1958 Sansom, George: *A History of Japan to 1334*. London, 1958.

Saunders
1971 Saunders, J. J.: *The History of the Mongol Conquest*. London, 1971.

Schmitt
1983 Schmitt, Jean-Claude: *The Holy Greyhound. Guinefort, Healer of Children since the Thirteen Century.* Cambridge, 1983.

Seaver
2004 Seaver, Kirsten A.: *Maps, Myths and Men. Story of the Vinland Map*. Stanford, 2004.

Sinor
2003 Sinor Dénes: A mongolok nyugaton. In: *Tatárjárás*. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. 311–337.

Skelton
1965 Skelton, R. A.: The Vinland Map. In: *The Vinland Map and the Tartar Relation.* Eds.: Skelton, R. A.–Marston, Thomas E.–Painter, George Duncan. New Haven, 1965, 1995[2].

Skelton et al.
1965 *The Vinland Map and the Tartar Relation.* Eds.: Skelton, R. A.–Marston, Thomas E.–Painter, George Duncan. New Haven, 1965, 1995[2].

Strzelczyk
1993 Strzelczyk, Jerzy: *Spotkanie dwóch światów: Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*. Poznań, 1993.

Uhrin
2013 Uhrin, Dorottya: Mongolian Tribal Names in the Historia Tartarorum. In: *Acta Mongolica*, 14. (2013) 70–74.

Vásáry
1986 Vásáry István: *Az Arany Horda*. Bp., 1986.
2003 Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története*. Bp., 2003. (Magyar Őstörténeti Könyvtár.)

Werner
2011 Werner, Gregor: *Die militärische Macht der Mongolen in den Berichten der Carpinimission. Die Unterschiede in der Darstellung bei Carpini und C de Bridia.* [*Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde*.] Hagen, 2011. http://d-nb.info/1015313361/34 (letöltés ideje: 2015. jan. 30.)

White
1991 White, David Gordon: *Myths of the Dog-Man*. Chicago, 1991.

DOROTTYA UHRIN

THE DOG-HEADED, COW-FOOTED MEN

MONGOLIAN WORDS IN THE *HISTORIA TARTARORUM*

This essay aims to introduce and analyse a less known source called *Historia Tartarorum* (in English Tartar Relation) written by C. de Bridia, a Franciscan friar, in July 1247. This text based on Carpini's work. According to Carpini, the new source is important because its text contains some tribal names in Mongolian language. This is remarkable because it might shed some light on the Mongolian pronunciation in the 13th century.

The source writes about the dog-tribe and the dog-headed, cow-footed men. It should be noted that these descriptions located these weird tribes to the edges of the known world. Based on the analysed caputs it can be concluded these tribe-descriptions were not just part of the European imagination, but they were spread across the word. Although the idea of the dog-headed men origins from the Antiquity, probably these ideas existed among the Mongols as well as we saw in the description of Bridia who gave the name of this tribe correctly in Mongolian language. Probably the origins of these imaginations were the dog ancestors of nomads, an image that spread in Europe through Herodotus. The Chinese had direct connection with the nomads so they may have known about their myths. However they got to know a distorted version in which the humans had dog-heads or the humans have the forms of dogs. Maybe the Mongols heard back this wide-spread myth and that is the reason why the *Altan Tobči* writes about the Land of the Dogs.

GYÖRKÖS ATTILA

„Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe"

Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490)*

Hunyadi Mátyás 1486 végén hosszú és bonyolult nyugat-európai diplomáciai küldetéssorozattal bízta meg Filipec János váradi püspököt. A főpap követi megbízatásához kapcsolódó feladatokról a kortárs Antonio Bonfini a magyar történelmet bemutató összefoglaló munkájában következőképpen emlékezett meg: *„Az uralkodótól különböző utasításokat kapott, legelőször is, hogy midőn az Alpokon inneni Gallián keresztülutazik, a királyfi* [Corvin János – Gy. A.] *nevében jegyezze el a milánói herceg húgát* [Bianca Sforza]; (...) *azután, hogy kössön egyezséget és létesítsen testvéri szövetséget a gallok királyával, hogy a kettős háborúval bajoskodó Miksát kimerítsék; továbbá kérje el ajándékba az oszmán Mahomet török császár fiát, Zaliabust* [Dzsem herceg], *akit a bátyja kiűzött Ázsiából* (...) *és most a franciák királyának a hatalmában volt, hogy ennek nevében a korábbinál súlyosabb háborúságot és riadalmat vigyen a törökre."*[1] A tudós humanista fenti leírása tökéletes képét mutatja a késő középkori magyar–francia diplomáciai kapcsolatrendszer legfontosabb kérdéseinek. Az első, és a Magyar Királyság szempontjából talán a legfontosabbnak tűnő feladat: a törökellenes céloknak megnyerni a százéves háború után ismét megerősödő Franciaországot. A magyar történetírás leginkább erre a kérdésre összpontosított kutatásaiban, hogy aztán Kosáry Domokos – már a Mohács előtti nemzetközi külpolitikát elemezve – keserű-ironikus hangon megjegyezze: bár a korszak minden szövetségi rendszere névleg a török ellen született, ez a frázis a gyakorlatban csupán morális igazolásként szerepelt és valójában más érdekeket szolgált.[2]

Filipec követsége kapcsán Bonfini utalt egy második tényezőre is, nevezetesen az itáliai ügyekre. Az a körülmény, hogy Mátyás milyen szorosan kapcsolódott a korabeli itáliai politikához, nem szorul különösebb magyarázatra, számos tanul-

* A tanulmány megírását az *MTA–DE Magyarország a középkori Európában* Lendület Kutatócsoport (LP2014-13/2014) támogatta.

1 Bonfini, 1995. 877. Az eredeti latin nyelvű szöveg: *„...ut per Galliam Cisalpinam iter faceret, Mediolani sororem ducis regii filii nomine desponsaret; (...) deinde, ut cum Gallorum rege fedus iceret fraternamque societatem iniret, ut distractum bello duplici Maximilianum absumerent; item Zoliabum Maumetis Ottomani filium Turcorum imperatoris, qui (...) in potestate Francorum regis erat, precario nomine impetraret, ut sub illius nomine Turcum graviori, quam ante, bello metuque afficeret"*. Bonfini, 1941. Decas IV, Liber VII, cap. 196–198.

2 Kosáry, 1978. 12.

mány elemezte a kérdést, élve a források viszonylagos bősége nyújtotta lehetőségekkel.[3] A francia monarchia itáliai kötődéseit szintén feltárta már a nemzetközi szakirodalom, legyen itt elég megemlíteni az Anjouk által folyamatosan követelt nápolyi trón ügyét, vagy a Valois-k összeköttetéseit Milánóval, Velencével és a velük tartósan baráti politikát folytató Firenzével.[4] Az viszont, hogy a két politikai szándék, a magyar és a francia számos esetben összeért, eddig még nem váltott ki különösebb visszhangot a történetírásban.

Ezek tudatában érdemes egy harmadik cél vizsgálatára is figyelmet fordítani, nevezetesen arra, hogy Magyarország, mint a keresztény Nyugat egyik jelentős állama, ezer szállal kötődött a korszak dinasztikus-nagyhatalmi konfliktusaihoz. Az általunk vizsgált szűk fél évszázadban a Magyar Királyság akkor, és csak akkor mutatkozott fontos geopolitikai tényezőnek a Valois-család számára, ha az együttműködés vélt vagy valós lehetőséget kínált saját törekvéseik támogatására, legyen szó akár Burgundia, akár a Habsburgok előretörésének korlátozásáról. Mindez azonban fordítva is igaz: a magyar uralkodók csak akkor közeledtek a földrajzilag távol eső francia monarchiához – és más hatalmakhoz –, ha abban konkrét politikai érdekeik támogatóit vélték felfedezni. A 15. század végének diplomáciai kapcsolatrendszerét a törökellenes közös keresztény összefogás távoli eszményein túl ezek a szálak is mozgatták. Meggyőződésem szerint tehát időszerű leszámolni azzal az elmúlt másfél évszázadban olyannyira elterjedt gondolatmenettel, amely Magyarországot a „Nyugat árulásának" áldozataként mutatja be, olyan államnak, amelynek hősies törökellenes küzdelmeit a cinikus nagyhatalmak figyelmen kívül hagyták, vagy éppen kihasználták.[5]

Tanulmányomban tehát a két monarchia négy évtizedes kapcsolatrendszerét a fenti három területen kívánom vizsgálni, utalva arra is, hogy e három dimenzió később, a Jagelló-időszak diplomáciájában is fennmaradt, továbbélt.

A kapcsolatok természete

A kései középkorban – csakúgy, mint a korábbi évszázadokban – a francia és a magyar monarchia földrajzi távolság által is befolyásolt viszonya alkalmi jellegűnek nevezhető, de ugyanakkor rendszerszerűnek is. Ezalatt az értendő, hogy – mint arra már fentebb utaltunk – minden olyan esetben, amikor a két ország közös érdekplatformra került, a kapcsolatok felújultak, megerősödtek, majd újra elhaltak.

A tanulmányban vizsgálat alá vont korszakban az említett felek közt négy jelentősebb diplomáciai kapcsolatfelvételre került sor. Az első V. László magyar király (1453–1457) dinasztikus házassági kísérlete volt 1457-ben, amikor is feleségül

3 Teke, 1990. 245–276.; E. Kovács, 2002. 229–247.; E. Kovács, 2003. 955–971.
4 A modern szakirodalom felsorolása meghaladná a jelen tanulmány kereteit, az egyes eseteknél utalok a legfontosabb művekre.
5 Bővebben erről: Györkös, 2013a. 339–351.

kívánta venni VII. Károly francia uralkodó (1422–1461) lányát, Valois Magdolnát.[6] A második néhány évvel később Mátyás vitatott szerepvállalása az apósa, Podjebrád György által szervezett francia–cseh szövetségben, amely egybeesett II. Piusz pápa török elleni keresztes háborús tervével. A harmadik az a bonyolult diplomáciai játszma, ami 1478–1480 között zajlott a Pazzi-háborúnak is nevezett itáliai konfliktus rendezése körül, s végül a negyedik a franciaországi fogságban tartott török renegát, Dzsem herceg magyarországi kiadatása ügyében folytatott akciósorozat 1487–1490 között.

Mindezek nyomán azt a tapasztalatot is levonhatjuk, hogy a francia fél számára Magyarország a legritkább esetben sem önmagában, hanem majdnem mindig egy közép-európai hatalmi koncentráció elemeként volt érdekes. S mindez igaz a magyar külpolitikára is, amely Franciaországban a legritkább esetben látta az önálló, szövetségre érdemes felet, ennél gyakrabban kezelte egy általánosabb – folyamatosan változó összetételű – nyugat-európai rendszer egyik fontos tényezőjeként.

A keresztes gondolat és a valóság

Magyar részről a keresztes eszmére való hivatkozás, a fenyegetett Magyar Királyság segélykérése gyakran felbukkanó eleme a diplomáciai tárgyalásoknak. Francia oldalról ennek az ideológiának az alkalmazása kevésbé folyamatos, de a Valois uralkodók is szívesen éltek ezzel az eszközzel, ha politikai céljaik eléréséhez szükségszerűnek ítélték. Mindkét törekvésre jó példa V. László 1457. évi házassági terve, bár miként arra már a francia,[7] illetve a magyar szakirodalom is rámutatott,[8] a dinasztikus viszony kiépítése valójában egy olyan Valois–Habsburg közös fellépés elemének tekinthető, amelynek célja az előretörő burgundi hercegek hatalmának visszaszorítása lett volna, a kapcsolatokban ugyanakkor mind magyar, mind francia részről megjelentek a keresztes elemek. Idesorolható Várdai Istvánnak, a franciaországi követség vezetőjének bemutatkozó beszéde,[9] amely az egyik első említése a magyarországi *antemurale* eszmének. A korabeli francia krónikások, így Thomas Basin[10] vagy Jean Chartier,[11] csakúgy mint az az idő szerint a tours-i udvarban tevé-

6 Ezen tárgyalások kapcsán hangzott el Georges Chastellain burgundi krónikásnak a címben már idézett megjegyzése a francia uralkodó álláspontjáról: *„hosszú és érett mérlegelés után (...) a király beleegyezett az említett szövetségbe"*, eredetiben: *„après longue et meure délibération (...) le roy accorda ladite alliance"*. Chastellain, 1864. 368.

7 Újabban: Paviot, 2003; Debris, 2005.

8 Csernus, 1999. 241–245.; Györkös, 2013c. 271–290.

9 Eckhardt, 1938. 101–104.

10 Krónikájában a következőket írja V. László halálával kapcsolatban: *„Tőle lehetett leginkább remélni, hogy a többi keresztény fejedelemmel együtt, különösen akkor, ha erőit a francia király hatalmával sikerült volna egyesítenie, kiűzze Görögországból és Európa más, török által elfoglalt területeiről a török császárt, ezt a vértől megrészegült vadállatot."* Az idézett szövegrészlet magyar fordítása: Csernus, 1999. 242.

11 *„...a legkeresztényibb francia király, háborgatni vágyván ellenfeleit, különösen a törököket, a szaracénokat és a keresztény hit más ellenségeit, szövetséget kötött Magyarország királyával." Chronique de Charles VII*, 1858. III. 74.

kenykedő itáliai humanista, Gregorius Tifernas[12] szintén ezt az elemet hangsúlyozták. A magyar fél részéről tekinthetjük akár naivitásnak, vagy akár reális vágynak is, hogy Várdai VII. Károlyt és V. Lászlót egyaránt a *kereszténység védelmezőjeként* aposztrofálta. A krónikások esetében azonban az a gyanúnk, hogy a szövetség valós célkitűzéseit inkább elfedni kívánták, mintsem valóban hittek volna benne. A francia Basin – bár saját bevallása szerint a két uralkodó szövetségétől várta Európa megszabadítását a pogány hatalmától – László halálával kapcsolatban mindenesetre azt is megjegyezte, hogy az leginkább a burgundi herceg számára kedvezett, mivel megszabadult nagy ellenségeinek egyikétől, nem mellesleg a francia király szövetségesétől.[13]

A fentiekhez hasonlóan, a II. Piusz pápa által tervezett 1464. évi keresztes háború diplomáciai útkereséseinek kapcsán is jogosan lehet a magyar szempontból fontos törökellenes gondolatot keresni, de az egyébként elmaradt hadjárat motivációi között fel kell fedezni a pogányok elleni küzdelemben geopolitikai okok miatt érdektelen cseh és francia diplomácia egyéb érdekeit is. Az utraquista Podjebrád György ugyanis a pápa által köré vont vallási-politikai karanténból próbált kitörni azzal, hogy a hangzatos *Tervezet a Kereszténység leendő békéjéről* című írásában egységre ösztönözte az európai uralkodókat. Ez a világi jellegű, az egyházi főhatalmat másodlagos szerepre kárhoztató pamflet végső célként ugyancsak a törökellenes összefogást határozta meg: *„Úgy reméljük, hogy az összes többi keresztény önzetlenül nyújtja segítő kezét egy ilyen szent, kegyes és szükséges ügyért. Ugyanis, aki most megtagadja a segítséget a törökök ellen, az nyilvánvalóan a hitetlenség védelmezője és Krisztus ellenségeinek pártfogója."*[14] A dokumentum, melyet a Valois-udvarban Mátyás magyar király hallgatólagos (bár korántsem lelkes)[15] egyetértésével mutattak be, nem aratott különösebb sikert. Noha a tervezet az itáliai érdekei miatt II. Piusszal folyamatosan konfrontálódó XI. Lajos király (1461–1483) számára érdekes ideológiai támaszt nyújtott, annak keresztes végkicsengésével az uralkodó már csak azért sem érthetett egyet, mert lekötötték a Burgundi Hercegséggel és az angol monarchiával való ellentétei.[16]

Az 1470-es évek végén, Mátyás és XI. Lajos újabb közeledését egy jelentős itáliai konfliktus, a Pazzi-merénylet által kiváltott háború határozta meg. Mindkét fél a törökellenes összefogás hangzatos eszméjével kívánta lecsillapítani az egymás-

12 *„László menni akart a törökre hatalmas erővel, / Féljék hadseregét, nem sajnálta a pénzt. / Kész volt úzni a tengeren által mind a hitetlent, / Hogy szabadulhasson láncaitól a görög"* – Gregorius Tifernas: *Sírvers V. Lászlóra, Magyarország és Csehország királyára (Epitaphium in Ladislaum regem Pannoniae, Bohemiae).* A fordítást idézi: Boda, 1998. 22.

13 *„A cseh király halála a burgundi hercegnek kedvezett: megszabadította őt egy hatalmas ellenségtől, akinek szövetségét Franciaország királya szemmel láthatóan oly igen kívánta, azért, hogy ily nagy szövetséges segítségével bosszút állhasson a burgundi hercegen."* Az idézett szövegrészlet magyar fordítása: Csernus, 1999. 242.

14 *Tervezet*, 1998. 30.

15 A magyar királyi tanács tiltakozott ugyan az ellen, hogy Marini cseh követ korábban Mátyás nevében is tárgyalt a franciákkal, de beleegyezett abba, hogy a követ a cseh és a lengyel király mellett a magyar uralkodót is képviselje XI. Lajosnál. Az erről tanúskodó levél egyetlen kiadása: *Epistolae Matthiae Corvini*, 1743. 138–140.

16 Favier, 2001. 442–444.; Györkös, 2015. 152–161.

nak feszülő ellenfeleket.[17] A válság kiváltó oka egy 1478. április 26-án történt esemény volt, amelynek során a Mediciekkel szemben álló másik nagy firenzei família, a Pazziak – pápai jóváhagyást élvezve – a várost uraló család vezetőit a húsvéti misén kívánták eltávolítani. A merénylet háborús konfliktust generált, amelyben Itália két pártra szakadt: Firenze mellé állt Milánó, Velence és Ferrara, valamint sikerült megnyerni a franciák támogatását is.[18] Az ellentétes oldalt IV. Sixtus pápa s a jelentős katonai erővel rendelkező Nápoly képviselte, amelynek uralkodója, I. Ferdinánd (1458–1494) nem volt más, mint Hunyadi Mátyás apósa.

A háború folyamán a francia és a magyar fél közvetítőként lépett fel, s hogy a szemben álló erőket lecsendesítsék, egyikük sem fukarkodott a keresztes retorika használatával. A magyar király már az év őszén Itáliába küldte követét, Francesco Fontanát, hogy a török elleni közös keresztény fellépés szükségességének indokával a helyi hatalmakat jobb belátásra késztesse. Az általános itáliai béke beálltával – tette nyilvánvalóvá a küldött – a magyar uralkodó késznek mutatkozik egy közös törökellenes háború vezetésére.[19] Mátyás efféle tartalmú levelet küldhetett Milánónak is, melynek csupán a válaszát ismerjük,[20] ez is elég azonban ahhoz, hogy kikövetkeztessük a király eredeti érvelését. Válaszlevelükben ugyanis a milánói hercegek tagadják, hogy szövetségük a Szentszék ellen irányulna, bizonygatják továbbá, mennyi támogatást nyújtottak már eddig is a török ellen, s ennek folytatásában éppen a IV. Sixtus által kirobbantott viszály jelent akadályt. Az írás részletesen kitér a háború okaira, rámutatva a nápolyi király és a pápa felelősségére. Utóbbit különösen kemény szavakkal illetik, kijelentik, hogy tetteivel ő maga tárja ki az ajtót a török előtt.[21]

A magyar királyhoz hasonló érveket hangoztat az ügyben a másik közbenjáró uralkodó, XI. Lajos is. 1478. novemberi levelében, melyet a Szentszékhez küldött követének utasításként írt, utalva a hagyományos *legkeresztényibb király* formulára, magát a hit védelmezőjeként tünteti fel, s a törökök keresztény területekre történő állandó betöréseinek hírére hivatkozva kéri a pápát, segítsen megállítani a pogány előrenyomulását. Az ehhez szükséges béke és összefogás megteremtését egy általános zsinat keretében képzeli, melynek helyszínéül Lyont javasolja.[22] Okfejtésében más fenyegetett területek mellett Magyarországot is megemlíti.[23] Látjuk tehát, hogy a két uralkodó, Mátyás és XI. Lajos az itáliai béke érdekében egymással

17 Györkös, 2009. 393–404.

18 Heers, 2008. 235–244.

19 *„...predicto Signore suo Re desiderara firmata questa pace Italica, essere facto Capitano Generale contro el Turco." MDiplE*, II. No. 256. (1478. október 26.)

20 *MDiplE*, II. No. 259. (1478. november 21.)

21 Ugyanígy Velence is hasonló érvekkel állt elő, amikor egy évvel később, 1479. november 10-én és 22-én kelt, Mátyáshoz írott leveleiben a törökkel kötött békéjét mentegeti, mondván az itáliai háborúk lefoglalják az erejét. *MDiplE*, II. No. 270. és 271.

22 *Négociations*, 1859. 175 et passim.

23 *„...pour résister à l'entreprise des ennemys de la foy, qui jà sont si près, comme chacun sait, et les quelz, puis peu de temps en çà, ont conquesté toute la Grèce, le royaume de Bosnie et plusieurs aultres pays et seigneuries, tant ès Marches de Poulogne, Honguerie et aultres pays d'Almaigne, qu'en la terre des Vénissiens et près des Marches d'Ytalie..."* Uo. 177.

megfeleltethető indokokkal lépett fel, amelyek azt hangsúlyozták, hogy a keresztény államok közötti háború miatt lehetetlen a hitetlenekkel szembeni hatékony fellépés.

A Pazzi-konfliktust végül tényleg a török oldotta meg. A Mediciek és az őket kiátkozó pápa közti megbékélésre az kínált alkalmat, hogy a pogányok 1480 augusztusában elfoglalták az itáliai Otranto városát, ami az ellenfeleket összefogásra ösztökélte. Még az év decemberében a Szentatya a firenzeiek teljesen formális bocsánatkérése után feloldozta a várost az egyházi átok alól, s ezzel a viszály gyakorlatilag lezárult.[24] Tudjuk ugyanakkor, hogy Mátyás tényleges katonai segítséget is nyújtott Otranto felszabadítására, míg XI. Lajos távol maradt az eseményektől.

Néhány évvel később – ahogy arról korábban Bonfini beszámolójából is értesültünk – a magyar király követséget menesztett II. Bajazid török szultán (1481–1512) lázadó testvére, a napjait francia fogságban tengető Dzsem herceg kiadatásáért.[25] A Filipec vezette küldöttség azonban 1487-ben nem azért volt kénytelen dolgavégezetlenül távozni, mert – Kubinyi András szavaival élve – Mátyás ekkorra már *diplomáciai elszigeteltségbe* került,[26] hanem mert az 1480-as évek végén Európában senki nem akart valós konfliktusba keveredni a Portával. Mátyás – minden feltételezés szerint – ütőkártyaként akarta felhasználni a török herceget. A pápa, illetve Velence – amely miután 1479-ben, tizenöt évnyi háború után békét kötött az oszmánokkal – féltek egy kiújuló kelet–nyugati háborútól, ezért a két hatalom mindent megtett, hogy Dzsem ne kerülhessen a kereszténység határvidékét őrző magyar király kezébe.

A magyar követ itinériuma a dokumentumok alapján jól követhető,[27] a mintegy hat hónapig tartó francia tárgyalásainak konkrétumai azonban annál kevésbé, ezért nem tudjuk, milyen érvekkel igyekezett elérni az uralkodója számára fontos török herceg kiadatását. Mindazonáltal Filipec pompázatos kísérettel, gazdag ajándékokkal érkezett VIII. Károly francia király (1483–1498) udvarába, s ennek célja nem pusztán a reprezentáció, hanem az ügyben érdekelt személyek megvesztegetése volt. A váradi püspök bőkezűsége kezdetben valóban megtette hatását. Károly király régensi feladatokat betöltő nővérét, Anne de Beaujeu-t elhalmozták drága ruhákkal és ékszerekkel, amiről Bonfini és a francia források egyaránt tájékoztatnak bennünket.[28] A követ ajándékainak hatására néhány tanácsos is a magyar ügy mellett foglalt állást.[29] Mindezek ellenére sem érte el célját Filipec követsége, Dzsemet ugyanis 1489 elején a franciák VIII. Ince pápának adták ki, s 1495-ben bekövetkezett tragikus haláláig a pápai udvarban is maradt.

---

24 Heers, 2008. 242–243.

25 Erről a legrészletesebben: Thuasne, 1892; illetve újabb szövegek kiadásával Vatin, 1997.

26 Kubinyi, 2008. 139–140.

27 Kalous, 2008. 17–43.

28 Mátyás *„a királynénak* [azaz a régensnőnek – Gy. A.] *aranyszálból szőtt köntöst, perzsa ruhákat, öveket, aranyozott szobabútort küldött"*. Bonfini, 1995. 877. Június 12-én pedig, amikor Anne de Beaujeu elhagyta Plessis kastélyát, megőrzésre hátrahagyott *„deux coupes et un chapeau de Hongrie, don des ambassadeurs"*. Bricard, 1893. 349–353.

29 Ez a velencei követ szeptember 13-án kelt jelentéséből is kiderül. *MDiplE*, II. 340.; *Lettres de Charles VIII*, 1898. 384–386.

A francia–magyar kapcsolatok egy sajátos terepe: Itália

A korabeli európai nagypolitikát a megosztott Itália, s az Alpokon inneni államoknak a félszigethez fűződő viszonya határozta meg. Anélkül hogy részletezni kívánnánk, milyen ellentétek feszültek Itália meghatározó államai (Velence, Milánó, Firenze, Róma, Nápoly) között, leszögezhetjük, hogy a belső viszályok szükségszerűen lehetőséget teremtettek a külső hatalmak beavatkozási kísérleteihez. Itt játszottak szerepet azok a francia, illetve magyarországi érdekek, amelyek alkalomadtán érdekközösséget, máskor érdekellentétet teremtettek a két általunk vizsgált monarchia között. Nem véletlen, hogy a kutató azt az első pillantásra meglepő tényt kénytelen konstatálni, hogy az itáliai források milyen döntő mértékben járulnak hozzá a francia–magyar kapcsolatok tanulmányozásának sikerességéhez. Kissé túlozva azt is mondhatjuk, hogy a kérdéssel foglalkozó szakembernek a dokumentumok feltárásához inkább kell tudnia olaszul, mint franciául vagy latinul.

Visszakanyarodva a 15. század derekának eseményeihez, elmondhatjuk, hogy az 1450-es, illetve 1460-as évek francia–magyar közeledését igencsak megnehezítette az itáliai helyzet, hiszen a Valois-monarchia ekkortájt a félsziget két hatalmával is folyamatos konfliktusban állt, ami nemzetközi helyzetét és útkereséseit is nagyban befolyásolta. VII. Károly azáltal, hogy a bourges-i *Pragmatica Sanctio* révén megszerezte a gallikán egyház fölötti valós hatalmat, már 1438-ban élesen szembekerült a pápasággal.[30] Ő és utóda, XI. Lajos egyaránt szívesen éltek az országos zsinatok intézményével, illetve Róma sakkban tartására az egyetemes egyházi gyűlés összehívásának fenyegető lehetőségével. Ez hosszú távon megmérgezte a Szentszék és a Valois-dinasztia kapcsolatát.[31] További hosszan tartó ellentétet szült, hogy a francia uralkodók folyamatosan támogatták az oldalági Anjouk törekvéseit a nápolyi trónra. A hercegi család 1442-ben vesztette el a dél-itáliai királyságot, de sohasem mondott le annak visszaszerzéséről.[32] Ez viszont nem pusztán újabb nehézséget jelentett a Nápolyt pártfogoló pápákhoz fűződő viszonyban, hanem egyenesen arra ösztönözte a franciákat, hogy folytonosan beavatkozzanak – ha másként nem, legalább diplomáciailag – a félsziget politikai életébe.[33] A II. Piusz-féle keresztes hadjárat terve mögül többek között ezen okok miatt hátrált ki XI. Lajos, aki 1464. április 22-én római követeinek írott utasításában kijelentette, hogy az egész törökellenes akció csupán a velenceiek önös érdekeit szolgálja, s a sikernek ők lesznek az egyedüli haszonélvezői.[34] Ugyanígy kikelt a pápa ellen is, annak nápolyi politikája miatt.

---

30 A *Pragmatica Sanctio* eltörölte az *annátá*kat, visszaállította az egyházi tisztségek választhatóságát Franciaországban, amit a pápák sohasem fogadtak el. Demurger, 1990. 203–204.

31 Le Roy Ladurie, 1987. 194–196.

32 Favier, 2008. 99–104.

33 Kendall, 1974. 490.; *Négociations*, 1859. 126 et passim.

34 Lajos kijelentéseit Alberico Maletta milánói követ 1464. április 27-én kelt jelentéséből ismerjük. *„Poy fa dire el Re che questa impresa non era honorevolle al papa nè al duca de Bergogna et farla con Veneziani mercadanti insolenti et populari, li quali non fano questa guerra per reverentio de Dio, ma per suo proprio..." Dépêches des ambassadeurs*, II. 1919. 94.

Szinte ugyanezek az indulatok munkálkodtak benne bő egy évtizeddel később, mikor a már törökellenes szólamok kapcsán érintett Pazzi-konfliktus kirobbanásával az 1454. évi lodi béke óta többé-kevésbé jól működő itáliai *status quo* felborult.[35] Az eseményt követően, mint láttuk, a francia és a magyar külpolitika ellentétes oldalra került. A két uralkodó ekkori kapcsolatfelvétele elsősorban a konfliktus rendezésére törekedett, ami nem volt mentes a politikai nyomásgyakorlástól sem. Mindkettejük érvelési rendszere tartalmazott konkrét fenyegetéseket is. Egyaránt és egyértelműen utaltak arra, hogy akár fegyverrel is készek a konfliktusban részt venni, ténylegesen azonban egyikőjük sem tette ezt meg. Az itáliai származású Francesco Fontana magyarországi követ Ferrarában tett kijelentése szerint Mátyás szükség esetén hajlandó apósa segítségére sietni, hiszen *„aki megsérti Ferdinánd királyt, atyját és apósát, magát a magyar királyt sérti meg"*.[36] XI. Lajos ugyanakkor arra intette a nápolyi uralkodót és a pápát, hogy hagyjanak fel a Firenze elleni háborúval, különben *„seregünkkel fogunk gondoskodni arról, hogy a háborút béke kövesse"*.[37]

Ha létezett is ellentét 1478 folyamán a francia és a magyar uralkodó között, az nem lehetett hosszú életű. XI. Lajos ugyanis egy esztendővel később már egy meg nem nevezett magyar követtel tárgyalt az itáliai ügyekről,[38] amely találkozó után francia küldöttet menesztett Közép-Európába, aki Magyarország mellett a Cseh és a Lengyel Királyságot is útba ejtette. A kapcsolatfelvételre okot kínált, hogy XI. Lajos szerette volna bevonni Mátyást és a Jagellókat a pápa sarokba szorítását célzó akciójába, a fentebb említett egyetemes zsinat összehívásának támogatásába. Mátyás a tervet sajátos körülményeire hivatkozva elutasította: figyelemmel kellett lennie – mint írta – apósára, a nápolyi királyra, aki a válságban a Szentszék szövetségese.[39]

Mátyásnak tehát ezúttal sikerült kihátrálnia a francia érdekeket szolgáló egyetemes zsinat tervének támogatása mögül, de egy szűk évtizeddel később, 1487-től kezdődően, ismét olyan ügyben vette fel a kapcsolatot a francia királlyal – ekkor már VIII. Károllyal –, amely egyrészt a törökellenes összefogás, másrészt az itáliai politika kérdéseit érintette. Hiszen a korábban már bemutatott, Dzsem herceg kiadatására indított nagyszabású diplomáciai kampány azért feneklett meg, mert sem VIII. Ince pápa, sem a Signoria nem kívánt katonai-diplomáciai konfliktusba keveredni Bajezid szultánnal, és ezért minden eszközt bevetettek a francia udvarban a magyar király szándékainak ellehetetlenítésére.[40]

35 Martines, 2003.

36 *„...che chi offendera il Re Ferrando, suo padre et socero, offendera esso Re d'Ungheria"* (1478. október 26.). *MdiplE*, 370.

37 *„...quod si facere recusaverint, curabimus copiis nostris armatorum quas ad illos transmittemur, taliter peragere ut ex bello pax sequatur."* XI. Lajos milánói hercegekhez írott levelét (1478. augusztus) idézi Combet, 1903. 163.

38 A magyar történeti hagyomány Galeotto Marzio egyik utalása nyomán a magyar delegált személyét ifj. Vitéz János akkori váradi préposttal azonosítja. Vö. Fraknói, 1899. 297–299.; Marzio, 1979. 81–82.

39 *„...sappiendo questa chosa essere facta contro alla volontá del Pontefice et del Re Ferrando, a'quali era obligatissimo..." Aragóniai Beatrix*, 1914. 42–43. (No. 30.)

40 Vatin, 1997. 39–45.; Teke, 1990. 265.; Györkös, 2013b.

Nagyhatalmi-geopolitikai érdekek

A francia–magyar diplomáciai kapcsolatok átfogó elemzése arra mutat, hogy a Magyar Királyság mindig akkor vált igazán fontossá a Valois-monarchia számára, ha elegendő erőt tudott képviselni a burgundi hercegekkel szemben vagy a Habsburg-ellenes francia érdekek támogatására. A törökellenes retorika hangoztatása mellett a Magyar Királyság is elsősorban itáliai vagy nyugati politikájának elősegítése érdekében kötött szövetséget a franciákkal. Egyik részről tehát egyfajta korai, keleti *entente cordiale*, a másik fél részéről pedig a legfontosabb nyugati nagyhatalmak egyikének tekintett Franciaország támogatóként történő megnyerése mozgatta a kapcsolatokat. Tegyük hozzá, hogy egy ilyen típusú kelet–nyugati összefogás realitása – a látványosan eltérő érdekek miatt – legfeljebb alkalmilag valósulhatott meg, hosszú távon sohasem.

Első példánknál maradva, V. László mint Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437), német-római császár (1410–1437) örököse joggal tarthatott igényt arra a Luxemburgi Hercegségre, amely a burgundi hódítási törekvések előterében állt. A terület helyzetének rendezetlensége a 15. század közepén számos konfliktus alapjául szolgált. A hercegség tényleges birtokosa a század első évtizedeiben Zsigmond császár, majd unokahúga, Görlitzi Erzsébet volt, aki pénzügyi nehézségei miatt jogairól lemondott Jó Fülöp burgundi herceg javára. 1443-ban Burgundia megszállta a hercegséget, aminek tényét a Habsburgok sohasem fogadták el,[41] ugyanis a Luxemburg-család leányági örököseként V. László is igényt tartott rá. Kilenc esztendővel később László nevében helyi felkelés robbant ki.[42] Hogy az események ilyetén alakulásában a Habsburg politika milyen szerepet játszott, nem tudni, de az ifjú király – nyilván belső pozíciója megerősítése érdekében – 1453-ban biztosította a hercegség korábbi szabadságjogait,[43] s még ez év szeptemberében fegyverszünet, majd 1455-ben béke köttetett Burgundiával.[44]

Bár a burgundi hercegek 1454-től a törökellenes összefogás támogatóiként átmenetileg szövetségesként tűnhettek fel Magyarország oldalán,[45] amikor azonban e viszony a nándorfehérvári diadal nyomán átmenetileg okafogyottá, illetve a sokszor beígért, de mindig elmaradt burgundi támogatás miatt bizonytalanná vált, László cseh, illetve osztrák tanácsadói ismét kijátszották a Luxemburg-kártyát. A hercegség megszerzése francia szövetségben kivitelezhetőbbnek tűnt, mint egyedül, hiszen VII. Károly francia uralkodó sem tekinthetett közömbösen a számára egyre fenyegetőbb keleti szomszédjára. Kétségkívül különös aktualitást

41 Luxemburg helyzetéről: Schnerb, 2005. 214–223.

42 *„En ce temps aucuns Luxembourgeois, qui tousjours avoyent tenu en leur courage le parti du roy Lancelot de Hongrie, voyant le duc empesché contre les Gandois, malicieusement cuidèrent faire leur profit, et prendre le temps à leur avantage: et pourtant s'emeurent et rebellèrent et firent rebeller eux la vile de Tionville"* – írja a burgundi Olivier de la Marche krónikájában. Marche, 1825. X. 131.

43 A brüsszeli levéltárban őrzött 1453. januári keltezésű oklevél rövid leírása: Du Clercq, 1839. I. 212.

44 A brüsszeli levéltárban őrzött oklevél rövid leírása: *Collection des chroniques*, 1826. 157–158. Ugyanennek értékeléséről: Schnerb, 2005. 222.

45 1454. február 17-én került sor ugyanis Lille-ben a híres „Fácán fogadalmára", amikor Jó Fülöp és udvarának tagjai felesküdtek a pogányok elleni küzdelemben való részvételre, hogy *„a törökök tisztátalan népe ne tapossa el a katolikus egyházat"*. Lafortune-Martel, 1984. 130–132.

kölcsönzött az ügynek az a tény is, hogy 1456-ban a francia trónörökös, Lajos *dauphin*, apjával való ellentétei miatt éppen a burgundi hercegnél keresett menedéket.[46] Ebben a helyzetben tehát a törökellenes magyar érdekek másodlagos szerepet játszottak.

A Habsburgok iránt családilag elkötelezett V. László törekvéseivel ellentétben a mátyási külpolitika egészen 1477-ig burgundi párti volt, a magyar uralkodó ugyanis ebben a szövetségesi viszonyban látta a Habsburg-hegemónia korlátozásának egyetlen valós eszközét. Ennek ellenére, bár csak kívülállóként, 1463–1464-ben többé-kevésbé támogató módon asszisztált a cseh uralkodó és XI. Lajos francia király keresztes elveket hangoztató együttműködési kísérletéhez. Abban reménykedett ugyanis, hogy Podjebrád György *Tervezete* alapján széles koalíció alakulhat ki a keresztény monarchiák között, s balkáni védekező politikájához az eddig is szövetséges Róma, Velence és Burgundia mellett francia–cseh támogatást is nyerhet. Csalódnia kellett, mert az egységes keresztény összefogás helyett győzött a reálpolitika, s két céljaiban eltérő koalíció jött létre: a pápai–burgundi–velencei, illetve a francia–cseh. II. Piusz keresztes akciójának megvalósításában csupán az előbbi mutatkozott érdekeltnek, a másik felet ez gyakorlatilag hidegen hagyta. Emiatt a két szövetség nem segítette, hanem kioltotta egymást. Az egyesített európai keresztes háború helyett kiéleződtek az ellentétek a cseh király és a Szentszék, illetve a francia és a burgundi felek között is. Amikor 1464 nyarán II. Piusz pápa meghalt, a törökellenes összefogás eszméje és ezzel a magyar remények is sírba szálltak vele.

A magyar–francia politikai kapcsolatok Habsburg-ellenes éle 1477 után vált egyértelművé, s olyan hagyományt teremtett, amely a Mohács előtti Magyar Királyság történetében többször vissza-visszatérő jelenséggé vált. Úgy tűnik, hogy a francia politika ettől a pillanattól kezdve látott folyamatosan potenciális szövetségest a Magyar Királyságban, vagy általánosabb értelemben Közép-Európában. Hunyadi Mátyás volt az első, aki stabil ellensúlyt kívánt létrehozni nagy nyugati ellenfele, III. Frigyes német-római császár (1452–1493) hátában. Az 1460–1470-es években a burgundi kapcsolatok jól szolgálták ezt a célt, miután azonban Merész Károly burgundi herceg 1477. január 5-én bekövetkezett halálát követően országai lányára, Máriára s annak jegyesére, Habsburg Miksára szálltak, joggal gondolhatta, hogy a „burgundi örökségért" harcba szálló XI. Lajos francia király természetes szövetségese lehet. Az 1477. év francia–Habsburg összecsapásai nyomán ugyanis Lajos megszállta a burgund területek egy részét, és Flandriában is háború folyt a két fél között,[47] míg Mátyás ugyanezen év június 12-én üzent hadat Miksa apjának, III. Frigyesnek.

A franciák és a magyarok közötti kommunikációról csak közvetett adataink vannak. Tudjuk, hogy Mátyás közelgő háborújáról levelek sokaságában értesítette az európai uralkodókat. Így június 13-án tudósította hadüzenetéről Ernő és Albert

46 Heers, 1999. 46.; Kendall, 1974. 53–66.
47 Potter, 2003. 39–40.

szász hercegeket, Zsigmond tiroli herceget és a svájci konföderációt.[48] Talán nem túl merész ebből arra következtetni, hogy ezt a gesztust megtette egyik legjelentősebb, potenciális szövetségese, a francia király iránt is. Ennek a feltételezésnek bizonyítását érezzük XI. Lajos egyik, 1478. március 14-én kelt levelében, amelyben felkérte kancellárját, hogy küldje el neki a magyar uralkodóval folytatott korábbi levelezését és követutasításait.[49] Bár magyar részről a hadműveleteket még 1477. december 1-jén lezárták a gmunden–korneuburgi békében,[50] s Lajos is fegyverszünetet kötött a következő év július 11-én Miksával Arras-ban,[51] így a szövetség elvileg okafogyottá vált, a kortársak számára a kapcsolat ténye mégis nyilvánvaló volt: 1480 tavaszán a brandenburgi választó azzal az ürüggyel kért támogatást Albert szász hercegtől, hogy arra a franciákkal szövetséges magyar király ellen van szüksége.[52] Mátyás ekkor kisebb katonai akciót hajtott végre Ausztria határainál,[53] s emiatt 1481-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen a birodalom ellenségévé kiáltották ki.[54] Lajos ugyanakkor fenyegetve érezte magát az 1481-ben ellene kialakuló Habsburg–angol–bretagne-i szövetségtől.[55] Talán ennek következménye az, hogy még ez évben követváltásról számolnak be a források, nevezetesen hogy Mátyás Franciaországba delegált küldötteit Miksa emberei Metz környékén feltartóztatták.[56] Bár ennek további sorsáról többet nem tudunk, leszögezhetjük, hogy a két monarchia közötti kapcsolat az 1480-as években sem szakadt meg, csupán más jelleget öltött: 1483 után Mátyás számára a már sokat emlegetett Dzsem herceg kiadatása vált fontossá.[57]

Ugyanakkor a francia–magyar kapcsolatok Habsburg vonatkozása továbbra is megmaradt. Amikor Miksa főherceg néhány évvel később, 1486. február 16-án a frankfurti birodalmi gyűlésen megszerezte a római királyi címet, szinte valamennyi érdekelt európai hatalom úgy érezte, hogy sérelem érte. A választás felháborította az 1469 óta cseh királyi címet viselő magyar királyt, de az 1471-ben cseh királynak megválasztott Jagelló Ulászlót is, akiket választófejedelmi címük ellenére sem hívtak meg a birodalmi gyűlésre. A Habsburgok hatalmának megerősödése ugyanakkor félelemmel töltötte el Franciaországot, a svájci konföderációt és Milánót is. Sőt mivel Miksa megválasztásához nem kérték ki a pápa jóváhagyását, joggal lehetett gondolni, hogy VIII. Ince szintén a Habsburg-ellenzék táborát fogja erősíteni.

48 *MKL*, 1893. I. 371–373. (1477. június 13.)

49 *„Monsieur le chancellier, je vous prie (...) que, incontinant ces lettres veues, vous m'envoyez le double des instructions et lettres que vous avez touchant le roy de Hongrie et que ce soit par ung de vos gens, homme seur et qui face bonne dilligence, et qu'il n'y ait point de faulte..."* (1478. március 14.). *Lettres de Louis XI*, 1900. 4. (No. MCIII.)

50 Kubinyi, 2001. 76.

51 Heers, 1999. 77–82.

52 Az 1480. május 29-én kelt követjelentést idézi: Fraknói, 1899. 299.

53 Stájerországi várak elfoglalása: februárban Radkersburg, nyáron pedig Markenstein. Ld.: Gyalókay, 1940. 287.

54 Horváth, 1940. 90.

55 Lavisse–Petit-Dutaillis, 1911. 409.

56 Brugière, 1858. VII. 76–77.

57 *MKL*, 1893. II. 246–248.

Valós lehetőséggé vált tehát egy szélesebb európai összefogás megteremtése a Habsburgok ellenében, amelyben úgy tűnik, hogy a kezdeményező szerepet a magyar uralkodó töltötte be. Mivel Mátyás ugyanebben az időben már hadban állt III. Frigyessel, a magyar és a francia uralkodó egymást újra szövetségesnek tekinthette. Ennek a közös érdeknek a felismerése vezette Mátyást, amikor 1486 nyarán Sankfalvi Antal udvari káplán és váradi kanonok személyében[58] követet küldött VIII. Károlyhoz.[59] A magyar ajánlat kedvező fogadtatásra talált, mert Sankfalvi már augusztus 5-én Milánóba küldte a szövetség azóta elveszett okiratát. Ennek pontos tartalmáról nincs információnk, Fraknói állítása – amely szerint a dokumentum lényege, hogy Miksával egyik fél sem köt békét a másik nélkül[60] – pusztán következtetés, hiszen az ügyről beszámoló egyetlen forrásunk, a ferrarai herceg milánói követének jelentése csupán arról tesz említést, hogy a szövetség Miksa ellen irányult.[61]

Sankfalvit 1486. októberi hazatérésekor elkísérte egy *Christophorus* nevű francia követ,[62] minden bizonnyal Christophe de Plailly királyi kamarás és tanácsos, aki az 1470-es évek elejétől számos diplomáciai megbízatást töltött be.[63] Minden tény arra mutat, hogy Mátyás nagy jelentőséget tulajdonított a francia–magyar szövetségnek: Sankfalvi megkapta a pozsonyi prépostságot, a négy hónapig a magyar udvarban vendégeskedő Plaillyt pedig 3000 dukát értékű ajándékkal jutalmazta.[64] A francia küldött hazatértét összekapcsolták egy újabb magyar követséggel, Filipec János tanulmányunk elején már említett útjával, amelynek legfontosabb célja Dzsem kiadatásának kieszközlése volt. A váradi püspök törekvései a herceg ügyét tekintve kudarcot vallottak, s arról sincs tudomásunk, hogy született volna bármilyen érdemi megállapodás egy újabb, közös Habsburg-ellenes összefogásról. VIII. Károly francia és Miksa német-római király 1489. július 22-én Frankfurtban békét kötött egymással, amelyet októberben követett Mátyás és Miksa megállapodása, ezzel az érdekközösség, amely korábban a magyarok és a franciák között fennállt, megszűnt.

Kitekintés

Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála és II. Ulászló hatalomra kerülése merőben új politikai helyzetet teremtett Közép-Európában: a Jagelló-dinasztia immáron Csehés Lengyelország mellett a Magyar Királyságot is magáénak tudhatta. A korabeli francia politika csak későn mérte fel ennek jelentőségét. Gyakorlatilag tíz évet kellett várni, amíg a Valois-diplomácia helyén tudta kezelni a térség fontosságát saját

58 Karrierjéről ld. Köblös, 1994. 465–466.

59 Sankfalvi július második felében ért a francia udvarba. Fraknói, 1898. 871.; VIII. Károly itinerárium: Petit, 1896. 17.

60 Fraknói, 1914. 13.

61 *„...el predicto Re de Franza se è colligato et confederato cum la Maesta del Re de Hungaria, a damno et in preiuditio del Duca Maximiano"* – (1486. augusztus 18.). A levél szövegét közli Fraknói, 1914. 57.

62 Bonfini, 1995. 877.

63 Azonosítására ld. Fraknói, 1914. 17. Funkcióiról ld. Lebeuf, 1858. 368.

64 A ferrarai követ jelentése: *MDiplE*, III. 256.

külpolitikai érdekeiben. Amikor 1500-tól XII. Lajos francia uralkodó (1498–1515) Velencét, valamint a Magyar és a Cseh Királyságot, illetve Lengyelországot a pápasággal együtt szövetségesévé kívánta tenni, az hivatalosan a nemzetközi diplomáciában szintén törökellenes keresztes akcióként jelent meg. Velence ugyanis 1499 óta újra háborúban állt az Oszmán Birodalommal, a magyar határvidéket pedig már régóta fenyegették a török támadások. A francia kezdeményezést azonban teljesen más indokok hívták életre: XII. Lajos saját itáliai ügyeiben – nevezetesen a Milánói Hercegség megszerzése körüli vitában – próbált támogatókra lelni. Azt gondolta, hogy a meghódított tartomány fölötti császári invesztitúrát hatékonyabban el tudja érni, ha a Habsburgok mögött, délen és keleten szövetségesei révén nyomást tud gyakorolni I. Miksára.[65] Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a török elleni háború „eszményét" cinikusan kezelte volna. Beleegyezett abba, hogy a francia egyházi adók egy részét a pogányok elleni harcra fordíthassák, s 1499–1501 között kétszer is flottát küldött az Égei-tengeren szorongatott helyzetbe került velencei hajóhad megsegítésére.[66]

A franciák új közép-európai szövetsége ezúttal házassági kapcsolattal teljesedett ki. XII. Lajos egyik távoli, oldalági rokonát, Foix-Candale-i Anna grófnőt férjhez adta Ulászló cseh–magyar királyhoz. A Jagellók és a Valois-k közötti dinasztikus viszony a korábbinál jóval aktívabb politikai-kulturális kapcsolatrendszert eredményezett, amely azonban téves illúziókba ringatta a francia politikát. XII. Lajos utódja, I. Ferenc (1515–1547) Habsburg-ellenes törekvései kapcsán többször is igyekezett felhasználni a Magyar és a Cseh Királyságot,[67] figyelmét azonban láthatóan elkerülte az a tény, hogy II. Ulászló francia feleségétől született leánya, Anna 1515-ben hivatalosan is Miksa unokájának, I. Ferdinándnak lett a jegyese, míg a magyar trónörökös, Lajos Miksa másik unokájának, Máriának a vőlegénye. Mindez pedig olyan új politikai helyzetet jelentett a régióban, amelyhez a franciáknak is más eszközökkel kellett alkalmazkodniuk.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Aragóniai Beatrix
1914 *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Közli: Berzeviczy Albert. Bp., 1914. (Monumenta Hungariae Historica, 4. Diplomataria, 39.)

65 Le Fur, 2001. 57.
66 Baumgartner, 1996. 124–125.
67 Például 1519-ben, a császárválasztáskor, amikor II. Lajos magyar király (1516–1526) segítségét kérte a trón megszerzésére, vagy 1522–1523 során, amikor követe révén próbálta meg a Jagellókat bevonni egy közös birodalom elleni akcióba. Előbbire: E. Kovács, 2008. 179. Utóbbira: Bourrilly, 1913. 64–83.; Barta, 1983. 141 et passim.

Bonfini
1941 Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades*. IV/1. Ed.: Fógel József–Iványi Béla–Juhász László. Bp., 1941.
1995 Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Fordította Kulcsár Péter. Bp., 1995.

Chastellain
1864 *Oeuvres de Georges Chastellain*. T. 3. *Chronique, 1454–1458*. Publ. par Lettenhove, Kervyn de. Bruxelles, 1864.

Chronique de Charles VII
1858 *Chronique de Charles VII par Jean Chartier*. Publ. par Valet de Viriville, Auguste. Paris, 1858.

Collection des chroniques
1826 *Collection des chroniques nationales françaises, écrites en langue vulgaire du treizième au seizième siècle*. T. XII. Publ. par Buchon, Jean Alexandre. Paris, 1826.

Dépêches des ambassadeurs
1919 *Dépêches des ambassadeurs milanais en France sous Louis XI. et François Sforza*. T. 2. Publ. par Mandrot, Bernard de. Paris, 1919.

Du Clercq
1839 *Mémoires de Jacques Du Clercq, sur le règne de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*. Publ. par Reiffenberg, Frederic. Bruxelles, 1839. (2e éd.)

Epistolae Matthiae Corvini
1743 *Epistolae Matthiae Corvini regis Ungariae ad pontifices, imperatores, reges, principes, aliosque viros illustres datae*. Ed.: Kelcz Imre. Cassoviae, 1743.

Lettres de Charles VIII
1898 *Lettres de Charles VIII, roi de France*. T. 1. *1483–1488*. Publ. par. Pélicier, Paul. Paris, 1898.

Lettres de Louis XI
1900 *Lettres de Louis XI, roi de France*. T. 7. *1478–1479*. Publ. par Vaesen, Joseph–Charavay, Étienne. Paris, 1900.

Marche
1825 *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France, depuis le règne de Philippe-Auguste, jusqu'au commencement du dix-septième siècle*. T. 9–10. *Les Mémoires d'Olivier de La Marche*. Publ. par. Petitot, Claude Bernard. Paris, 1825.

Marzio
1979 Galeotto Marzio: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1979.

Mátyás király levelei
1893 *Mátyás király levelei*. 1–2. köt. *Külügyi osztály*. Közzéteszi: Fraknói Vilmos. Bp., 1893.

MDiplE
1875–1878 *Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából 1548–1490*. I–IV. köt. Szerk.: Nagy Iván–Nyáry Albert. Bp., 1875–1878.

Négociations
1859 *Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane*. T. 1. Publ. par Desjardins, Abel. Paris, 1859. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Première série, Histoire politique.)

Tervezet
1998 *Tervezet a Kereszténység leendő békéjéről. Podjebrád-béketerv, 1464*. Szerk., ford., bevez.: Karáth Tamás. Szeged, 1998. (Documenta Historica, 39.)

2. Szakirodalom

Barta
1983 Barta Gábor: *A Sztambulba vezető út (1526–1528)*. Bp., 1983.

Baumgartner
1996 Baumgartner, Frederic J.: *Louis XII*. Paris, 1996.

Boda
1998 Boda Miklós: Janus Pannonius olasz kortársa, Gregorius Tifernas V. László-epitáfiumáról. In: *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Szerk.: Jankovits László–Kecskeméti Gábor. Pécs, 1998. 13–23.

Bourrilly
1913 Bourrilly, Victor-Louis: Les diplomates de François Ier: Antonio Rincon et la politique orientale de François Ier (1522–1541). In: *Revue Historique*, 113. (1913) 1. sz. 64–83.

Bricard
1893 Bricard, Georges: *Jean Bourré, seigneur du Plessis (1424–1506)*. Paris, 1893.

Brugière
1858 Brugière, Barante Prosper: *Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois, 1364–1477*. T. 7. *Philippe-Le-Bon*. Paris, 1858.

Combet
1903 Combet, Joseph: *Louis XI et le Saint-Siège*. Paris, 1903.

Csernus
1999 Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század)*. Bp., 1999.

Debris
2005 Debris, Cyrille: *„Tu felix Austria, nube." La dynastie des Habsbourg et sa politique matrimoniale à la fin du Moyen Age (XIIIe–XVIe siècles)*. Turnhout, 2005.

Demurger
1990 Demurger, Alain: *Temps de crises – temps d'espoirs: XIVe–XVe siècle*. Paris, 1990.

E. Kovács
2002 E. Kovács Péter: Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás-korban. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp., 2002. 229–247.
2003 E. Kovács Péter: Corvin János házassága és a magyar diplomácia. In: *Századok*, 137. (2003) 4. sz. 955–971.
2008 E. Kovács Péter: Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a 16. század elején. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk:. Krász Lilla–Oborni Teréz. Bp., 2008. 171–186.

Eckhardt
1938 Eckhardt Sándor: Várdai István beszéde a francia király előtt. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 62. (1938) 101–104.

Favier
2001 Favier, Jean: *Louis XI.* Paris, 2001.
2008 Favier, Jean: *Le Roi René*. Paris, 2008.

Fraknói
1898 Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Hatodik közlemény: Szántai Mihály, Kalmancsai Domokos, Sankfalvi Antal. In: *Századok*, 32. (1898) 10. sz. 865–875.
1899 Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Nyolczadik közlemény: ifjabb Vitéz János. In: *Századok*, 33. (1899) 4. sz. 291–309.
1914 Fraknói Vilmos: *Mátyás törekvései a császári trónra.* Bp., 1914.

Gyalókay
1940 Gyalókay Jenő: Mátyás király a hadszervező és hadvezér. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. Szerk.: Lukinich Imre. Bp., 1940. I. köt. 232–307.

Györkös
2009 Györkös, Attila: La guerre des Pazzi et les relations franco–hongroises (1477–1481). In: *Matthias and His Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West*. Eds.: Bárány, Attila–Györkös, Attila. Debrecen, 2009. 393–404.
2013a Györkös Attila: Mohács és a török–francia szövetség, avagy a „Nyugat árulásának" mítosza. In: *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Szerk.: S. Varga Pál–Száraz Orsolya–Takács Miklós. Debrecen, 2013. (Loci memoriae Hungaricae, II.) 339–351.
2013b Györkös Attila: Prince Djem et les relations franco–hongroises 1486–1490. In: *Matthias Rex 1458–1490: Hungary at the Dawn of the Renaissance*. Eds.: Draskóczy István–Horváth Iván et al. Bp., 2013. http://renaissance.elte.hu/?page_id=369
2013c Györkös Attila: V. László francia házassági terve: diplomáciai fordulat 1457-ben? In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban.* Szerk.: Györkös Attila–Kiss Gergely. Debrecen, 2013. 271–290.
2015 Györkös Attila: „Milyen segítséget lehet remélni egy magyar királytól?" Franciaország és Közép-Európa kapcsolatai az 1460-as évek elején. In: *Fehér lovag. Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára.* Szerk.: Gállfy László–Sáringer János. Szeged, 2015. 152–161.

Heers
1999 Heers, Jacques: *Louis XI*. Paris, 1999.
2008 Heers, Jacques: *Le clan des Médicis. Comment Florence perdit ses libertés, 1200–1500*. Paris, 2008.

Horváth
1940 Horváth Jenő: Mátyás nyugati politikája. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. Szerk.: Lukinich Imre. Bp., 1940. I. köt. 73–92.

Kalous
2008 Kalous, Antonín: Itinerař Jana Filipce (1431–1509). In: *Sborník prací historických XXII. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philisophica. Historica*, 34. (2008) 17–43.

Kendall
1974 Kendall, Paul Murray: *Louis XI.* Paris, 1974.

Kosáry
1987 Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Bp., 1978.

Köblös
1994 Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Bp., 1994.

Kubinyi
2001 Kubinyi András: *Mátyás király*. Bp., 2001.
2008 Kubinyi András: *Matthias Rex*. Bp., 2008.

Lafortune-Martel
1984 Lafortune-Martel, Agathe: *Fête noble en Bourgogne au XVe siècle. Le banquet du Faisan (1454), aspects politiques, sociaux et culturels*. Montréal, 1984.

Lavisse–Petit-Dutaillis
1911 Lavisse, Ernest–Petit-Dutaillis, Charles: *Histoire de France illustrée. Depuis les origines jusqu'à la Révolution*. Tome IV. Deuxième partie. *Charles VII, Louis XI et les premières années de Charles VIII (1422–1492)*. Paris, 1911.

Le Fur
2001 Le Fur, Didier: *Louis XII. Un autre César*. Paris, 2001.

Le Roy Ladurie
1987 Le Roy Ladurie, Emmanuel: *L'Etat royal, 1460–1610. De Louis XI à Henri IV*. Paris, 1987. (Histoire de France Hachette, 2.)

Lebeuf
1858 Lebeuf, Jean: *Mémoires concernant l'histoire civile et ecclésiastique d'Auxerre et de son ancien diocèse*. T. III. Paris, 1858.

Martines
2003 Martines, Lauro: *April Blood: Florence and the Plot Against the Medici*. London–New York, 2003.

Paviot
2003 Paviot, Jacques: *Les ducs de Bourgogne, la Croisade et l'Orient (fin XIVe siècle–XVe siècle)*. Paris, 2003.

Petit
1986 Petit, Ernest: *Séjours de Charles VIII (1483–1498)*. Paris, 1896.

Potter
2003 Potter, David: *War and Government in the French Provinces: Picardy 1470–1560*. Cambridge, 2003.

Schnerb
2005 Schnerb, Bertrand: *L'Etat bourguignon, 1363–1477*. Paris, 2005.

Teke
1990 Teke Zsuzsa: Az itáliai államok és Mátyás. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk.: Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp., 1990. 245–276.

Thuasne
1892 Thuasne, Louis: *Djem Sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459–1495) d'après les documents originaux en grande partie inédits. Etude sur la question d'orient à la fin du XVe siècle*. Paris, 1892.

Vatin
1997 Vatin, Nicolas: *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines*. Ankara, 1997.

ATTILA GYÖRKÖS

"AFTER LONG AND MATURE DELIBERATION, HE ACCEPTED THE ALLIANCE"

FRANCO–HUNGARIAN DIPLOMATIC RELATIONS IN THE LATE MIDDLE AGES (1457–1490)

This paper investigates the Franco–Hungarian contacts in the late medieval period. The most important points of these connections are the marriage negotiations of Ladislas the Posthumous with a Valois princess in 1457, the Hungarian and French attitudes toward the Crusading project of the Pope in 1463–1464, the activity of Matthias and Louis XI as peacemakers in the Florentine Pazzi conflict of the years of 1478–1480, or the attempts of the Hungarian king to obtain prince Cem, the Turkish rebel pretender from his French captivity in 1487. The author analyses how three great international questions of the contemporary Europe, i. e. the Crusading idea, the Italian inner problems or the growing influence of the Burgundian and later the Habsburg Houses determinate the attitudes of the above mentioned diplomatic affairs of the two monarchies.

CSÁKÓ JUDIT

Magyarországi mester a francia eretnekek élén?

Néhány megjegyzés az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalom történetének elbeszélő forrásaihoz*

A 15. század végén Sébastien Mamerot, Dauphiné tartomány kormányzójának, Louis de Lavalnak a titkára és udvari káplánja megbízást kapott urától a szentföldi hadjáratok történetének összeállítására. A korábbi keresztes beszámolókból merítő kompiláció díszes kódexének illuminátora – a miniatúrák a Berry herceg hóráskönyvének illusztrátoraként méltán híres bourges-i mester, Jean Colombe festőiskolájának

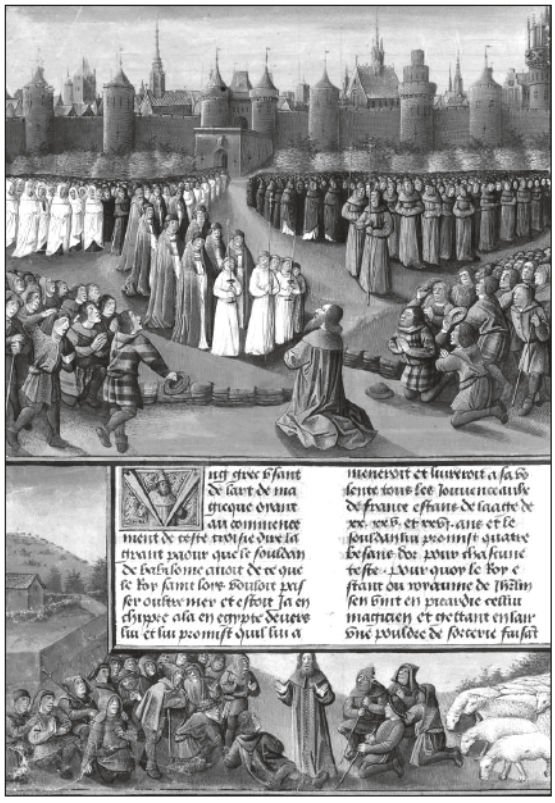

1. kép. A pásztorkeresztesek és mesterük Sébastien Mamerot illuminált krónikájában

Forrás: Passages faiz oultre mer par les François contre les Turcqs et autres Sarrazins et Mores oultre marins. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 5594, 241v.

* A kézirat figyelmes átolvasásáért Csukovits Enikőnek és Körmendi Tamásnak tartozom köszönettel.

munkáját dicsérik – képileg is megjelenítette a pásztorkeresztesek 1251. évi mozgalmát. A IX. (Szent) Lajos király (1226–1270) szentföldi fogsága alatt francia földön lezajlott népi vállalkozás vezetőjét karizmatikus figuraként képzelte el a piktor: a késő középkori ábrázoláson ősz szakállal megjelenített alak prédikációját átszellemült figyelemmel hallgatja a tömeg *(1. kép)*.[1]

A 13. század magyarországi eseményeiről a francia területek elbeszélő forrásai – eltekintve Albericus Trium Fontiumnak (Albéric de Troisfontaines, Troisfontaines-i Alberik) a ciszterci rendtársak híradásaira támaszkodó, a korszakra nézve igen informatív világkrónikájától[2] – alig adnak magyar adatot. A dinasztikus kapcsolatokról szóló szűkszavú beszámolók, a Kelet-Közép-Európát végigdúló tatár hadak pusztításait leíró hosszabb-rövidebb híradások vagy éppen az 1215. évi lateráni zsinaton történő magyar részvétel említései aligha gazdagítják különösebben ismereteinket az Árpád-kor utolsó évszázadának történéseiről vagy arról, hogyan látta a magyarokat a kor Nyugat-Európája.[3] Magyarságképi vizsgálatok szempontjából is érdekes lehet azonban egy – meglepő módon nem magyarországi, hanem franciaországi – esemény említése: a IX. Lajos idejében az eredetileg a Szentföldön raboskodó király kiszabadítására indított népi keresztes hadjárat (1251) históriájának egyes forrásai magyarországi mesternek (*maître de Hongrie*) mondják a mozgalom vezetőjét, akit több kútfő is Jakabként nevez meg.[4]

Vajon valóban Magyarországról érkezett személy állt a pásztorkeresztesek élén? Vagy toposz lenne Jakab magyarországi származása, és a *de Hungaria* az – újabb terminussal élve – *egzotikus* szinonimájaként jelentkezne az elbeszélő forrásokban, a pogány magyarokkal kapcsolatban az irodalmi emlékekben, a *chanson de geste*-ekben megőrzött fordulatokra is rímelve?[5] Jelen tanulmányomban a témához vonható elbeszélő források filológiai vizsgálata alapján kísérlem meg megválaszolni annak kérdését, vajon mennyiben is lehetnek hitelesek a magyarországi mesterrel kapcsolatos híradások. A *magister* származásának problematikája mellett kritika alá veszem a pásztorkeresztes vezető vonatkozásában a kútfőkben fellelhető egyéb információkat is, és megpróbálom felvázolni, milyen képet festhetünk az enigmatikus személyről csaknem nyolc évszázad távlatából.

Mi történt tehát az 1251. esztendőben? IX. (Szent) Lajos keresztes vállalkozása kevés sikerrel kecsegtetett: az uralkodó ugyanis Mansourah-nál vereséget szenvedve fogságba esett, s IV. Ince pápa (1243–1254) sokkal inkább támogatta a Hohenstaufok elleni – ugyancsak keresztes hadjáratnak nyilvánított – küzdelmet,

1 Passages d'outremer 241^{v}–242^{r}. A *manuscriptum* nemrégiben látott modern francia olvasatban, illetve *facsimile* kiadásban napvilágot, ld. Mamerot, 2009 (a *pásztorok*ra vonatkozó részletet ld. I. 192.). A krónikáról ld. még Delcourt, 2009; Kia-Choong, 2010; Veszprémy, 2010.

2 *RF* II. 167–168.; Latzkovits, 1934.

3 Az Árpád-kori Magyar Királyság francia elbeszélő forrásokban történő említéseivel kapcsolatos megfigyeléseimet összefoglalom: Csákó, 2013. A 13. század eleji magyar történelem nyugati elbeszélő kútfőinek katalógusát adja Körmendi, 2008; a középkori Nyugat-Európa magyarságképéről ld. Csukovits, 2013. – Ezúton köszönöm meg Csukovits Enikőnek, hogy akadémiai doktori értekezésének kéziratos szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

4 Gábriel, 1941.

5 Csernus, 1999. 133–143.

mint a francia lovagsereg egyiptomi expedícióját. Ilyen körülmények között indult el Kasztíliai Blanka anyakirályné régenssége idején Picardiából és Flandriából – több forrás egybehangzó tanúságtétele szerint a Szentföldön raboskodó király kiszabadítására – az egyszerű emberek keresztes mozgalma. Tudjuk, hogy a *pásztorok* keresztülhaladtak Párizson, ahol vezetőjüket a beszámolók szerint maga Blanka királyné is fogadta volna. A vállalkozás hamar célját tévesztette. Orléans-ban és Bourges-ban véres eseményekhez vezetett a *pásztorok* megjelenése: egyháziakat gyilkoltak le, templomokat dúltak fel, a zsidók könyveit tűzre vetették. Egy részük eljutott Normandiába, míg mások Dél-Franciaországig haladtak előre, ám (egyik) vezetőjük Bourges-nál bekövetkezett halálát követően az eredetileg hatvanezres létszámúra becsült tábor lassacskán felmorzsolódott. A pásztorkeresztesek maradéka Angliába menekült.[6]

A Szent Lajos-életrajzok, illetve a Kasztíliai Blanka régensségét tárgyaló munkák rendszerint rövid összefoglalást adnak az 1251. évi franciaországi eseményekről,[7] s hasonlóképpen vázlatos képet fest a magyarországi mester kereszteseiről a vállalkozást a középkori népi mozgalmak kontextusában[8] érintő Norman Cohn is.[9] Kevés olyan feldolgozás született ugyanakkor, amely kifejezetten a 13. század derekának pásztorkeresztesei iránt érdeklődött volna. Reinhold Röhricht rövid hozzászólását[10] követően a téma hosszú ideig legteljesebbnek számító feldolgozása magyar szerző tollán született meg a múlt század derekán: a középkori magyar–francia összeköttetések iránt érdeklődve Gábriel Asztrik a Magyarországi Jakab nevéhez kapcsolt eretnekmozgalomnak is figyelmet szentelt.[11] A dolgozatát francia nyelven is publikáló premontrei történészt követően Malcolm Barber vizsgálta meg újfent a pásztorkeresztesek vállalkozását[12] – tanulmánya a probléma eddigi legrészletesebb bemutatása –, a közelmúlt szakirodalmi termésből pedig Gary Dicksonnak a mozgalom lehetséges mozgatórugóit tárgyaló írását szükséges e helyütt említenem.[13]

A kérdés, amelyet jelen dolgozatban felteszek – hihetünk-e vajon a Jakabnak mondott mester magyarországi származásában –, nem teljesen ismeretlen a medievisztika előtt. Gábriel Asztrik – bár a maga korában igen alapos kutatásokat végzett – nem kérdőjelezte meg a források adatait: nem tette így mérlegre azt az információt

6 Gábriel, 1941.
7 Berger, 1895. 392–401.; Richard, 1983. 257–259.; Le Goff, 1996. 195–199.
8 A *pásztorocskák* vagy – ahogyan Philippe Buc nevezi őket (Buc, 2014. 564–566.) – *kis pásztorok* (*pastorelli*, francia terminussal *pastoureaux*; a megnevezéssel kapcsolatban ld. Gábriel, 1941. 5. 6. jegyz.) keresztes hadjáratként elhíresült megmozdulás előzményeiként tartja számon a medievisztikai irodalom Remete Péter 1096-ban toborzott seregeit vagy a gyermekek 1212. évi vállalkozását. Utóbbit, ahogyan azt a későbbiekben is látni fogjuk, Matheus Parisiensis is összekapcsolta az 1251. év eseményeivel (Dickson, 1988. 252.; Dickson, 2008. 147–151.). Pásztorkeresztesekként váltak híressé annak az 1320. évi franciaországi népi mozgalomnak a résztvevői is, amelynek eseményei több ponton kísértetiesen hasonlítanak a hetven évvel korábbi történésekre. Utóbbiról ld. Barber, 1995.; Nirenberg, 1998. 44–68.
9 Cohn, 1993. 94–98., 344.
10 Röhricht, 1884.
11 Gábriel, 1941; Gábriel; 1942.
12 Barber, 1984.
13 Dickson, 1988.

sem, miszerint a pásztorkeresztes vezető Magyarországról érkezett volna francia területre.[14] A bizonyos kútfők szerint a Sátán sugallatára a keresztesek élére álló és a szultánnal szövetkező, mágusként is bemutatott személy kapcsán Gary Dickson is felvetette annak lehetőségét, hogy esetleg mesével állunk szemben.[15]

A magyar–francia kontaktusok a 13. században élénknek mondhatóak: nem a pásztorkeresztes mester lett volna az egyetlen magyarországi klerikus – akad olyan forrás, amely Jakabot hitehagyott ciszterci szerzetesnek mondja[16] –, aki Nyugat-Európában megfordult.[17] Hiteleseknek tekinthetjük-e ugyanakkor a mester közép-európai származására vonatkozó híradásokat? A Magyar Királyság az irodalmi művekben javarészt pozitív kontextusban tűnik fel ebben az időben, ám ezen típusú szövegek tovább őrizték a kalandozó hadjáratokat indító pogány nép kegyetlenségének mítoszát, mint a krónikák vagy évkönyvek híradásai: a *chanson de geste*-ekben a magyarok rendszerint a keresztény sereg ellenségeinek sorában, a mohamedánok oldalán tűnnek fel.[18] Nem képzelhetjük mindezek nyomán el, hogy az 1251. év történéseinek nem egy ponton mesés adalékokkal gazdagított beszámolói a magyarság egykori negatív megítéléséről, a távoli országgal kapcsolatos előítéletekről árulkodnak?

Lássuk mindenekelőtt, milyen forrásbázis alapján is kísérelhetjük meg, hogy a mozgalom vezetőjének nyomába eredjünk! Szeretném elsőként is leszögezni: bár nem zárható ki, hogy a népi keresztes mozgalom vagy a magyarországi mester vonatkozásában esetleg franciaországi levéltári anyag is rejtegethet még adalékot, vizsgálódásaimat kizárólag elbeszélő kútfőkre alapozom – a szakirodalom eddigi eredményei ugyancsak krónikásbeszámolók tanúságtételére épültek. Amennyiben magyar vonatkozású esemény külhoni kútfői iránt érdeklődik az Árpád-kor kutatója, Gombos F. Albin háromkötetes *Catalogus fontium*a révén igencsak kényelmes helyzetben találja magát. Jelen esetben azonban – mivelhogy franciaországi történésekről van szó, továbbá a Jakab mester magyarországi származására vonatkozó híradás nem is szerepel a pásztorkereszteseket említő valamennyi forrásban – a kútfők feltérképezésénél Gombos (egyébként sem hiánytalan) összeállítása meglehetősen csekély segítséget jelent számunkra.[19] Megkönnyíti ugyanakkor a kutatómunkát, hogy a szakirodalom igen részletesen feltárta már az 1251. évi vállalkozás elbeszélő forrásait: a krónikásbeszámolók hosszú sorára – a Párizson és Orléans-on nem minden pusztítástól mentesen keresztülvonuló pásztorkeresztes hadak a 13. században igen nagy érdeklődésre tartottak számot – alapozta vizsgálatait

14 Gábriel, 1941.
15 Dickson, 1988. 256–257.
16 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.
17 Gábriel, 1940. 5–6.; Gábriel, 1943.
18 Eckhardt, 1943a; Eckhardt, 1943b; Eckhardt, 1943c; Csernus, 1999. 133–143.
19 *CFH* I–IV. – Amennyiben Érszegi Géza mutatójából indulunk ki, az 1251. évnél szereplő források között csupán két krónikarészletet találunk, amely témánkhoz vonható: Matheus Parisiensis beszámolóját (*CFH* II. 1591.: 3664. sz.), illetve Guillaume de Nangis Szent Lajos-életrajzát (*CFH* II. 1102–1103.: 2646. sz.). Az Árpád-kor francia forrásait feltérképezve egy további kútfőre akadtam Gombosnál, amely – évszám feltüntetése nélkül – a pásztorkeresztesekről ad hírt (*Acta episcoporum Cenomannis* – *CFH* II. 1047–1048.: 2491. sz.).

mind Gábriel Asztrik, mind pedig Malcolm Barber.[20] Írásomban abból a megközelítőleg negyven kútfőt tartalmazó forrásbázisból indulok tehát ki, amelyet a szakirodalom előzetesen feltérképezett: bár a sort teljesnek aligha tekinthetjük, az 1251. esztendő történéseinek legfontosabb kútfői régóta ismertek már a medievisztika előtt.[21]

Az információáramlás útja, a krónikásszövegek egymással való kapcsolata mindeddig nem képezte ugyanakkor részletesebb vizsgálat tárgyát. Gábriel Asztrik dolgozatában azt a megállapítást közölte, miszerint szinte valamennyi, a pásztorkereszteseket említő beszámoló jobbára két kortárs híradás adatait ismétli meg:[22] ezek Matheus Parisiensis (Matthew Paris, Párizsi Máté)[23] *Chronica maiorá*ja,[24] valamint egy párizsi ferencesnek Adamus de Mariscóhoz (Adam Marsh) és más oxfordi rendtársaihoz írott levele.[25] Ezen kútfők sorát kiegészíthetjük még Guillelmus de Nangiaco (Guillaume de Nangis, Nangis-i Vilmos) tudósításaival[26] és a *Grandes Chroniques de France* megfelelő szöveghelyével:[27] ezen bőbeszédű források információihoz a szakirodalom megfigyelése szerint a további kútfők apró kiegészítéseket tesznek csupán hozzá.[28]

A forrásanyag minuciózus tanulmányozása révén, ahogyan mindebből következhetne, talán nem kapunk túlságosan bonyolult filológiai rendszert; megítélé-

20 Gábriel, 1941. 4–5. 6. jegyz.; Barber, 1984. Az 1251. esztendő fontosabb forrásaihoz ld. még Michel, 1832. III–LXXII.; Röhricht, 1884. 191. 1. jegyz.; Jackson, 2009. 179–193.; *Crusade and Christendom*, 2013. 374–385.

21 A pásztorkeresztesekről a következő elbeszélő forrásokban találunk adalékot: *1. Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.; *2. Annales de Burton*, 290–293.; *3. Annales de Theokesberia*, 145.; *4. Annales de Oseneia*, 100–101..; *5. Annales de Waverleia*, 344.; *6. Annales S. Benigni Divionensis*, 50.; *7.* Balduinus Ninovensis, 544.; *8.* Baudouin d'Avesnes, 169.; *9.* Bernardus Guidonis, 697.; *10. Brevissimum Chronicon*, 184.; *11. Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; *12. Chronicon Normanniae*, 214.; *13. Chronicon Rythmicum Austriacum*, 361.; *14. Chronicon Rotomagense*, 339.; *15. Chronicon S. Catharinae*, 401–402.; *16. Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.; *17. Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.; a kútfő megfelelő részletét ld. még: *Chronicon S. Martini Turonensis*, 476.; *18. Chronica Universalis Mettensis*, 522.; *19. Chronicon Vindocinense*, 177.; *20. Chronique anonyme des rois de France*, 83.; *21. Chronique anonyme finissant en M.CCC.L.XXX.* 141.; *22. Chronique de Saint-Magloire*, 83.; *23. Flores temporum*, 241.; *24.* Gaufridus de Collone, 524–527.; *25.* Girardus ab Avernia, 215.; *26. Grandes Chroniques*, 115–116.; *27.* Guillaume Guiart, 191–192.; *28.* Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; *29.* Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; *30.* Jean Froissart, 98.; *31.* Johannes de Columna, 123–124.; *32.* Johannes Longus de Ipra, 846.; *33.* Johannes de Tayster, 589.; *34.* Johannes Vitodoranus, 18.; *35. Le livre des faits de Saint Louis*, 51^{v}–53^{r}; *36.* Marinus Sanutus, 219.; *37.* Matheus Parisiensis, 246–254.; *38. Passages d'outremer*, 241^{v}–242^{r}; *39.* Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; *40.* Richerius Senonensis, 310–311.; *41.* Rogerus Baco, I. 401–402.; *42.* Salimbene de Adam, 444–445.; *43.* Thomas Wykes, 100.; *44.* Thomas Cantimpratanus, 140–141. A lista minden bizonnyal bővíthető.

22 Gábriel, 1941. 5. 6. jegyz.

23 Dolgozatomban az egyes krónikások nevét latinos alakban adom meg, ám az első előfordulásnál zárójelben feltüntetem a nemzetközi, illetve a magyar szakirodalomban használatos formát. Kivételt csupán azon szerzőkkel teszek, akik vulgáris nyelven írtak: neveiket valamennyi esetben franciás alakban szerepeltetem.

24 Matheus Parisiensis, 246–254.

25 *Annales de Burton*, 290–293.

26 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.

27 *Grandes Chroniques*, 115–116.

28 Cohn, 1993. 344.

sem szerint azonban mégsem teljesen érdektelen a kútfők viszonylag hosszú során – elsősorban a pásztorkeresztes mesterrel kapcsolatos hagyományt górcső alá véve – újfent végigtekintenünk. A szakirodalom az egyes beszámolók forrásértékét kevéssé tette mindeddig mérlegre: az eseményeket tárgyaló munkák többnyire a krónikákból kihámozható adatokat – lényegében azokat az adalékokat, amelyek Matheus Parisiensis részletgazdagsága miatt elsődleges forrásként kezelt tudósításának információival szemben többletet képeznek – egymás mellé illesztve konstruáltak eseménytörténetet. Ha tényként fogadjuk is el, hogy a *pásztorok* megfordultak Orléans-ban vagy Bourges-ban, szabad-e vajon ugyanígy kezelnünk a mozgalommal és a népi keresztes vezető személyével kapcsolatos híreiket?

A pásztorkeresztes mozgalom elbeszélő forrásai

Mit mondhatunk tehát el arról a forrásbázisról, amelyet a pásztorkeresztes mester esetleges magyarországi származása és a személyéről megtudható egyéb információk kapcsán vallatóra foghatunk?

Az elemzésbe bevont szövegek narratív kútfők. Megtalálhatjuk közöttük mind a Saint-Denis apátságához kapcsolható dinasztikus történetírás termékeit (Primatus és Guillelmus de Nangiaco történeti munkái, valamint a *Grandes Chroniques de France*),[29] mind az elbeszélésükben Krisztus születésétől a saját koruk jeles történéseiig elérkező kompilatív világkrónikákat (a Svábföldön összeállított *Flores temporum*),[30] de szerepel forrásaink között brit kolostori évkönyv (*Annales de Waverleia*)[31] és a Loire völgyében lejegyzett *gesta episcoporum* (*Actus pontificum Cenomannis*) is.[32] Eltérő műfaji sajátosságai miatt kiemelendő ebből a korpuszból egyrészt a párizsi ferences Adamus de Mariscóhoz címzett levele, amelyet – mivel szövegét a Burtoni Évkönyv (*Annales monasterii Burtonensis*) tartotta fenn – az episztola műfaj ellenére is különösebb magyarázkodás nélkül tárgyalhatunk az elbeszélő kútfők sorában,[33] másrészt két teológiai-filozófiai értekezés: Thomas Cantimpratanus (Thomas de Cantimpré) *Bonum universale de apibus*a[34] és Rogerus Baco (Roger Bacon) *Opus maius*a.[35] Az oxfordiakhoz szóló levél szemtanú vallomása a franciaországi eseményekről, s ennek megfelelően megkerülhetetlen forrása az 1251. esztendő pásztorkeresztes mozgalmának. Thomas Cantimpratanus teológiai jellegű munkájának vonatkozó részletét – amely újabb adalékkal nem gazdagítja a krónikákból és évkönyvekből származó ismereteinket – azért tartottam meg műfaja dacára a történeti munkák

29 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; *Grandes Chroniques*, 115–116.
30 *Flores temporum*, 241.
31 *Annales de Waverleia*, 344.
32 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.
33 *Annales de Burton*, 290–293.
34 Thomas Cantimpratanus, 140–141.
35 Rogerus Baco, I. 401–402.

alkotta korpuszban, mivel szűkszavú híradásával, a világkrónikák tömör feljegyzéseihez hasonlóan, azt illusztrálja, mennyire köztudomásúnak számíthatott saját korában a napjainkban már csekély figyelemre méltatott „keresztes hadjárat". Rogerus Baco leírása – a párizsi események nagy hatással voltak rá – kiválóan mutatja, milyen karizmatikus egyéniségként tekintettek a korban a pásztorkeresztes mesterre, és milyen mitikus köd övezte azt a mozgalmat, amelynek vezetőit a tatárokkal és a szaracénokkal kapcsolatban álló mágusoknak tartották.[36]

Korábban utaltam már rá, hogy az általam feldolgozott tudósítások jelentős része kortárs (vagy legalábbis az események után néhány évtizeddel keletkezett) beszámoló. Találunk példát kései említésre is – így a népi mozgalmak témáját érintve egyetlen megjegyzés erejéig megemlékezik a pásztorkeresztesekről a százéves háború krónikása, Jean Froissart[37] –, ám sok olyan híradás maradt ránk, amelyet valamikor a 13. század második felében jegyeztek le. Ha ez a tradíció tovább is hagyományozódott kései szövegekbe, ezek elszórtan tartottak csupán fenn olyan adatokat, amelyek a kortárs vagy közel kortárs forrásokban ne lennének fellelhetőek. A korábbi hagyományról tanúskodó kútfők sorából ki kell emelnem Jean de Vignay 14. századi munkáját, amely jelentőségét annak köszönheti, hogy népnyelvre ültette át – igaz, kivonatosan – a saint-denis-i Primatus (Primat) napjainkra elveszett latin nyelvű krónikáját, annak másutt nem olvasható információit is megőrizve számunkra.[38]

A források területi megoszlását tekintve rögvest leszögezhetjük, hogy a történések – nem meglepő módon – elsősorban francia területen tartottak érdeklődésre számot. A pásztorkeresztes mozgalom a Szent Lajos palesztinai fogsága alatti Franciaország jelentős eseménye volt, amelyről a monarchia hivatalos történetírásaként (vagy annak előzményeként) tekinthető île-de-france-i hagyomány (Primatus, Guillelmus de Nangiaco) is megemlékezett.[39] Megszaporodni látszanak feljegyzéseink azokon a vidékeken is, ahol a pásztorkeresztesek megfordultak: szólnak róluk a Loire völgyében, az Orléans-tól nem messze fekvő Le Mans-ban (*Actus pontificum Cenomannis*)[40] vagy Tours-ban (a *Chronicon Turonense abbreviatum continutó*ja),[41] de kapunk hírt felőlük a normandiai Rouenból (*Chronicon Rotomagense*, *Chronicon sancti Laudi Rotomagensis*, *Chronicon sanctae Catherinae de Monte Rotomagi*) is.[42] Más típusú forrásból, a roueni érsek vizitációs jegyzőkönyvéből is tudjuk, hogy a *pásztorok* megzavarták az utóbbi városban tartott zsinatot.[43] Az eretnekek közül né-

36 Power, 2013. 43–44.
37 Jean Froissart, 98.
38 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Brosien, 1879. 439–462.
39 Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383. A monarchia hivatalos történetírásáról összefoglalóan ld. Csernus, 1999. 50–52.
40 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.
41 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.
42 *Chronicon Rotomagense*, 339.; *Chronicon S. Catharinae*, 401–402.; *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.
43 *Regestrum visitationum Rothomagense*, 112.

hányan Nagy-Britanniába is eljutottak,[44] és a keresztesek históriája – talán ebből az okból kifolyólag, talán pedig az élénk angol–francia kapcsolatoknak köszönhetően – a szigetország tradíciójába is beszivárgott: itt tartotta fenn a párizsi szerzetesnek az oxfordiakhoz címzett levelét egy kolostori évkönyv (*Annales monasterii Burtonensis*),[45] és itt született meg Matheus Parisiensis tollán az események legrészletesebb krónikája.[46] Tudnak a mozgalomról, bár annak kevésbé értékes forrásaiként tarthatóak számon a jobban tájékozott birodalmi források (*Chronica minor auctore Minoritae Erphordensis*, *Chronicon Rythmicum Austriacum*) is,[47] a német és itáliai – utóbbira példaként Marinus Sanutus Torsellus (Marino Sanuto Torsello) *Liber secretorum*át és Salimbene de Adam (Salimbene da Parma) krónikáját[48] hozhatjuk – régióknál távolabbi területek híranyagába azonban az események nem kerültek be.

Jelen kérdésfeltevés szempontjából csekély jelentőséggel bír, ám megjegyezhetjük: kútfőink javarészt latin nyelvű beszámolók, a 13–14. század fordulójáról származó források között azonban nem egy példa akad már vulgáris nyelvű szövegre is. Baudouin d'Avesnes franciául íródott történeti munkája[49] vagy Guillelmus de Nangiaco eredetileg latin Szent Lajos-életrajzának francia szövegezése[50] jelzik a népnyelvű történeti munkák iránti növekvő igényt.[51]

Érdekesebb számunkra a korpusz szövegeinek belső filológiai viszonyrendszere. A medievisztika a Párizsból az oxfordiakhoz írott levelet,[52] Matheus Parisiensis *Chronica maior*ját,[53] valamint Guillelmus de Nangiaco feljegyzéseit[54] és a *Grandes Chroniques de France*-ot[55] tartja a történések legjelentősebb forrásaiként számon. Az első két kútfő minden kétséget kizáróan első kézből származó tudósítás: a párizsi szerzetes maga is tanúja lehetett annak, amikor a *pásztorok* nagy létszámú serege a városba megérkezett, Matheus pedig maga mondja el, hogy egy bizonyos sherborne-i szerzetestől szerezte értesüléseit: a *pásztorok* fogságát megjárt barát – kiszabadulván – a király jelenlétében és a történetíró füle hallatára adta elő a franciaországi eseményeket.[56] Bár a párizsi ferences beszámolóját a Burtoni Évkönyv tanúsága szerint alkalmasint Oxfordon kívül is olvashatták, lényegében

44 Erről ugyancsak kapunk hírt olyan kútfőből, amely nem krónikás feljegyzés: *Close Rolls*, 549.
45 *Annales de Burton*, 290–293.
46 Matheus Parisiensis, 246–254.
47 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; *Chronicon Rythmicum Austriacum*, 361.
48 Marinus Sanutus, 219.; Salimbene de Adam, 444–445.
49 Baudouin d'Avesnes, 169.
50 Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.
51 A népnyelvű történetírás születéséről ld. Csernus, 1999. 15–33.
52 *Annales de Burton*, 290–293.
53 Matheus Parisiensis, 246–254.
54 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.
55 *Grandes Chroniques*, 115–116.
56 *„Dominus Thomas, natione Neuster, monachus de Syreburne, vir quidem discretus et facundus, et ad ardua negotia regis peragenda in transmarinis partes tunc temporis destinatus, captus est a pastoribus de quibus sermo praehabetur, et per octo dies retentus. Et quia noluit eorum commentis obsecundare, baculatus est gravissime; sed de nocte vix evadens, ad regem apud Wintoniam pervenit, et haec omnia et plura de eorum praestigiis ipsi regi, audiente ipso qui haec scripsit, seriatim enarravit."* – Matheus Parisiensis, 253–254. A részlethez ld. még Vaughan, 1958. 4., 16.

sem a levél, sem pedig a *Chronica maiora* hatása[57] nem fedezhető fel egyéb angliai feljegyzéseken vagy a francia történeti munkákon.

Tulajdoníthatunk-e nagyobb szerepet a szöveghagyomány alakulásában a saint-denis-i tradíciónak? Az események után néhány évtizeddel működő Guillelmus de Nangiaco két variánsban is megőrzött beszámolójára a későbbiekben visszatérek még, most csupán röviden vázolom az információáramlás útját. Guillelmus a pásztorkeresztesekről szóló híradásának egyik változatát az ugyancsak a saint-denis-i apátságban alkotó Primatus mára elveszett latin nyelvű textusából vette át: hogy ez így történhetett, azt igazolja Jean de Vignay Primatus munkájából készített francia nyelvű fordítása, amely maga is kivonatosan, ám Guillelmus beszámolójánál részletesebben adja elő az 1251. évi történéseket. Az île-de-france-i hagyomány kapcsán elengedhetetlen szólnunk a *Grandes Chroniques de France*-ról: a népnyelven összeállított nemzeti krónika – bár abba Guillelmus de Nangiaco történeti munkái is beépültek – elődjénél jóval bővebb szövegezésben, annak adataitól több ponton is eltérve beszéli el a pásztorkeresztesek históriáját.[58]

A témához vonható legtöbb híradás ugyanakkor rövid, néhány mondatos krónikapasszus csupán: bár a hosszabb tudósítások bizonyos elemei ezekben a beszámolókban is rendre feltűnnek – ilyen például a mester bourges-i halála vagy az orléans-i véres események –, a területileg is elszórtan keletkezett, az egyéb szövegeinkből megismerhető adatokat néha egy-egy további apró részlettel is gazdagító kútfők a legtöbb esetben nehezen állíthatóak egymással egyértelmű filológiai kapcsolatba. Kivételek akadnak természetesen. Nem meglepő, hogy egyezéseket tapasztalunk a birodalmi krónikák leírásaiban,[59] de találunk azonos fordulatot Richerius Senonensis (Richer de Senones) és Salimbene de Adam elbeszéléseiben is.[60] Kimutathatóak a szöveghagyományban az île-de-france-i tradíciónak, a dinasztikus történetírás hatásának a nyomai is. A 14. században az uralkodó dinasztia históriáját IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) számára versbe (*La branche des royaus lingnages*) szedő Guillaume Guiart alighanem akkor is a saint-denis-i krónikákból tájékozódhatott, amikor említést tett – igaz, csupán igen röviden – a pásztorkeresztesekről,[61] de

57 Matheus Parisiensis hatásáról ld. Vaughan, 1958. 152–154. A *Chronica maiora* – ellentétben Matheus egy másik munkájával, a *Flores historiarum*mal – nem gyakorolt a korban túlságosan nagy hatást: a 13. századi szerző részletgazdag történeti feljegyzéseit a késő középkorban alig ismerték St. Albans monostorán kívül. Bár a krónikát kétségkívül forgatta mind Bury St. Edmunds krónikása, Johannes de Tayster (John Taxter), mind pedig az osneyi történetíró, Thomas Wykes, a pásztorkeresztesekről náluk olvasható beszámolók Matheus színes előadásának egyik kifejezett specifikumát sem őrizték meg. Thomas Wykes vagy az Osneyi Évkönyvek (Thomas Wykes, 100., *Annales de Oseneia*, 100–101.) kevés konkrétumot adnak a népi keresztes mozgalom vonatkozásában, ezeket az információkat nem kellett feltétlenül a *Chronica maiorá*ból kölcsönözniük. Johannes de Tayster rövid tudósításának különös értékét az adja, hogy a pontos napot is tudni véli, amikor az orléans-i véres eseményekre, valamint a mester halálára sor került (Johannes de Tayster, 589.; Dickson, 1988. 253.), hasonló kronológiai adatokat Matheusnál nem olvashatunk.

58 Primatus (Jean du Vignay) 8–10.; Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208., 435–436.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; *Grandes Chroniques*, 115–116. A saint-denis-i tradícióról ld. Spiegel, 1978. 72–108.

59 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; vö. *Flores temporum*, 241.; Johannes Vitodoranus, 18.

60 Richerius Senonensis, 310–311.; Salimbene de Adam, 444–445.

61 Guillaume Guiart, 191–192.; Molinier, 1903. 190–191. 2848. sz.

felfedezhetjük Guillelmus de Nangiaco elbeszélésének hatását más kútfő esetében is.[62] A dolgozatom elején említett 15. századi krónikás, Sébastien Mamerot előtt a történetnek a *Grandes Chroniques*-ban olvasható variánsa feküdt.[63]

Nem ítélem azonban úgy, hogy a francia területeken keletkezett beszámolók javarészt a saint-denis-i tradícióra – Primatus vagy Guillelmus de Nangiaco híradására – lennének visszavezethetőek. Ha a központi területek történetírása hatással volt is más vidékek feljegyzéseire, a pásztorkeresztesek a korban oly mértékű érdeklődés középpontjába kerültek – róluk még versike[64] is íródott –, hogy a minden bizonnyal szóbeszéd tárgyát is képező eseményekről számos, egymástól részben vagy egészben független feljegyzés született. Tours-ban (*Chronicon Turonense abbreviatum*)[65] vagy Limoges-ban (*Brevissimum chronicon*)[66] egyértelműen helyi hírt rögzít a krónikás, amikor említést tesz arról, hogy az eretnekek a városon áthaladtak.

A pásztorkeresztesek vezetője: a *magister de Hungaria*

A mozgalom élén álló személlyel nem foglalkozik valamennyi kútfő: a továbbiakban csupán azon híradások vizsgálatára szorítkozom, amelyek a mesterrel kapcsolatban adalékot szolgáltatnak. Elsőként is meg kell jegyeznem, hogy a források egy része a *pásztorok* több vezetőjéről is tud. Matheus Parisiensisnél – bár a *Chronica maiora* a magyarországi mestert kétségkívül első helyen szerepelteti – két másik mágusról is olvashatunk,[67] de akad egyéb kútfő is, amely a *magister*eket hasonlóképpen többes számban említi.[68] Előre kell továbbá bocsátanom, hogy – bár Gábriel Asztrik írásában Magyarországi Jakabról beszél[69] – a mozgalom vezetőjének neve nem szerepel azokban a forrásokban, amelyek őt magyarországi származásúnak tudják. Hogy az egyes szövegekben a Jakab néven feltűnő személy valóban azonos lehet azzal a mágussal, akit Matheus Parisiensis oly részletesen mutat be,[70] azt az a tény is igazolhatja, hogy forrásaink megölését – ahogyan a *magister de Hungariá*ét is – Bourges-ba teszik. Tekintsük most át, mit közölnek beszámolóink arról a mesterről, akit a mozgalom első számú vezetőjeként tarthatunk számon! Az alább tárgyalandó, a pásztorkeresztes mesterrel kapcsolatban fellelhető lényegesebb adalékokat, valamint az egyes információkat fenntartó kútfőket célszerűnek vélem előzetesen táblázatos formában is összegezni *(1. táblázat)*.

62 Például *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.
63 *Passages d'outremer*, 241^{v}–242^{r}.
64 *„M. semel et bis C simul L. I. iungere disce / Duxit pastorum seua medela chorum"* – Gaufridus de Collone, 526.; Vö. *Chronicon Vindocinense*, 177.
65 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.
66 *Brevissimum Chronicon*, 184.
67 Matheus Parisiensis, 252–253.
68 *Inter quos erant quidam qui se magistros vocabant* – Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382.; *Inter quos erant qui se magistros vocabant, quibus ceteri obediebant (...)* – Bernardus Guidonis, 697.
69 Gábriel, 1941.
70 Matheus Parisiensis, 246–247.

1. táblázat. A magyarországi mesterrel kapcsolatos fontosabb információk felbukkanása a forrásokban

Kútfő	Származás (*de Hungaria*)	Név	Ciszterci aposztata	Műveltség	Fizikai jellemzők
Acta episcoporum Cenomannis	+				
Chronica minor Minoritae Erphordensis		+ (Jacobus)	+	+	
Chronicon sancti Laudi Rotomagensis	+				
Chronicon Turonense abbreviatum		+ (Jacobinus)			
Chronique anonyme des rois de France finissant en 1286		+ (Rogier)			
Chronique anonyme finissant M.CCC.L.XXX.	+				
Flores temporum		+ (Jacobus)	+	+	
Grandes Chroniques de France	+				+
Guillaume Guiart	+				
Guillelmus de Nangiaco: *Chron. Lat.*	+				
Guillelmus de Nangiaco: *Gesta Ludovici regis*	+				
Johannes Vitodoranus		+ (Jacobus)	+	+	
Matheus Parisiensis	+			+	+
Primatus (Jean de Vignay)	+				

Kezdjük most vizsgálódásainkat azokkal a forrásokkal, amelyek a *magyarországi mester* szintagmát tartalmazzák! Matheus Parisiensis már több ízben idézett *Chronica maiorá*ja mellett megjelenik a francia monarchia központi területeinek történetírásában: Jean de Vignay Primatus-fordításában, Guillelmus de Nangiaco világkrónikájában és Szent Lajos-életrajzában, valamint a *Grandes Chroniques de France*-ban. Az egyéb dinasztiatörténetek sorában Guillaume Guiart versbe szedett munkájában (*La branche des royaus lignages*) és egy, a 15. században összeállított elbeszélésében, az 1380. évig terjedő krónikában olvashatunk a mester magyarországi származásáról. Ismerték a hagyományt Île-de-France-on kívül is, ahogyan azt a roueni Szent Laudus-egyház krónikája (*Chronicon sancti Laudi Rotomagensis*) és a Le Mans-i püspökök cselekedeteit elbeszélő történeti munka (*Actus pontificum Cenomannis*) tanúsítja.[71] Elfogadva azt, hogy a *Chronica maiora* bő lélegzetű tudósítása a franciaországi hagyomány alakulására aligha hathatott, még akkor is két különböző, a *magister de Hungaria* kitételt tartalmazó tradícióval kellene számolnunk, ha valamennyi szárazföldi kútfő egyetlen île-de-france-i hagyományra lenne visszavezethető. Valóban így van-e azonban?

71 A forrásokat összegyűjti Oswald Holder-Egger is, ld. Salimbene de Adam, 444. 7. jegyz.

Korábban részben érintettem már a monarchia hivatalos történetírásához tartozó szövegek viszonyát: a problémánál érdemes most újfent egy pillanatra elidőznünk. A fentebb említett Primatus és Guillelmus de Nangiaco neveit a medievisztika a saint-denis-i nemzeti krónika kapcsán idézi gyakorta. A Capetingek temetkezési helyéül is szolgáló apátságot a 12. század első felétől tarthatjuk a dinasztikus történetírás jelentős műhelyeként számon: a VI. Lajos (1108–1137) életrajzát elkészítő Sugerius (Suger) apát hatásával is magyarázható, hogy az akkor már jelentős könyvtárral bíró bencés központban számos kompiláció és uralkodó-életrajz született. A 13. század második felétől arra is megfogalmazódott az igény, hogy a frankok, majd franciák történetét elbeszélő, az egyes időszakokból fennmaradt krónikákat egybefűző latin nyelvű szintézisek immáron népnyelven is olvashatóak legyenek. Feltehetőleg IX. (Szent) Lajos bízta meg Primatust az első vulgáris nyelvű összeállítás elkészítésével: egy miniatúra tanúságtétele szerint a szerzetes 1274-ben maga nyújtotta át apátja, Pierre de Vendôme jelenlétében az úgynevezett *Roman des rois*-t az akkori uralkodónak, III. (Merész) Fülöpnek (1270–1285). A *Grandes Chroniques de France* folyamatosan bővülő korpuszába a 13. század végén alkotó Guillelmus de Nangiaco művei – a *Vita Ludovici regis* és a világkrónika bizonyos fejezetei – ugyancsak bekerültek.[72]

Az elsőként említett Primatusról tudjuk, hogy latin nyelven is készített krónikát, ennek szövege azonban nem maradt ránk. Az elbeszélésében nagy valószínűség szerint az 1275. esztendőig előrehaladó munkát, ahogyan azt fentebb említettem, csupán Jean de Vignay francia fordításában ismerhetjük. A 14. század első felében alkotó kompilátor Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais, Beauvais-i Vince) *Speculum historiale*jának és a szóban forgó saint-denis-i krónikának a felhasználásával állította össze művét oly módon, hogy az 1250. évtől utóbbinak a textusára támaszkodott. Primatust, aki talán Gilo Remensisnek (Gilon de Reims) az 1248. évnél megszakadó elbeszélését folytatva fűzi tovább a Szent Lajos alatt történteket, a pásztorkeresztes mozgalom időszakára önálló forrásként értékelhetjük.[73] Úgy vélem azonban, hogy a krónika feltehető keletkezési ideje előtt közel két évtizeddel történt események – igen színes – elbeszélésekor a történetíró aligha csupán személyes emlékeire támaszkodott.

Régóta igazoltnak tekinthetjük a Sugerius apát mellett a saint-denis-i történetírás legmeghatározóbb alakjaként számon tartott Guillelmus de Nangiaco Szent Lajos-életrajzának és Primatus krónikájának szövegösszefüggéseit. Utóbbi munkát – korábbi redakcióban, mint ahogyan az Jean de Vignay elé kerülhetett – a szerzetes kétségkívül felhasználta. Guillelmus – aki III. és IV. Fülöp korára nézve, az uralkodók kortársa lévén, elsőrangú forrás – az először megírt *Gesta Ludovici regis*ben korábbi beszámolókra támaszkodott. Prológusában maga is elmondja, hogy a király gyóntatójának, Galfredus de Bello Locónak (Gaufridus de Bello Loco, Geoffroy de Beaulieu) a *vitá*jára, valamint Gilo Remensis krónikájára (önálló adatai vannak viszont az 1277. évet követően, ahol forrásai elbeszélésükben megszakadtak). An-

72 Spiegel, 1978. 11–37., 44–52., 72–108., Guenée, 1986; Guyot-Bachy–Moeglin, 2005.
73 Spiegel, 1978. 83–84., 86–87., 89–92.

nak, hogy Primatust – a Vignay fordításában ránk maradt francia textus és a Guillelmus-féle elbeszélés nyilvánvaló egyezései dacára – mégsem nevezi meg kútfőinek sorában, elfogadható magyarázatát kaphatjuk, ha feltesszük, hogy a saint-denis-i történetíró erre a krónikára esetleg Gilo *continuatió*jaként tekinthetett.[74] Ami a pásztorkeresztes hadjárat elbeszélését illeti, ezen a ponton – ahogyan azt a két szöveg részletes elemzését nyújtó Hermann Brosien is kiemelte – Guillelmus furcsa módon nem követi elődje sok helyütt szó szerint is átvett előadását, ám a mester magyarországi származására vonatkozó híradást ebben a textusban is felleljük.[75]

Az uralkodó-életrajzok mellett Guillelmus tollából ránk maradt egy, a királyok történetét a frank nép mitikus trójai eredetétől kezdve bemutató rövidebb krónika (*Chronique abrégée*) is: a *continuatió*i révén az 1384. évig előrehaladó munka azonban, amely azzal a céllal készült, hogy a saint-denis-i sírokhoz zarándoklók kíváncsiságát kielégítse,[76] témánk szempontjából jelentőséggel nem bír. Annál érdekesebb számunkra a szerző a korban igen nagy népszerűségnek ör-

2. kép.
A pásztorkeresztes mozgalom egy Szent Lajos történetét tartalmazó 15. századi kézirat miniatúráján

Forrás: Le Livre des faiz monseigneur saint Loys, composé à la requête du cardinal de Bourbonet de la duchesse de Bourbonnois, Bibliothèque nationale de France, Département de manuscrits, Français 2829, 51v.

74 Brosien, 1879. 439–462.; Spiegel, 1978. 90–91., 98–103.
75 Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382–383.; Primatus (Jean du Vignay), 8–10.; Brosien, 1879. 447.
76 Spiegel, 1978. 103–105.

vendő, a 14. század folyamán több ízben is folytatott világkrónikája:[77] a pásztorkeresztesekről szóló passzust ennek különböző *manuscriptum*aiban két eltérő szövegezésben találjuk meg. Találkozhatunk egyfelől a történettel ugyanabban a variánsban, amelyben az a *Vita Ludovici regis*ben olvasható,[78] másfelől pedig egy olyan előadásban is, amely – a Vignay-féle elbeszéléssel mutatott szoros párhuzam alapján – immáron Primatus elveszett szövegét látszik követni.[79] Ahogyan azt a krónika kiadója, Hercule Géraud is megjegyezte, a korábbi redakciónak az előbbi – vagyis a Szent Lajos-életrajzénak megfelelő textus – tekinthető.[80]

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy Guillelmus de Nangiaco az 1251. évi népi keresztes vállalkozás történetét két variánsban ismerte: ezek közül az egyik – az a história, amely világkrónikájának csupán egy későbbi redakciójában bukkan fel – minden kétséget kizáróan Primatus latin nyelvű művéből származik. Mit tarthatunk tehát a történetnek a Guillelmus tollán felbukkanó korábbi variánsáról? A III. és IV. Fülöp uralkodását kortársként szemlélő saint-denis-i szerzőnek a IX. Lajos szentföldi fogsága alatti eseményekre nézve egy, a Primatus-féle szövegtől eltérő, előttünk ismeretlen forrással is rendelkeznie kellett (a Guillelmus által kétségkívül felhasznált Gilo Remensis a *pásztorok* vonatkozásában nem szolgáltat adalékot). Bár a *Vita Ludovici regis* megírásakor Primatus krónikájára is támaszkodott, a pásztorkeresztesekről szólva, úgy tűnik, egyéb kútfőt vélt célszerűbbnek követni – hogy aztán később összeállított világkrónikájának egy újabb fogalmazatában mégis saint-denis-i történetíró elődjének szövegezéséhez térjen majd vissza. Mivel Guillelmus korábban lejegyzett elbeszélésének forrásával kapcsolatban közelebbit nem sikerült megállapítanom, az a lehetőség sem zárható ki, hogy a megfelelő passzusba Primatus előadásából is kerültek át motívumok. A két előadás szemlátomást különbözik, ám azok az azonos szüzsé miatt főbb momentumaikban mégiscsak megegyeznek. Valószínűbbnek látom azonban, hogy a *magister de Hungaria* kitétel Guillelmus mindkét forrásában – tehát két egymástól független tradícióban – is szerepelt.[81]

Lépjünk tovább, és nézzük meg, mit olvashatunk a pásztorkeresztesekről a *Grandes Chroniques* francia nyelvű textusában! A királyok történetét immár népnyelven egybefűző és folyamatosan bővülő kompilációba – amely fordításban tartalmazta mind Eginhardus (Einhard) *Vita Karoli Magni*ját vagy az úgynevezett Astronomus Jámbor Lajos-életrajzát, mind Sugerius apát művét és Rigordus II. Fülöp koráról (1180–1223) adott leírását – Primatus fogalmazatában kerülhetett eredetileg be Szent Lajos históriája. Ezt az elbeszélést hamar felváltotta annak a Guillelmus de

77 Spiegel, 1978. 105–108.

78 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208.

79 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 435–436.

80 Ld. Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 207–208. 4. jegyz. A későbbi redakció szövegét követi az a 15. században összeállított Szent Lajos-életrajz is (*Le livre des faits de Saint Louis,* 51ᵛ–53ʳ), amely ugyancsak szót ejt a magyarországi mesterről. Az illuminált *manuscriptum* Charles de Bourbon bíboros (1434–1488) megrendelésére készült, és az 1297-ben szentté avatott uralkodó cselekedeteit és csodáit tartalmazza francia nyelven: a *vita* Guillelmus de Nangiaco és Guillelmus de Sancto Patusio (Guillaume de Saint-Pathus) elbeszélésein alapul *(2. kép).* Ld. Hoover, [2012]. 1., 10–13.

81 A kérdéshez ld. még Malcolm Barber megjegyzését: Barber, 1984. 19. 8. jegyz.

Nangiacónak a *Vita Ludovici*je, akinek azután III. Fülöp-életrajza és – az 1285 utáni időszak vonatkozásában – világkrónikája is részét képezte a krónikatörzsnek.[82] Azt várnánk tehát, hogy a *Grandes Chroniques* anyagában a Guillelmus-féle előadás korai variánsát olvashatjuk francia nyelvre átültetve: ehelyett azonban egy annál jóval színesebb elbeszélést kapunk a pásztorkeresztesekről, amellyel kapcsolatban a szövegkiadás is annyit jegyez csupán meg, hogy bővebb, mint a *Vita Ludovici* beszámolója.[83]

A népi hadjárat históriája mesés színezetet ölt: ahogyan Matheus Parisiensisnél is, a történet azzal indul, hogy a későbbi pásztorkeresztes mestert – egy mágust – a babiloni szultán bízza meg a franciaországi toborzással.[84] Bár tartalmi párhuzam másutt is mutatkozik az 1251. évi történések egyéb forrásaival, határozottan nem állíthatjuk, hogy egyik vagy másik általunk ismert kútfő lehetne a *Grandes Chroniques* megfelelő *caput*jának forrása. Gyanakodhatunk arra is, hogy – mivel a 13. századi tudósításokban *mirabile prodigium*ként[85] emlegették a történteket – egy, a mitikus elemek iránt különösen vonzódó krónikás duzzasztotta fel az elbeszélést oly módon, hogy az még inkább csodás színezetet öltsön. Erre utalhatnak azok a momentumok, amelyek szerint a mester jártas volt a mágia művészetében (*savoit art magique*), és mielőtt Picardiában a gyermekek hadra gyűjtésére indult volna, valamiféle port vett elő, hogy azzal a Sátánnak, akitől küldetése számára a segítséget remélte, áldozzon (*prist une poudre qu'il portoit et la geta contremont en l'air parmi les champs, en nom de sacrefice qu'il fit au deable*).[86]

A *Grandes Chroniques* megőrzött azonban olyan konkrét adalékokat is, amelyek párhuzamát Guillelmus de Nangiacónál nem találjuk meg, ám fellelhetőek egyéb kútfőkben: ilyen például az a fordulat, miszerint a *pásztorok* egy csoportja Dél-Franciaországba ment,[87] vagy annak hagyománya, hogy a népi keresztesek vezetőit – így a saint-denis-i krónika szerint mesterüket is – felakasztották volna.[88] Mindezek alapján úgy vélem, aligha arról lehet szó, hogy valamely 14. századi krónikás pusztán a fantáziájára támaszkodva színezte ki a *Vita Ludovici* valamivel szikárabb elbeszélését. A legvalószínűbbnek azt látom, hogy a *Grandes Chroniques* szövegének összeállításakor Guillelmus Szent Lajos-életrajza mellett más 13. századi beszámolót (vagy beszámolókat) is elővettek, és a krónikás ennek (ezeknek) a felhasználásával – azt (azokat) alkalmasint néhány mesés megjegyzéssel is kiegészítve – jegyezhette le a népnyelven ma olvasható történetet. Mi következik mindebből a *Grandes Chroniques* azon megjegyzésére nézve, hogy a pásztorkeresztes vezető magát *mestre de Hongrie*-nak nevezte? Az a történet, miszerint a mágus éppen Blanka királyné kérdésére felelve mondja magyarországi mesternek magát,[89] eb-

82 Spiegel, 1978. 117–120.
83 *Grandes Chroniques*, 115. 1. jegyz.
84 Matheus Parisiensis, 246.
85 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 435.; Matheus Parisiensis, 246.
86 *Grandes Chroniques*, 115.
87 *Grandes Chroniques*, 116. Vö. *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.
88 *Grandes Chroniques*, 116. Vö. *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.; *Annales de Waverleia*, 344.; Richerius Senonensis, 310–311.
89 *Grandes Chroniques*, 115.

ben a formában másutt nem olvasható: bár nem zárható ki, hogy a kifejezés Guillelmus előadásából került át a *Grandes Chroniques*-ba, utóbbi textusa azon feltételezésünket erősítheti, miszerint a *de Hungaria* kitétel a 13. századi Franciaország több, egymástól független tradíciójában is szerepelt.

A *magister de Hungaria* kifejezéssel kapcsolatban meg kell még vizsgálnunk két további, ugyancsak a saint-denis-i hagyományhoz vonható szerkesztést: egyfelől Guillaume Guiart verses elbeszélését, másfelől pedig azt a névtelen szerzőtől származó krónikát, amely a frankok történetét az 1380. esztendőig meséli el. A *La branche des royaus lingnages* címet viselő, a frank históriát II. Fülöp uralkodásától a saját koráig mintegy 21 510 sorban rímbe szedő elbeszélésről – amelyet Guillaume Guiart 1304 és 1307 között Arrasban, majd pedig Párizsban fogalmazott – tudjuk, hiszen a szerző a prológusában maga is elárulja, hogy az a saint-denis-i hagyományból merít.[90] Egyáltalán nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a *mestre de Hongrie* kifejezéssel ebben a szövegben újfent találkozunk. Vegyük sorra, mit is árul el a népnyelven író krónikás-költő a pásztorkeresztesekkel kapcsolatban! Megtudhatjuk róluk, hogy 1. Szent Lajost (tudniillik az ő fogságát) megbosszulandó keltek hadra; 2. vezetőjüket magyarországi mesternek mondták; 3. házasságokat kötöttek és egyéb elítélendő cselekedeteket hajtottak végre; 4. egyikük Párizsban püspöki ornátust öltve szentelt vizet; 5. Orléans-ban klerikusokat gyilkoltak le; 6. Bourges-nál azonban mesterüket megölték; 7. s ezt követően a *pásztorok* vezető nélkül maradt serege szétszóródott.[91]

Az elbeszélés valamennyi eleme fellelhető mind Guillelmus de Nangiacónál – a *4.* momentum kizárólag a korábbi, a *Gesta Ludovici regis*ben is olvasható krónikaverzióban –, mind a *Grandes Chroniques*-ban. Azt azonban, hogy a textust már ez utóbbi terjedelmesebb variánsában használta volna Guillaume Guiart, két okból sem hiszem. Egyfelől azért, mert ennek az elbeszélésnek a középkori krónikást rendszerint vonzó mesés elemei rendre hiányoznak a verses történetben, másfelől pedig azért, mert az *1.*, *2.* és a *6.* elemek esetében is inkább közelít Guillelmus de Nangiaco előadásaihoz a *La branche des royaus lingnages*, mint a *Grandes Chroniques*-hoz. Az *1.* elemmel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy amíg az előbbi krónikák – ahogyan Guiart is – egyértelműen Szent Lajos megsegítésében jelölik meg a *pásztorok* eredeti vokációját, addig a *Grandes Chroniques* – a szavakat a szultán megbízására cselekedő és az egyszerű népet megtévesztő mester szájába adva – a király említése nélkül egyszerűen a Szentföldnek a keresztény nép ellenségeitől való megszabadításáról beszél. A *2.* elem tekintetében kiemelhetjük, hogy Guiart-nál is általában nevezik a *pásztorok* vezetőjét magyarországi mesternek – és nem pedig Kasztíliai Blanka előtt mondja annak saját magát. A *6.* elem esetében elmondhatjuk, hogy a verses történet tömör szövegéből is az olvasható inkább ki, miszerint a mester a bourges-iak kezétől leli halálát, s nem pedig akasztófán végzi (megjegyzem, a *Grandes Chroniques* szerint ennek Marseille-ben kellett már történnie). Guillaume Guiart tudósításának hátterében nem kell tehát a fen-

90 Guillaume Guiart, 173.; Wailly, 1847.; Molinier, 1903. 190–191.: 2848. sz.
91 Guillaume Guiart, 191–192.

tebb ismertetett hagyományoktól eltérő tradícióval számolnunk: beszámolóját minden bizonnyal Guillelmus de Nangiaco világkrónikájának korábbi redakciója (vagy a *Gesta Ludovici regis*) nyomán jegyezte le.

Hasonló megállapításra juthatunk, ha azt vizsgáljuk, hogyan szól a magyarországi mester vállalkozásáról az egyetlen *manuscriptum*ban fenntartott 15. századi krónika (*Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX*), amelyről a kutatás alig tud valamit. A mindmáig csupán részleteiben kiadott forrás talán egyike lehetett azoknak a szerkesztéseknek, amelyek elsősorban a *Grandes Chroniques* hagyományára épültek, ám olyan elemeket is tartalmaznak, amelyek a saint-denis-i tradíció egyéb ránk maradt kútfőiben nem lelhetőek fel.[92] Noha a szövegezés más, az 1251. évre vonatkozó rövid tudósítás lényegében nem közöl olyan információt, amely a már bemutatott hagyományban ne jelenne meg.[93]

Kitekintve végezetül Île-de-France-on kívülre, két krónikában – egy roueni és egy Le Mans-i szövegben – találkozhatunk annak tradíciójával, hogy a pásztorkeresztesek vezetője egy magyarországi származású mester volt. A roueni Ágostonrendiek 1380 táján összeállított, ám csupán egy 17. századi kódexben fenntartott krónikája (*Chronicon sancti Laudi Rothomagensi*)[94] a *pásztorok*ról ugyanazt a beszámolót tartalmazza, amelyet – Primatus nyomán – Guillelmus de Nangiacónál is megtalálunk. A saint-denis-i világkrónika későbbi redakciójában olvasható információkat azon helyi hírrel egészíti ki a roueni kútfő, hogy 1251-ben a Normandiáig eljutott *pásztorok* a városban tartott zsinatot megzavarták, és Odó érseket is elkergették.[95] Ami azonban a *magister de Hungaria* kitételt illeti, azt újfent a saint-denis-i hagyományból kell származtatnunk.

Nem ilyen egyértelmű azonban, milyen kútfő(k)re támaszkodhatott az *Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium* megfelelő passzusának lejegyzője. A számunkra érdekes leírást abban a fejezetben olvashatjuk, amely Geoffroi de Loudun püspök (1234–1255) életéről számol be: a feljegyzéssel kapcsolatban gyaníthatjuk, hogy az 1270 után keletkezhetett, hiszen Szent Lajosról múlt időben beszél.[96] A püspökéletrajz összeállítója (vagy összeállítói) összefoglalja (összefoglalják) a kor világtörténelmének legfontosabb eseményeit is. Ebben a részben olvashatunk – a hetedik keresztes hadjárat, Modena és Bologna harca vagy a magyarországi tatárdúlás[97] mellett – a *pásztorok* cselekedeteiről. A beszámoló – a történet már ismert fordulatain túl – olyan részleteket is tartalmaz, amelyekkel az île-de-france-i tradícióban nem találkozhatunk. Elmondja, hogy a pásztorkeresztesek a Le Mans-tól sem túlságosan távoli Tours-ban is megfordultak, hogy a Loire hídján a magyarnak nevezett vezető lekaszabolt, majd vízbe vetett egy *scolarist*, és hogy a mester Bourges-nál bekövetkezett halála után – lándzsájával döfte át egy katona – a *pásztorok* maradéka a provence-i Mallemort (*Malamors*) váránál szenve-

92 Bratu, 2010.
93 *Chronique anonyme finissant en M.CCC.LXXX*. 141.
94 Förnegård, 2010.
95 *Chronicon S. Laudi Rotomagensis*, 395–396.
96 Latouche, 1907. 49–53.
97 *Acta episcoporum Cenomannis*, 498–500., 502.

dett végső vereséget.[98] Forrásunk tehát – még ha valószínűleg egyéb krónikás feljegyzésekből merített is – aligha hozható a saint-denis-i tradícióval összefüggésbe: újabb, a megelőzőektől független tudósításra leltünk tehát, amelyben a *magister de Hungariá*ról olvashatunk.

Filológiai vizsgálódásaink eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze. A pásztorkeresztes mozgalom négy leggyakrabban említett forrása közül három – Guillelmus de Nangiaco krónikája, a *Grandes Chroniques de France* és a Matheus Parisiensis-féle *Chronica maiora* – tartalmazza azt az adalékot, miszerint a népi keresztes hadjárat vezetője magyarországi mesterként vált Franciaországszerte híressé. Az île-de-france-i hagyomány, a saint-denis-i krónikatradíció részletes vizsgálata azt sejteti, hogy a Guillelmus világkrónikájának későbbi fogalmazatában olvasható variáns mellett a 13. század második felében más kútfők is keletkezhettek, amelyek az eseményekről hírt adtak. Bár a *Grandes Chroniques* magába olvasztotta Guillelmus műveit, aki maga pedig Szent Lajos koráról hírt adva Primatus szövegére támaszkodott, a két saint-denis-i szerzetesnél és a népnyelvű dinasztiatörténetben a história eltérő változatai maradtak fenn. Az *Actus pontificum Cenomannis*, amely talán Guillelmus világkrónikájának lejegyzését megelőzően keletkezhetett, aligha vette adatait Szent Dénes apátságának történeti feljegyzéseiből.

A *magister de Hungaria* terminusnak egymástól független forrásokban történő felbukkanása azt jelzi számunkra, hogy az nem egyetlen krónikás invenciója: a népi mozgalom vezetőjét valóban ezen a néven tarthatták számon Franciaországban. Kevesebb okunk van tehát abban kételkedni, hogy a mester valóban Kelet-Közép-Európából érkezhetett a vallon vidékekre, ahol az események kezdetüket vették. Ki kell-e azonban feltétlenül zárnunk, hogy a *de Hungaria* kitétel csupán toposz lenne? Érdemes ezen a ponton áttekintenünk, milyen eszközökkel éltek a krónikások, hogy az 1251. évi eseményeket mitikus színezetbe öltöztessék. Mielőtt azonban a pásztorkeresztesek történetének mesés elemeire rátérnék, úgy vélem, nem haszontalan röviden azt is felvázolni, származása mellett milyen egyéb, tényszerűnek ható adatokat találunk forrásainkban a jelen dolgozatban vizsgált mesterről.

A legkonkrétabb információ, amelyet kútfőink a mozgalom vezetőjéről megadnak, nem más, mint a neve:[99] ez azonban, ahogyan azt említettem már, nem jelenik meg azokban a forrásokban, amelyben a *magister de Hungaria* kifejezés (vagy annak megfelelője) szerepel. Kútfőinkben két név fordul elő: míg egyetlen híradás *Rogier*-ként ismeri a pásztorkeresztesek élén álló személyt, addig másutt *Jacobus*ként (egy esetben pedig *Jacobinus*ként) tüntetik őt fel.

Kezdjük azzal a forrással, amely számunkra olyan információt őrzött meg, amelynek egyebütt nem leljük párhuzamát! Egy, az elbeszélésében az 1286. évig előrehaladó krónika (*Chronique anonyme des Rois finissant en 1286*) – a népnyelven lejegyzett kútfő feltehetőleg nem sokkal ez után az esztendő után keletkezhetett – tömör leírásában közli, hogy egy *Rogier* nevű férfi körül gyűltek egybe Picar-

98 *Acta episcoporum Cenomannis*, 500–501.
99 Barber, 1984. 2. Ld. még Oswald Holder-Egger megjegyzését: Salimbene de Adam, 444. 7. jegyz.

dia és egész Franciaország *pásztor*ai. *Rogier*-t – valamikor azt követően, hogy a keresztesek Bourges-ban pusztították – elfogták, majd pedig felakasztották.[100]

A Jakab megnevezéssel négy forrásban találkozhatunk: az erfurti minoritánál (*Chronica minor Minoritae Erphordensis*), Johannes Vitodoranusnál (Johannes von Winterthur), a *Flores temporum*ban, valamint a Tours-i Rövidkrónika (*Chronicon Turonense abbreviatum*) első *continuatió*jában. Ez utóbbi, amely egy, az 1224. évig előrehaladó kútfőnek az 1225 és 1317 közötti időszakról feljegyzéseket tartalmazó első folytatásában maradt fenn, egyedüliként közöl *Jacobinus* alakot a *Jacobus* helyett, s ily módon önálló tradíciónak tekinthető. Az egyébként rövid és kevés konkrétumot tartalmazó leírás *Jacobinus* állítólagos gyógyító tevékenységéről beszámolva azt is elmondja, a mester a bénákat tagjaiknál fogva erősen megragadta, és arra kényszerítette őket, hogy – a fájdalomtól mihamarabb szabadulni kívánván – gyógyultaknak nyilvánítsák magukat.[101]

A három birodalmi feljegyzés közül időben legelső az erfurti ferences testvér 1261 körül összeállított világkrónikája, amely történeti munka egyszersmind azzal a céllal is készült, hogy históriái révén példázatok tárházát nyújtsa a prédikáló testvérek számára. A franciaországi események után alig egy évtizeddel rögzített rövid beszámoló a *pásztorok* különböző nyelvekben járatos vezetőjét – aki a forrás szerint hitehagyott ciszterci szerzetes volt – *Jacobus*ként nevezi meg.[102] Az erfurti kútfő tudósítását foglalja össze nem csupán az 1300 körül Svábföldön összeállított *Flores temporum,*[103] a korban a délnémet területeken igen népszerű világkrónika – kissé eltérő fogalmazatban –, de ennek az adatait veszi át, szóról szóra, a 14. század első felében a Bodensee vidékén alkotó ferences történetíró, Johannes Vitodoranus is.[104]

Míg tehát a *Rogier* név egyetlen 13. századi kútfőben adatolható, addig Jakab mesterről – *Jacobus*, illetve *Jacobinus* alakban – két eltérő tradícióban is olvashatunk: ez utóbbi információnak valamelyest nagyobb hitelt tulajdoníthatunk tehát. A pásztorkeresztes *magister* nevével kapcsolatos ellentmondást Gary Dickson a következőképpen kísérelte meg feloldani: szerinte a névtelen krónikásnál említett *Rogier* a *pásztorok* egy másik vezetője lehetett – az a mester, aki a forrásban is említett Picardiában maga köré gyűjtötte a *pásztorok*at.[105] Ezt a megoldást azért látom kevéssé valószínűnek, mert a rövid részlet alapján *Rogier* sokkal inkább tűnik a *pásztorok* első számú *magister*ének, mint egynek a mesterek sorában: ráadásul Bourges-nál bekövetkezett halála ugyanúgy eleme a rövid elbeszélésnek, mint a népi keresztesek vezetőjéről szóló legtöbb történetnek.

Arról a személyről, akit forrásaink nagyrészt a *pásztorok magister*eként, elvétve a népi keresztesek kapitányaként (*Chronica minor Minoritae Erphordensis*,

100 *Chronique anonyme des rois de France*, 83.
101 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.; Dunphy, 2010.
102 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; Eifler, 2010.
103 *Flores temporum*, 241.; Kümper, 2010.
104 Johannes Vitodoranus, 18.; Putzo, 2010.
105 Dickson, 1988. 256. 33. jegyz.

Johannes Vitodoranus),[106] esetleg királyaként (*Chronicon Turonense abbreviatum*)[107] neveznek meg, más adalékokat is találunk a vizsgálati korpuszban. A fentebb említett birodalmi hagyomány – a *Chronica minor Minoritae Erphordensis* és az ennek a tudósítására épülő két forrás – egyedül tudja úgy, hogy a mozgalom vezetője egykor a ciszterci rendhez tartozott. Ugyancsak ez a tradíció emlékezik meg a mester műveltségéről,[108] amelyet azonban máshonnan is adatolhatunk: Matheus Parisiensis – hasonlóan a német kútfőkhöz – úgy ábrázolja a *magistert*, mint aki nem csupán több nyelven: franciául, németül és latinul beszél, de toledói iskolázottsága révén az arab tudományokban is jártas.[109] Ugyancsak az angliai kútfőben olvashatjuk, hogy a magyarországi származású vezető 1251-ben a hatvanas éveiben járhatott,[110] a *Grandes Chroniques de France* pedig azzal is kiegészíti ezt a képet, hogy a mester nagy szakállat viselt – mintha kegyes férfiú lett volna –, s hozzá halovány és sovány arca volt.[111]

A pásztorkeresztesekkel kapcsolatos híradások mitikus elemei

Hogy a fentebb bemutatott információknak mennyiben tulajdoníthatunk hitelt, azt talán az is segít eldönteni, ha megnézzük, a krónikásirodalom milyen retorikát alkalmazott a *pásztorok*ról szólva, s hogyan burkolta néhány esetben mitikus ködbe a Szent Lajos távollétében Franciaországban történteket.

Csodálatos dolog és hallatlan újdonság esett meg a Francia Királyságban – indítja beszámolóját Guillelmus de Nangiaco,[112] hangsúlyozva, hogy 1251-ben szokatlan történések zajlottak francia földön. Azt, hogy a pásztorkeresztesek jövetelét különös csapásként látták a korban, jelzi nem csupán az eseményről fennmaradt beszámolók nagy száma, de az is, hogy a krónikások a mozgalomról a legfőbb rosszként szólnak. Míg az oxfordi ferenceseknek író párizsi szerzetes gonoszságnak (*malitia*) bélyegzi a vállalkozást,[113] addig egy roueni monostor annalisztikus feljegyzéseiben (*Chronicon sanctae Catherinae de monte Rotomagi*) a legnyomorultabb zavargásként (*miserrima commotio*) és – némi túlzással – az egész földkerekséget sújtó szörnyű tévelygésként (*error pessimus per fere totum orbem terrarum*) jelenik meg a népi keresztes hadjárat.[114] Találkozhatunk olyan forrással – Thomas Wykesnak az osneyi ágostonos rendház kanonokjaként írt krónikájáról van szó (*Chronicon Thomae Wykes*) –, amely a történteket őrültségnek (*vesania*) írja le, ám előkerülnek nála a zavar (*confusio*) és a gyalázat (*ignominia*) kifejezések is a moz-

106 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; Johannes Vitodoranus, 18.
107 *Chronicon Turonense abbreviatum*, 196.
108 *Chronica Minoritae Erphordensis*, 200.; *Flores temporum*, 241.; Johannes Vitodoranus, 18.
109 Matheus Parisiensis, 246–247.
110 Matheus Parisiensis, 246.
111 *Grandes Chroniques*, 115.
112 *Mirabile prodigium et novitas inaudita in regno Franciae accidit* – Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 435.
113 *...in tantum crevit ista malitia – Annales de Burton*, 291.
114 *Chronicon S. Catharinae*, 401.

galom kontextusában.[115] Bernardus Guidonis csalásként (*fraus*) emlegeti a furcsa véget ért keresztes hadjáratot,[116] a Primatus krónikáját fordító Jean de Vignay, valamint az Osneyi Évkönyv (*Annales de Oseneia*) pedig eretnekeknek és pogányoknak tartják a *pásztorok*at, s hitetlenként, illetve eretnekként nevezi meg mesterüket az *Actus pontificum Cenomannis* vagy a névtelen párizsi ferences is levelében.[117]

Bár kezdetben lelkesedés fogadhatta a raboskodó király kiszabadítására felfegyverkezett hadakat – Primatus szerint maga Kasztíliai Blanka is örömmel üdvözölte a vállalkozásuk célját[118] –, az események végkimenetelének ismeretében nem meglepő, hogy a krónikások lesújtó szavakkal jellemzik a mozgalmat. Több ízben elmondják, hogy a keresztesekhez – akiket, vezetőjükkel együtt, erkölcstelen gazemberekként jelenítenek meg forrásaink (*ribaldorum numerus infinitus – Chronicon Thomae Wykes*) – mindenféle latrok és gonosztevők is csatlakoznak.[119] Egyes szövegek részletezik a „hamis vallás" mibenlétét: a mester által püspökként végzett vízszentelés és a szentségek kiszolgáltatása mellett olvashatunk arról is, hogy a magyarországi mester követői közül kilenc férfi lépett házasságra egyetlen asszonnyal, de állították magukról a *pásztorok* azt is, hogy a betegeknek vissza tudják adni egészségüket.[120] Több kútfő tudni véli, hogy az északfrancia területekről eredetileg Szent Lajos megsegítésére[121] indult útnak a sereg, amely néhány beszámoló egybehangzó tanúsága alapján hatvanezer főre[122] duzzadt, és amely azután – ahogyan azt Johannes Longus (Jean le Long) krónikája igen egyszerűen megfogalmazza – sok rosszat vitt véghez (*multa mala fecerunt*).[123] Primatus nyomán Guillelmus de Nangiacónál is szerepel, hogy a keresztesek a nekik megjelent Szűz Máriát festették zászlajukra, mondván, Krisztus anyjának megbízásából indulnak palesztinai küldetésük teljesítésére.[124]

Beszámolóink egy része azonban már hamis *pásztorok*ként (*falsi pastores – Chronicon Normanniae*) vagy szemfényvesztőkként (*incantatores – Richeri Gesta Senonensis*) szól a keresztesekről[125] – de legalábbis vezetőikről –, akik csupán megjátsszák, hogy a Szentföldre igyekeznének (*simulantes proficisci post regem ad terram Iherosolomitanam – Chronicon Rothomagense, sub cruce signationis pretextu et specie pietatis* – párizsi ferences levele), s a népet megtévesztik (*mauvès deceyeurs du peuple* – Jean de Vignay).[126] Ahogyan az európai államokra törő pogány ellenség esetében, itt is megjelenik annak toposza, hogy a *pásztorok* pusztítá-

115 Thomas Wykes, 100.
116 ...*pestiferi inventores illius fraudis* – Bernardus Guidonis, 697.
117 Primatus (Jean du Vignay), 9.; *Annales de Oseneia*, 100.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 501.; *Annales de Burton*, 290.
118 Primatus (Jean du Vignay), 9.
119 Thomas Wykes, 100.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 500.; Primatus (Jean du Vignay), 8–9.
120 Primatus (Jean du Vignay), 9.
121 Például Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382.; *Flores temporum*, 241.
122 *Grandes Chroniques*, 115.; *Annales de Waverleia*, 344.
123 Johannes Longus de Ipra, 846.
124 Guillelmus de Nangiaco, *Chron. Lat.* I. 435.
125 *Chronicon Normanniae*, 214.; Richerius Senonensis, 311.
126 *Chronicon Rotomagense*, 339.; *Annales de Burton*, 290.; Primatus (Jean du Vignay), 8.

sa vagy a Sátán műve lenne (*a diabolo delusi et incitati – Chronicon Normanniae, furorem suum diabolus contra ecclesiam excitavit – Actus pontificum Cenomannis*),[127] vagy pedig a vétkes emberiséget sújtó isteni büntetés (*Deo tamen propter nostra peccata permittente* – párizsi ferences levele).[128] Ugyancsak az Úr kegyes akaratának tulajdonítja a kor embere, hogy a bourges-i események után a *pásztorok* hamarjában szétszéledtek (párizsi ferences levele).[129] A senones-i Richerius krónikája és Salimbene de Adam Gamaliel a Próféta szavait idézve mondják ki, hogy a mozgalom – mivel az elbukott – az Úrtól való semmiképpen sem lehetett.[130]

Előbbi kútfő – annak ellenére, hogy, legalábbis a *caput* címében, csalók által félrevezetett *pásztorok*ról beszél (*de pastoribus per quosdam ludificatores deceptes*) – úgy véli, a keresztesek valóban a szaracénok elleni küzdelem céljából kerekedtek fel, s a kikötőkben hajók is várták őket.[131] Hamar megjelenik azonban annak motívuma is, hogy a *pásztorok* – vagy legalábbis mesterük – éppen a Szent Lajost is foglyul ejtő mohamedánok szövetségesei lettek volna. Ehhez a hagyományhoz – a mitikus Kelet témájához – kapcsolódóan varázslóként (*nigromaticus*) ábrázolják a *magister de Hungariá*t Sens-ban (*Chronicon sancti Petri Vivi Senonensis*):[132] a Matheus Parisiensis-féle *Chronica maiora* szerint a mágikus tanokkal Toledóban ismerkedett meg.[133] A Waverleyi Évkönyv (*Annales de Waverleia*) úgy fogalmaz, valamiféle mágia hatása alatt (*aliqua arte magica seducti*) tévesztette célját a mozgalom.[134] Nem egy kútfőben szerepel, hogy az eretnekek Mohamed segítségét kérik: nem csupán a Tewkesburyi Évkönyv (*Annales de Theokesberia*) vagy a Metzi Világkrónika (*Chronica universalis Mettensis*) tudja így,[135] de a Le Mans-i *gesta episcoporum* is azt állítja, a *magister* – mielőtt Bourges mellett lelkét kilehelte volna – a Prófétához intézte fohászát.[136] Matheus Parisiensis úgy vág bele elbeszélésébe, hogy előadja, a magyarországi származásúnak mondott mester Mohamed tanítványa volt, és a babiloni szultán kérte arra, gyűjtsön egybe francia földön minél nagyobb létszámú sereget, s vezesse ezeket hozzá, hogy őket fogságra vetve könnyebben győzedelmeskedjék a kereszténység felett.[137] Hasonló históriát olvashatunk a *Grandes Chroniques de France*-ban – azon népnyelvi szövegvariánsban, amely Guillelmus de Nangiacó-

127 *Chronicon Normanniae*, 214.; *Acta episcoporum Cenomannis*, 500.

128 *Annales de Burton*, 290.

129 *Veruntamen Deo disponente, ex super abundanti bonitate, non ex meritis nostris, hic filius perditionis talem sortitus est finem – Annales de Burton*, 292.

130 *(...) mert ha emberektől van e tanács, vagy e dolog, semmivé lesz; / Ha pedig Istentől van, ti fel nem bonthatjátok azt; (...)* – ApCsel 5, 38–39.; Richerius Senonensis, 311.; Salimbene de Adam, 445.

131 Richerius Senonensis, 310.

132 Gaufridus de Collone, 524. Mágusokról beszél Matheus Parisiensis is: *Et sic duo magi retibus Sathanae perierunt illaqueati* – Matheus Parisiensis, 252.

133 Matheus Parisiensis, 246.

134 *Annales de Waverleia*, 344.

135 *Annales de Theokesberia*, 145.; *Chronica Universalis Mettensis*, 522.

136 *Venerunt Bituris, ubi inenarrabilibus iniuriis clero et civibus irrogatis, miles quidam septus multitudine bellatorum, dictum Hungarum invadens, eum lancea perforavit. Qui, ut audierunt astantes, Machometum vociferans, protinus expiravit; ceteri vero fugere dispersi – Acta episcoporum Cenomannis*, 501.

137 Matheus Parisiensis, 246.

nál jóval részletesebben adja elő a történetet – és a flandriai Balduinus Ninovensis 1294-ig terjedő világkrónikájában: a szultán az elbeszélés ezen változata szerint négy bizánci aranyat ígért a mágusnak minden egyes keresztényért, akit az számára – hogy őket elveszejthesse – majdan összegyűjt.[138]

Megállapíthatjuk tehát, hogy történetíróink több-kevesebb, általában a hitetlen ellenség leírásakor felbukkanó topikus fordulattal élve adják elő azt, hogyan indultak útnak – akkor még keresztes hadjáratra felkelve – a flandriai és picardiai *pásztorok*, és hogyan kényszerültek leverni az akkor már korántsem békésen felvonuló hadaikat Bourges-nál vagy Dél-Franciaországban. Két olyan hosszabb lélegzetű előadással találkozunk, amelyek – bár ezek a tudósítások tényszerű elemekben is bővelkednek – az eseményeket különösképpen mitizálják: a kútfőket – Matheus Parisiensis világkrónikáját és a *Grandes Chroniques de France*-ot – az előzőekben gyakorta említettem már. Matheus monográfusa, a *Chronica maiorát* részletesen elemző Richard Vaughan is megállapította, hogy a Saint-Albans monostorában alkotó bencés szerző történeti munkája igencsak nagy mesélőkedvről tesz tanúbizonyságot:[139] ez a hajlam mutatkozik meg az 1251. évi franciaországi eseményekről szóló fejezetben is. Bár az elbeszélés törzse – mint azt jeleztem már – egy, a *pásztorok* fogságát megjárt sherborne-i szerzetes beszámolóján alapszik,[140] a hallottakat Matheus minden bizonnyal igyekezett kedve szerint fűszerezni. Mi sem példázza ezt jobban, mint az, hogy az angliai bencés krónikás a *pásztorok* megmozdulását – ahogyan arra nemrégiben Gary Dickson is felfigyelt – összekapcsolta a gyermekek negyven esztendővel korábbi s ugyancsak tragikusan végződött keresztes hadjáratával: a *peregrinatio puerorum* történetét oly módon írta meg, hogy az a magyarországi mester vezette mozgalom előképeként tűnjék fel. A gyermekek 1212. évi szerencsétlen vállalkozásáról szóló, mitikus momentumokban ugyancsak bővelkedő részletet szerzőnk hozzátoldotta azokhoz az értesülésekhez, amelyeket Rogerus Wendoverusnál (Roger of Wendover), Saint-Albans korábbi krónikásánál talált: elődje történeti munkája, a *Flores historiarum* volt a fő forrása a saját korát megelőző események vonatkozásában. Oly módon is jelezte a két esemény általa feltételezett kapcsolatát, hogy a mágiával megvádolt *magister de Hungariát* – aki szerinte a 13. század derekán hatvanas éveiben járhatott már – megtette a vízbe veszett gyermeksereg egykori vezetőjének.[141]

A majdnem fél évszázaddal korábbi történésekről tudósító feljegyzésekben többször is felbukkant a fordulat, hogy a Szentföldre indított ifjak pusztulását – sátáni sugallattól vezérelve – árulók okozták, akik az ártatlan gyermekeket a szaracénok kezére kívánták játszani.[142] Nem csoda tehát, hogy Matheus a hitetlenek elleni újabb kudarcos vállalkozás elbeszélését éppen azzal a mozzanattal indítja, miszerint a mester – vagyis egy újabb *traditor* – a szultán megbízásából kezdte volna meg

138 *Grandes Chroniques*, 115.; Balduinus Ninovensis, 544.
139 Vaughan, 1958. 129–130., 134.
140 Matheus Parisiensis, 253–254.
141 Dickson, 2008. 147–151. Rogerus Wendoverus és Matheus Parisiensis történeti munkáinak kapcsolatához ld. Vaughan, 1958. 21–34.
142 Dickson, 2008. 140–141., 146.

a toborzást. Ez a történet köszön vissza – némi eltéréssel – az eseményeket hasonlóképpen mitizáló *Grandes Chroniques* előadásában, azzal a konkrét részlettel is kiegészülve, hogy milyen összegben fizeti meg a mohamedán uralkodó a neki egyébként jóslatot is mondó, magánál mágikus port hordó mester fáradozásait.[143] Ugyancsak érdekes megfigyelnünk, hogy az 1251-ben a *magister* hívására szüleik engedélye nélkül (*s'en aloient sans saluer père ne mère* – Jean de Vignay) útra kelő *pásztorok*at egyes kútfők ugyanúgy gyermekeknek írják le (*cruce signatio pastorellorum et puerorum multorum* – Guillelmus de Nangiaco, *crucesignatio pastorellorum et puerorum multorum et puellarum* – Bernardus Guidonis), mint az 1212-ben a Szentföldre indulókat.[144]

Kétségtelen tehát, hogy a pásztorkereszteseket – ahogyan a *peregrinatio puerorum* résztvevőit is – valamiféle mitikus köd övezte. A négy évtizednyi különbséggel lezajlott eseményekről szóló híradások minden bizonnyal hathattak is egymásra: a két félresikerült keresztes vállalkozást együtt említi egyébként Thomas Cantimpratanus és Rogerus Baco is.[145] A Szent Lajos uralkodása alatt Flandriából és Picardiából megindult 1251. évi mozgalom eretnekként számon tartott résztvevőiről ugyanolyan retorikai fordulatokkal élve beszélnek forrásaink, mint általában véve a pogány ellenségről, a hitetlenekről: egyáltalán nem meglepő, hogy a mestert a hagyomány a szaracénokkal is összefüggésbe hozza. A mitizálást egyébként is kedvelő Matheus Parisiensis maga is sok tekintetben kiegészíthette – fantáziájából merítve – a hozzá eljutott beszámolót, s francia földön is számos história és anekdota keringhetett a *pásztorok*ról.

A népi keresztes vezetőről krónikáinkban fellelhető és első pillantásra tényszerűnek tűnő információk egy része – így például az, hogy a mester ciszterci aposztata lett volna, és Toledóban tanult volna – ugyanúgy lehet akár a mítosz része is, mint a történet egyértelműen mesésnek tekinthető részletei. Mit mondhatunk ugyanakkor az elbeszélés azon momentumáról, hogy a *magister* magyar földről került az északfrancia vidékekre? Bár továbbra sem látom kizárhatónak, hogy a mester magyarországi származása nem volt több egy közszájon forgó – s ennek megfelelően több egymástól független elbeszélésbe is beszivárgott – legendánál, a forrásanyag vizsgálata alapján valószínűbbnek vélem, hogy lehetett valóságalapja annak a hírnek, miszerint Jakab – ha egyáltalán így hívták a mágusként is leírt vezetőt – az Árpádok közép-európai államából érkezett.

*

Jelen dolgozatban egy olyan franciaországi eseménnyel – az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalommal – foglalkoztam, amelynek magyar vonatkozása is akad: a népi keresztesek vezetőjét a híradások egy része egy bizonyos magyarországi mesterként (*magister de Hungaria, mestre de Hongrie*) jelöli meg. Írásomban azokat az információkat vizsgáltam meg, amelyek az eredetileg a Szentföldön raboskodó

143 *Grandes Chroniques*, 115.
144 Primatus (Jean de Vignay), 8.; Guillelmus de Nangiaco, *GL* 382.; Bernardus Guidonis, 697.
145 Thomas Cantimpratanus, 140–141.; Rogerus Baco, I. 401–402.

IX. (Szent) Lajos (1226–1270) kiszabadítására szerveződött, ám végül célját tévesztett vállalkozás vezetőjével kapcsolatban a forrásanyagban fellelhetőek.

Elemzésemhez – a sort teljesnek korántsem tekintve – közel félszáz, a pásztorkereszteseket említő krónikapasszust és évkönyvi bejegyzést tekintettem át: az északfrancia földről útjára indult népi vállalkozás eseményei a korban, ahogyan azt a kútfők magas száma is jelzi, széles körben ismertek voltak. Láthattuk, hogy nem csupán a franciaországi történeti hagyomány őrzött meg a Párizs után a Loire völgyébe is megérkező *pásztorok* vonatkozásában adalékot: az eseményekről a legtöbb részletet angliai forrás – Matheus Parisiensis *Chronica maiorá*ja – tartotta számunkra fenn. A St. Albans monostorában szerkesztett világkrónika mellett egyfelől egy párizsi ferencesnek az oxfordi rendtársaihoz írott és a Burtoni Évkönyvben is olvasható levele, másfelől pedig a saint-denis-i tradíció: Primatus Jean de Vignay fordításában ránk hagyományozódott textusa, Guillelmus de Nangiaco történeti munkái, valamint a *Grandes Chroniques de France* immár vulgáris nyelvű beszámolója tarthatóak a téma legjelentősebb forrásaiként számon. A híradások között akadnak ezek mellett rövid, néhány mondatos tudósítások is: a mesterről – különösen pedig az ő magyarországi származásáról – nem szolgáltat valamennyi kútfő adalékot.

A pásztorkeresztesek mesterével kapcsolatban olvasható információkat sorra véve részletesen bemutattam, hogy a *magister de Hungaria* kitétel egymástól független történeti tradíciókban is megjelenik: nem csupán Matheus Parisiensis említi a magyarországi mestert, de ezen a néven ismeri a mozgalom vezetőjét a saint-denis-i dinasztikus történetírás vagy az *Acta episcoporum Cenomannis* (Le Mans) is. A franciaországi tradíció vizsgálata – bár a népi hadjáratról szóló beszámoló hagyományozódása számos filológiai problémát vet fel – arra mutat, hogy a *magyarországi mester* szintagma a szárazföldön sem vezethető egyetlen forrásra vissza: egymástól független szövegek nevezték meg így a mozgalom élén álló személyt. A mester nevét érdekes módon olyan beszámolók jegyezték csupán fel, amelyek származásáról nem emlékeznek meg: bár egyetlen kútfő *Rogier*-ként említi őt, a két különböző tradícióból is adatolható Jakab (*Jacobus, Jacobinus*) név elfogadhatóbbnak tűnik. A képet olyan apró adalékok egészítik még ki, mint a *magister* esetleges ciszterci aposztata mivolta vagy a népi keresztes vezető műveltségére – nyelvekben való jártasságára – vonatkozó hagyomány.

A vizsgált személyről forrásaink igen keveset árulnak tehát el, és a konkrétumnak tűnő állítások hitelét csorbítja a tény, hogy a ránk maradt leírások az 1251. évi eseményeket erősen mitizálják. Írásom soron következő egységében a pásztorkeresztes vezetőre és a mozgalomra vonatkozó azon információkat mutattam be, amelyek immár egyértelműen mesés adalékoknak tekinthetőek. A *pásztorok*ról olyan szavakkal emlékeznek meg kútfőink, mint általában véve az eretnekekről és a pogány ellenségről. A retorika részét képezte az is, hogy a gyermekek 1212. évi keresztes hadjárata és a negyven esztendővel későbbi történések között a krónikások összefüggést teremtettek. Bár a népi keresztesek célja éppen a szaracénok elleni küzdelem lett volna, a véres eseményekhez vezető vállalkozásban a történetírók nemegyszer a szultán cselvetését látták, és a mestert az ő szövetségeseként ábrázolták.

Ennek megfelelően a *magister* származásának hagyománya – ahogyan az a részlet is, hogy a pásztorkeresztesek vezetője Mohamedet hívta halála pillanatában segítségül, vagy az, hogy az arab tudományokban járatos volt – a vele kapcsolatos mítosz részét is képezheti. A Magyar Királyság – amelyről tényszerűen, ahogyan azt a krónikásirodalom is tanúsítja, a Capetingek államában igen keveset tudtak – már csupán nagy távolsága és viszonylagos ismeretlensége révén is vonzó lehetett a képzelet számára a középkori Nyugat-Európában. Ahogyan a *chanson de geste*-ekben még a keresztesek ellenfeleinek sorában feltüntetett magyarok 10. századi kalandozásainak emléke halványulni kezdett, az országot kissé más színezetben kezdték el az irodalmi művek – az egyre divatosabbá váló regények – bemutatni: nem egy olyan elbeszélés született, amelyben a magyar származású királyfi vagy királyleány immáron pozitív hősként kapott szerepet.[146] A nagy visszhangot keltő 1251. évi események után – vagy inkább már a történésekkel egy időben – a *pásztorok* alighanem valóban karizmatikus vezetőjéről akár azért is elkezdhették tehát magyarországi származásának hírét terjeszteni, hogy figuráját – talán az egykori magyar pusztításokra, talán a magyar földről jött irodalmi hősökre gondolva – ezen egzotikus motívum által is enigmatikusabbá tegyék.[147]

Az a tény azonban, hogy a *magister de Hungaria* kitétel egymástól függetlennek látszó tradíciókban is felbukkan, valamint az, hogy a fordulatot nem csupán a mesés elemekkel leginkább gazdagított krónikáselbeszélések tartották fenn – ott van az adat Primatus Jean de Vignay tollán megőrzött viszonylag tárgyilagos előadásában is –, annak látszatát erősítik inkább, hogy a *pásztorok* vezetője valóban magyar földről származhatott.

Forrás- és irodalomjegyzék

Rövidítések

EMCh
The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. I–II. Ed.: Dunphy, Graeme et al. Leiden–Boston, 2010.

MGH SS
Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Ed.: Pertz, Georgius Heinricus et al. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000.

MGH SS rer. Germ. N. S.
Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. I–LXXVIII. I–XXIV/2. Berolini–Hannoverae–Lipsiae–München–Wimariae, 1922–2009.

146 Csernus, 1999. 133–143. Magyar származású regényhősre példaképpen ld. *Charles de Hongrie* alakját: Csukovits, 2014.

147 Hasonlóan vélekedik Dickson, 1988. 257.

RHG

Recueil des Historiens des Gaules et de la France. I–XXIV/2. Ed.: Bouquet, dom Martin et al. Paris, 1738–1904.

RS

Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or Chronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the Middle Ages. London, 1858–1911. („Rolls Series").

1. Kéziratos források

Le livre des faits de Saint Louis

Le Livre des faiz monseigneur saint Loys, composé à la requête du cardinal de Bourbonet de la duchesse de Bourbonnois. Bibliothèque nationale de France, Département de manuscrits, Français 2829, online dokumentum: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6000784s (letöltés ideje: 2014. szeptember 1.)

Passages d'outremer

Passages faiz oultre mer par les François contre les Turcqs et autres Sarrazins et Mores oultre marins. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Français 5594, online dokumentum: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b72000271.f60 (letöltés ideje: 2014. november 10.)

2. Kiadott források

Acta episcoporum Cenomannis

Actus pontificum Cenommanis in urbe degentium. Ed.: Busson, G.–Ledru, A. Au Mans, 1901. (Archives historiques du Maine, 2.)

Annales de Burton

Annales monasterii Burtonensis 1004–1263. In: *Annales Monastici*. I. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1864. 181–500. (RS, 36.)

Annales de Oseneia

Annales monasterii de Oseneia – Chronicon vulgo dictum Tomae Wykes. In: *Annales Monastici*. IV. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1869. 6–352. (RS, 36.)

Annales de Theokesberia

Annales monasterii de Theokesberia, 1066–1263. In: *Annales Monastici*. I. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1864. 41–180. (RS, 36.)

Annales de Waverleia

Annales monasterii de Waverleia, 1–1291. In: *Annales Monastici*. II. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1865. 127–411. (RS, 36.)

Annales S. Benigni Divionensis

Annales S. Benigni Divionensis. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *MGH SS* V. 37–50.

Balduinus Ninovensis

Balduini Ninovensis chronicon. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXV. 515–546.

Baudouin d'Avesnes
Extraits de la Chronique attribuée à Baudouin d'Avesnes, fils de la comtesse Marguerite de Flandres. In: *RHG* XXI. 159–181.

Bernardus Guidonis
E floribus Chronicorum, seu Catalogo Romanorum pontificum, auctore Bernardo Guidonis, episcopo Lodovensi. In: *RHG* XXI. 690–734.

Brevissimum Chronicon
Brevissimum Chronicon, 1251–1299. In: *Chroniques de Saint-Martial de Limoges*. Ed.: Duplès-Agier, H. Paris, 1874. 184–185.

CFH
Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. I–IV. Ed.: Gombos, Albinus Franciscus(–Csapodi, Csaba). Bp., 1937–1943. (Reprint: Bp., 2005–2011.)

Chronica Minoritae Erphordensis
Chronica Minor Auctore Minorita Erphordiensi. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXIV. 172–204.

Chronica Universalis Mettensis
Chronica Universalis Mettensis. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *MGH SS* XXIV. 502–526.

Chronicon Normanniae
E Chronico Normanniae ab anno 1169 ad annum 1259, sive potius 1271. In: *RHG* XXIII. 212–222.

Chronicon Rotomagense
E Chronico Rotomagensi. In: *RHG* XXIII. 331–343.

Chronicon Rythmicum Austriacum
Chronicon Rythmicum Austriacum. Ed.: Wattenbach, W[ilhelm]. In: *MGH SS* XXV. 349–368.

Chronicon S. Catharinae
E chronico Sanctae Catharinae de Monte Rotomagi. In: *RHG* XXIII. 397–410.

Chronicon S. Laudi Rotomagensis
E Chronici Sancti Laudi Rotomagensi. In: *RHG* XXIII. 395–397.

Chronicon S. Martini Turonensis
Ex Chronico Sancti Martini Turonensi. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXVI. 458–476.

Chronicon Turonense abbreviatum
Chronicon Turonense abbreviatum. Ab incarnatione Jesu Christi ad annum 1337. In: *Recueil de chroniques de Touraine*. Ed.: Salmon, André. Tours, 1854. (Collection de documents sur l'histoire de touraine, 1.) 162–200.

Chronicon Vindocinense
Chronicon Vindocinense seu de Aquaria. In: *Chroniques des églises d'Anjou*. Ed.: Marchegay, Paul–Mabille, Émile. Paris, 1869. 153–177.

Chronique anonyme des rois de France
Chronique anonyme des rois de France finissant en M.CC.LXXXVI. In: *RHG* XXIII. 80–102.

Chronique anonyme finissant en M.CCC.L.XXX.
Extraits d'une chronique anonyme finissant en M.CCC.L.XXX. In: *RHG* XXI. 141–145.

Chronique de Saint-Magloire
Chronique rimée dite de Saint-Magloire. In: *RHG* XXII. 81–87.

Close Rolls
Close Rolls of the reign of Henry III. Preserved in the Public Reserve Office. A. D. 1247–1251. London, 1922.

Crusade and Christendom
2013 *Crusade and Christendom. Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*. Eds.: Bird, Jessalynn–Edwards, Peter–Powell, James M. Philadelphia 2013. (The Middle Ages.)

Flores temporum
Flores temporum auctore fratre Ord. Minorum. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XIV. 226–250.

Gaufridus de Collone
Chronique de l'abbaye de Saint-Pierre-Le-Vif de Sens rédigée vers la fin du XIIe siècle par Geoffroy de Courlon. Ed.: Julliot, M. G. Sens, 1876.

Girardus ab Avernia
E Chronico Girardi ab Avernia, canonici Claromontensis et anonyma ejusdem chronici continuatione, circa annum M.CC.LXXXVIII. scripta. In: *RHG* XXI. 211–219.

Grandes Chroniques
Extraits des Chroniques de Saint-Denis. In: *RHG* XXI. 103–123.

Guillaume Guiart
La branche des royaus lingnages, par Guillaume Guiart. In: *RHG* XXII. 171–300.

Guillelmus de Nangiaco
Chron. Lat. *Chronique latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300 avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368*. Ed.: Géraud, H[ercule]. I–II. Paris, 1843.
GL Gesta sanctae memoriae Ludovici regis Franciae, auctore Guillelmo Nangiaco. In: *RHG* XX. 309–465.

Jackson
2009 *The Seventh Crusade, 1244–1254. Sources and documents*. Translated by: Jackson, Peter. (Crusade texts in translation, 16.)

Jean Froissart
Chroniques de J. Froissart. Eds.: Mirot, Albert–Raynaud, Gaston–Luce, Siméon. I–XV. Paris, 1869–1975.

Johannes de Columna
E Mari Historiarum auctore Johanne de Columna, Ordinis Preadicatorum. In: *RHG* XXIII. 106–124.

Johannes de Tayster
Ex Iohannis de Tayster annalibus. Ed.: Libermann, F. In: *MGH* SS XXVIII. 584–598.

Johannes Longus de Ipra
Chronica monasterii Sancti Bertini auctore Johanne Longo de Ipra. Ed.: Holder-Egger, O[swaldus]. In: *MGH SS* XXV. 736–866.

Johannes Vitodoranus
Die Chronik Johanns von Winterthur. Ed.: Baethgen, Friedrich–Brun, C[arl]. Berlin, 1924. (MGH SS rer. Germ. N. S., 3.)

Marinus Sanutus
Liber secretorum fidelium crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione. Cuius Auctor Marinus Sanuto dictus Torsellus. Orientalis historiae tomus secundus. Ed.: Bongarsius, Iacobus. Hanoviae, 1611.

Matheus Parisiensis
Matthæi Parisiensis, Monachi Santi Albani, Chronica Majora. Ed.: Luard, Henry Richards. I–VII. London, 1872–1883. (RS, 57.)

Primatus (Jean du Vignay)
Chronique de Primat traduite par Jean du Vignay. In: *RHG* XXIII. 1–106.

Regestrum visitationum Rothomagense
Regestrum visitationum archiepiscopi Rothomagensis. Journal des visites pastorales d'Eudes Rigaud, archevêque de Rouen, MCCXXLVIII–MCCLXIX. Ed.: Bonnin, Théodose. Rouen, 1852.

Richerius Senonensis
Richeri Gesta Senonensis ecclesiae. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: *MGH SS* XXV. 249–345.

Rogerus Baco
The „Opus majus" of Roger Bacon. Ed.: Bridges, John Henry. I–II. Oxford, 1897.

Salimbene de Adam
Chronica fratris Salimbene de Adam Ordinis Minorum. Ed.: Holder-Egger, Oswaldus. Hannoverae–Lipsiae, 1905–1913. (MGH SS XXXII.)

Sébastien Mamerot
2009 Mamerot, Sébastien: *Une chronique des croisades. Les passages d'outremer. Édition complète, adaptée et commentée*. I–II. Ed.: Delcourt, Thierry–Quéruel, Daniel–Masanès, Fabrice. Hong Kong–Köln–London–Los Angeles–Madrid–Paris–Tokyo, 2009.

Thomas Cantimpratanus
Thomae Cantimpratani S. Theol. Doctoris, Ordinis Praedicatorum et Episcopi Suffragenei Cameracensis, Bonum Universale de Apibus. Ed.: Colvenerius, Georgius. Duaci, 1627.

Thomas Wykes
Annales monasterii de Oseneia – Chronicon vulgo dictum Tomae Wykes. In: *Annales Monastici*. IV. Ed.: Luard, Henry Richards. London, 1869. 6–352. (RS, 36.)

3. Szakirodalom

Barber
1984 Barber, Malcolm: The Crusade of the Shepherds in 1251. In: *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Western Society for French History, 14–16 October 1982*. Ed.: Sweets, J. F. Winnipeg, 1984. 1–23.
1995 Barber, Malcolm: The Pastoureaux of 1320. In: Uő: *Crusaders and Heretics, 12th–14th Centuries*. Aldershot–Brookfield, 1995. (Collectes Studies Series, 498.) 45–62.

Berger
1895 Berger, Elie: *Histoire de Blanche de Castille, reine de France. Thèse pour le doctorat*. Paris, 1895.

Bratu
2010 Bratu, Crisitian: Chronique anonyme finissant en 1380. In: *EMCh* I. 295–296.

Brosien
1879 Brosien, Hermann: Wilhelm von Nangis und Primat. In: *Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde*, 4. (1879) 425–509.

Buc
2014 Buc, Philippe: A középkor lenyomata: a szent háború. *Világtörténet*, 4. (36.) (2014) 4. sz. 557–578.

Cohn
1993 Cohn, Norman: *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*. London, 1993.

Csákó
2013 Csákó Judit: Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban. In: *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk.: Györkös Attila–Kiss Gergely. Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense, 13.) 73–94.

Csernus
1999 Csernus Sándor: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország*. Bp., 1999. (Doktori mestermunkák.)

Csukovits
2013 Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. [Akadémiai doktori értekezés, kézirat.] Bp., 2013.
2014 Csukovits Enikő: Magyarországi Károly, a mesebeli királyfi. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. Szerk.: Bárány Attila–Dreska Gábor–Szovák Kornél. Bp.–Debrecen, 2014. 513–519.

Delaborde
1883 Delaborde, Henri-François: Notes sur Guillaume de Nangis. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 44. (1883) 192–201.

Delcourt
2009 Delcourt, Thierry: Les Passages d'Outremer, un chef d'œuvre de l'enluminure française du XVe siècle. In: Mamerot, Sébastien: *Une chronique des croisades. Les passages d'outremer. Édition complète, adaptée et commentée*. Ed.: Delcourt, Thierry–Quéruel, Daniel–Masanès, Fabrice. I–II. Hong Kong–Köln–London–Los Angeles–Madrid–Paris–Tokyo, 2009. 6–26.

Dickson
1988 Dickson, Gary: The Advent of the Pastores (1251). In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 66. (1988) 2. sz. 249–267.
2008 Dickson, Gary: *The Childrens' Crusade. Medieval History, Modern Mythistory*. New York, 2008.
2012 Dickson, Gary: La genèse de la croisade des enfants (1212). In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 153. (1995) 1. sz. 53–102.

Dunphy
2010 Dunphy, Graeme: Chronicon Turonense abbreviatum. In: *EMCh* I. 439.

Eckhardt
1943a Eckhardt, Alexandre: Les Hongrois-Sarrasins dans la Chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco–hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 73–90.
1943b Eckhardt, Alexandre: Les Sept Domants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco–hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 91–104.

1943c Eckhardt, Alexandre: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: Uő: *De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco–hongroises*. Paris, 1943. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée, 2.) 105–112.

Eifler
2010 Eifler, Matthias: Chronica minor Minoritae Erfordensis. In: *EMCh* I. 368–369.

Förnegård
2010 Förnegård, Per: Chronicon S. Laudi Rotomagensis. In: *EMCh* I. 417.

Gábriel
1940 Gábriel, Asztrik: *Les Hongrois et la Sorbonne médiévale*. Bp., 1940.
1941 Gábriel Asztrik: *Magyarországi Jakab „eretneksége" a XIII. századi Franciaországban*. Pécs, 1941.
1942 Gábriel, Asztrik: *Maître Jacques de Hongrie*. Bp., 1942.
1943 Gábriel Asztrik: *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd-gyűjteménye*. Bp., 1943.

Guenée
1986 Guenée, Bernard: Les Grandes Chroniques de France. Le Roman aux roys (1274–1518). In: *Les lieux de mémoire*. II. *La nation*. Ed.: Nora, Pierre. Paris, 1986. 189–214.

Guyot-Bachy–Moeglin
2005 Guyot-Bachy, Isabelle–Moeglin, Jean-Marie: Comment ont été continuées les Grandes Chroniques de France dans la première moitié du XIVe siècle. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 163. (2005) 2. sz. 385–433.

Hoover
[2012] Hoover, Sarah Elizabeth: *Gender and dynastic sanctity in late fifteenth-century France: Le livre des faiz monseigneur saint Loys (Paris, Bibliothèque nationale de France, MS fr. 2829)*. [Thesis, 2012.], online dokumentum:
https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/42270/Sarah_Hoover.pdf?sequence=1 (letöltés ideje: 2014. november 16.).

Kia-Choong
2010 Kia-Choong, Kevin Teo: Mamerot, Sébastien. In: *EMch* II. 1064.

Körmendi
2008 Körmendi Tamás: *Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája*. [Bölcsészdoktori értekezés, kézirat.] Bp., 2008.

Kümper
2010 Kümper, Hiram: Flores temporum. In: *EMCh* I. 625.

Latouche
2009 Latouche, Robert: *Essai de critique sur la continuation des Actus pontificum Cenomannis in urbe degentium (857–1255)*. Paris, 1907. [Extrait du Moyen Âge, 2. (1907) 9.]

Latzkovits
1934 Latzkovits László: *Albericus világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány*. Szeged, 1934. (Kolozsvár–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből, 23.)

Le Goff
1996 Le Goff, Jacques: *Saint Louis*. Paris, 1996.

Michel
1832 Michel, Francisque: *Job ou les pastoureaux (1251) – Audefroi-le-Batard (1272)*. Paris, 1832.

Molinier
1903 Molinier, Auguste: *Les Sources de l'histoire de France – Des origines aux guerres d'Italie*. III. *Les Capétiens, 1180–1328*. Paris, 1903.

Nirenberg
1998 Nirenberg, David: *Communities of Violence. Persecution of Minorities in the Middle Ages*. Princeton, 1998.

Power
2013 Power, Amanda: *Roger Bacon and the Defence of Christendom*. Cambridge, 2013.

Putzo
2010 Putzo, Christine: Johannes von Winterthur. In: *EMCh* II. 926–927.

RF
1962–2007 *Repertorium fontium historiae medii aevi.* I–XI/4. Ed.: Potthast, Augustus–Morghen, Raffaello–Arnaldi, Girolamo. Roma, 1962–2007.

Richard
1983 Richard, Jean: *Saint Louis. Le justicier sans faiblesse*. Paris, 1983.

Röhricht
1884 Röhricht, Reinhold: Die Pastorellen (1251). In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 6. (1884) 290–296.

Ruch
2010 Ruch, Lisa M.: Matthew Paris. In: *EMCh* II. 1093–1095.

Spiegel
1978 Spiegel, Gabrielle M.: *The Chronicle Tradition of Saint-Denis: A Survey*. Boston–Leyden, 1978. (Medieval classics: texts and studies, 10.)

Vaughan
1958 Vaughan, Richard: *Matthew Paris*. Cambridge, 1958. (Cambridge studies in medieval life and thought. New series, 6.)

Veszprémy
2010 Veszprémy László: Sébastien Mamerot: Une chronique des croisades. Le passage d'outremer. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 355–356.

Wailly
1847 Wailly, Natalis de: Notice sur Guillaume Guiart. In: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 8. (1847) 1–16.

JUDIT CSÁKÓ

A HUNGARIAN MASTER AT THE HEAD OF THE FRENCH HERETICS?

SOME REMARKS ON THE NARRATIVE SOURCES OF THE MOVEMENT OF THE PASTOUREAUX IN 1251

The present paper deals with an event which happened in France but is related to Hungary as well: according to some of the narratives about the movement of the Pastoureaux of 1251, the leader of the crusaders was a master from Hungary (*magister de Hungaria, mestre de Hongrie*). The events of this popular enterprise, which in the time of (Saint) Louis IX (1226–1270) emerged in Northern France, aroused considerable attention among its contemporaries: almost fifty chronicle passages and annalistic records survive which refer to the Pastoureaux, and this number can by no means regarded as definitive. In the present paper I turned to the narrative sources of the topic in order to gather information about the leader of the movement. I have surveyed the narratives contained in the Saint-Denis chronicles – Primatus, Guillaume de Nangis and the *Grandes Chroniques de France* – but also paid attention to the very detailed description provided by Matthew Paris in his *Chronica maiora* and the account included in the *Actus pontificum Cenomannis*. About the *magister* our sources reveal very little, and even the statements which appear as grounded in reality are made fairly dubious by the fact that the events of 1251 are frequently dressed in a mythical attire. Nevertheless, after a philological analysis of the surviving texts, it appears to me that the tradition according to which the master of the Pastoureux, called James – if at all it was his real name – came from the Hungarian Kingdom, cannot be rejected as a simple fable.

PÉTERFI BENCE

MŰHELY

A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században

Hungarikakutatások a müncheni levél- és kézirattárakban

2014 júniusában–júliusában a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíjának köszönhetően két hónapot tölthettem a bajor „fővárosban", Münchenben. Elsődleges célom az volt, hogy (késő) középkori hungarikák után kutassak a Bayerisches Hauptstaatsarchiv különféle állagaiban, valamint a Bayerische Staatsbibliothek kézirattárában.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Bayerisches Hauptstaatsarchivból 274, a Bayerische Staatsbibliothekből 52 középkori vonatkozású mikrofilmfelvételt őriznek. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisában[1] kutakodva összesen 61, illetve 5 idevonatkozó dokumentum ugrik elő.[2] Az Országos Levéltárban található másolatok kisebb része a 14. vagy az azt megelőző évszázadokból származik, és valamennyi esetben klasszikus, jogbiztosító céllal kiállított oklevélről van szó.[3] A találatok nagyobbik hányada a 15. század második felében keletkezett iratokat rejt: ezek Mátyás magyar király (1458–1490), valamint György bajor herceg (1479–1503) közötti diplomáciai kapcsolatokra szolgálnak forrásként. Két kivétellel ez utóbbi korszakra vonatkozó források képviselik az adatbázisban a Staatsbibliotheket is.

Az említett két intézményből származó Mátyás-kori dokumentumokról készült másolatokat nem magyarországi „hungarikázónak", hanem egytől egyig a müncheni Karl Nehringnek köszönhetjük, aki doktori disszertációjához[4] számos helyen – többek között Münchenben – végzett szisztematikus kutatásokat.[5] Az 1490 utáni időszak iránt azonban már nem érdeklődött. Részben erre, a Jagelló-

1 A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa: http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start.

2 A különbség részben abból adódik, hogy egy-egy dokumentum gyakran több oldalt ölel fel. Az 1514. évi Dózsa-féle mozgalomról szóló híres röplap, Neue Zeitung („Ein gross Wunderzaichen") nem került be a Diplomatikai Fényképtárba (továbbiakban: DF), csak mikrofilmen kutatható. Az alább még részletesebben idézett Cgm 1586 jelzetű kéziratból lefotózott több dokumentum (szám szerint négy) nem külön-külön, hanem egy DF-szám alatt (293 279.) található meg. Azaz a Bajor Állami Könyvtár állományából nem öt, hanem valójában nyolc dokumentum érhető el a DF-ben.

3 A mikrofilmezés sajátos évköre azzal magyarázható, hogy az okleveles anyag esetében – legyen szó elszállított vagy Münchenben maradt együttesekről – az 1400. évig készültek általában regeszták.

4 Nehring, 1989.

5 Gyűjtését a Magyar Országos Levéltár (ma Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a továbbiakban: MNL OL) mikrofilmtárában is elhelyezte: „Mátyás külpolitikájára vonatkozó iratok" – 30 173. és 30 174. sz. mikrofilmek. Az általa feltárt anyagból két közleményt jelentetett meg: Nehring, 1972; Nehring, 1976.

kori bajor–magyar kapcsolatok közelebbi vizsgálatára alapoztam müncheni ösztöndíjam tervét, részben pedig bíztam abban, hogy akadnak olyan anyagok, amelyek Karl Nehring figyelmét elkerülték. Bizakodásra adott okot, hogy néhány éve felfedeztem Iványi Bélának a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban őrzött hagyatékát. Ebben többek között megtaláljuk müncheni jegyzeteit is (XV.135/5).[6] Iványi céduláí között néhány olyan Mátyás-kori irat is felbukkant, amelyeket Karl Nehringnek ismernie kellett volna, mégsem szerepelt gyűjtésében. Jóllehet a magyar kutató alapos írásos feljegyzéseit egy igen hosszú, levéltár-ismertető tanulmányában hasznosította, de nem minden részletre kiterjedően. Nemcsak arról van szó, hogy bizonyos, igenis fontos hauptstaatsarchivbeli találatairól hallgat a magyar kutató, de például a Staatsbibliothekben vagy a Stadtarchivban végzett kutatásait, amelyek közül az előbbi a jelentősebb, meg sem említi publikált jelentésében.[7] Iványi főként az akkor még Münchenben, jelenleg a Staatsarchiv Nürnbergben őrzött és – az MNL OL-féle középkoros adatbázisnak köszönhetően – online is elérhető Brandenburger Literalien iratanyagára koncentrált. Igazat adhatunk neki: joggal tarthatta azt a müncheni iratanyagból a legjelentősebbnek, amelynek sűrű magyar anyagával semmi más nem vehette fel a versenyt. Ez – mondhatni – a későbbi korok kutatójának nagy szerencséje is.[8] Ezek a megfigyelések, valamint maga a tény, hogy valójában soha nem folyt a bajor hercegek levéltárában a középkori magyar vonatkozású iratokat szisztematikusan feltáró kutatómunka, jelezték: feltáratlan területre értem.[9]

A továbbiakban – már csak a jövendőbeli kutatók kedvéért is – röviden ismertetem levél- és kézirattári kutatásaim során tett legfontosabb megfigyeléseimet,

6 Az általa felkeresett müncheni gyűjtemények – a Bayerisches Hauptstaatsarchivon kívül – a következők: [Bayerisches] Armeemuseum, Bayerische Staatsbibliothek, Stadtarchiv München, Kreisarchiv München (jelenleg Staatsarchiv München). Ugyanezen jelzet alatt (XV.135/5) találjuk a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekben és a stuttgarti Königliche Hofbibliothekben (jelenleg a Württembergische Landesbibliothek része) készített jegyzeteit. A XV.135/4. kötegben a Passauban (Stadtarchiv) és Nürnbergben (Staatsarchiv) végzett kutatásainak dokumentumait őrzik. A roppant gazdag augsburgi Stadtarchivban is járt Iványi – csakúgy, mint az akkor még Augsburgban őrzött Fugger-Archivban. Az erre vonatkozó jegyzeteit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kézirattárában tekinthetjük meg (Ms. 5301/10., illetve Ms. 5301/11.).

7 Iványi, 1934. 50–110. Az őt megelőző müncheni kutatásokra (amelyek elsősorban az akkor még Münchenben, jelenleg pedig a nürnbergi Staatsarchivban őrzött Brandenburger Literalien és a brandenburgi őrgrófok más, magyar vonatkozásokat tartalmazó fondjaira koncentráltak) ld. Lukinich, 1935. 66.

8 A brandenburgi őrgrófok Ungarische Urkunden című oklevélsorozata került szinte teljes egészében a 19–20. század fordulóján – a magyar kultúrdiplomácia bravúrjaként – Magyarországra, az Országos Levéltárba, ahol a Mohács előtti részéből megalakították a Hunyadi család levéltára nevű fondot, az 1526 utáni részét pedig a Magyar Kamara Archívumába (Neoregestrata Acta) osztották be. Az egészre vö. Borsa, 1964. 21–56.

9 Azt bajosan tudtam megállapítani, hogy régebben, de akár mostanság hányan is kutattak Münchenben középkori anyag után. Ennek ellenőrzésére – az esetleges publikációkon vagy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megtalálható hungarikajelentések átpörgetésén kívül – nincs más mód. Az utóbbi megismerésében nyújtott segítségéért ezúton is szeretném megköszönni Kohút Sára, valamint Reisz T. Csaba (mind a ketten az MNL OL dolgozói) szíves segítségét és tájékoztatását. A kora újkori magyar vonatkozásaira (egészen pontosan Buda 1686. évi visszafoglalásának időszakára, amikor is Miksa Emánuel bajor herceg központi szerepet játszott az oszmánok elleni harcban) ld. Bariska–Haraszti–Varga, 1986. II. 685–723. Ezek egy része mikrofilmen is elérhető az Országos Levéltár mikrofilmtárában (38 562–38 567. sz. mikrofilmek [„Buda visszafoglalásával kapcsolatos válogatás"]).

illetve a jelentősebb találatokról is beszámolok. Amennyiben nem középkori dokumentumról is szólok, az annak rendkívüli egyediségével magyarázható.

I. fondfőcsoport: Régebbi állagok (Ältere Bestände)

A Wittelsbach-család tartományai (Bajorország, Rajnai Palotagrófság, Pfalz-Neuburg)

A Wittelsbach-család, mint mindegyik nagy dinasztia, a sok utód miatt ágakra bomlott. Mivel azonban a mellékágak tagjai rendszerint kevéssé elégedtek meg azzal, hogy „rossz" helyre születtek, kellően erélyes fellépésük esetén szükséges volt számukra is biztosítani bizonyos jogosultságokat, illetve területeket. A família előbb, 1180-ban a Bajor Hercegséget szerezte meg, majd 1214-ben a német-római király választói közé tartozó, ennélfogva még nagyobb presztízzsel rendelkező Rajnai Palotagrófságot, más néven Pfalzot.[10] Előfordult, hogy a bajorországi Wittelsbachok között a hercegséget több részre kellett osztani. Az 1392. évi második tartományfelosztás következtében négy, különálló részhercegségre bomló Wittelsbach-ággal számolhatunk: München, Landshut, Ingolstadt, illetve Straubing székhellyel.[11] De nemcsak a bajor, a pfalzi Wittelsbachok is számos fiágra bomlottak (a középkorban a Rajnai Palotagrófság mellett: Pfalz-Neumarkt, Pfalz-Simmern, Pfalz-Mosbach).

A két nagy ág között a bajorországi Wittelsbachok landshuti ágának 1503. évi kihalása után örökösödési háború robbant ki (*Landshuter Erbfolgekrieg*). Ezt követően 1505-ben nagy jelentőségű változások történtek. A müncheni ágból származó IV. Albertnek (1465–1508) hosszú idő után végre sikerült a széttagolódott Bajor Hercegséget egyesítenie. Legfőbb rendelkezése fiai számára az volt, hogy soha többé ne osszák fel a hercegséget. Mindennek azonban ára is volt. Egyrészt bizonyos területeket (Kitzbühel, Kufstein) a viszálykodásban közvetítő Miksa német-római királynak (1486–1519) át kellett adnia. Másrészt a pfalzi „testvérágnak" is helyet kellett szorítani, így jött létre Neuburg an der Donau központtal a pfalzi Wittelsbachoknak Felső-Bajorországból kihasított hercegsége. (Vagyis növelni tudták területüket a bajorországi ág kárára.)[12]

Az imént felvázolt politikatörténeti események természetesen az írott forrásanyagra és azok őrzési helyére is kihatottak, jóllehet ez napjainkban már kevésbé kitapintható. A Bayerisches Hauptstaatsarchiv őrzi a bajor Wittelsbachok összes olyan iratát, amely az 1505. évet megelőzően keletkezett. Az ezutáni időponttól fennmaradt, alsó-bajorországi vonatkozású dokumentumok, elsősorban a közép- és alsó szintű birtokigazgatási szervek (*Amt*ok) anyagai a landshuti Staatsarchivban találhatók. De szintén a Bayerisches Hauptstaatsarchivban kutathatjuk az említett, 1505-ben létrehozott Pfalz–Neuburgi Hercegség központi és legfelsőbb szintű köz-

10 Holzfurtner, 2005. 21., 28–29.
11 Uo. 102.
12 Uo. 128–129.

igazgatásának az iratanyagát, a többi, alsóbb szintű szervek dokumentumai a Neuburg an der Donauból 1989-ben Augsburgba átköltözött Staatsarchivban találhatók. Éppúgy a Bayerisches Hauptstaatsarchiv ad otthont továbbá a pfalzi ág terjedelmes hagyatékának, amelyet az 1790-es évek elején a benyomuló francia csapatok elől szállítottak át Mannheimből Münchenbe.

Bajorország

A Bayerisches Hauptstaatsarchiv első fondfőcsoportjában (*Abteilung*) található a Bajor Hercegség, később Bajor Választófejedelemség számára legfontosabb források egy része. Az idővel egyre csak duzzadó iratanyag elkülönítése a 16. századra nyúlik vissza. Míg az *Inneres* (tudniillik a régi, müncheni hercegi palota [*Alter Hof*] egyik belső szobájában őrzött) vagy *Geheimes Archiv* az okleveles anyagot, az *Äußeres* (az előbbihez képest külső szobában található) *Archiv* eredetileg a szálas iratanyagot foglalta magában.[13] Az *Inneres Archiv* utóda a nagy, több tízezer tételből álló oklevélsorozat: a *Kurbayern Urkunden*. Ennek kutatása roppant nehézkes. Ugyan a középkor korábbi századaiban keletkezett okleveles anyaghoz is készültek regeszták, de a számunkra érdekes időszakhoz, a 15. század második, illetve a 16. század első feléhez kivonatok már nem állnak rendelkezésre, mutatókról nem is beszélve. Csak egyszerű (nemegyszer kézzel írt) cédulák nyújtanak segítséget, amely alapján olykor még a kiadó személye sem állapítható meg, nemhogy az irat tartalma.

A Bayerisches Hauptstaatsarchiv állagai közül a középkor és a kora újkor kutatója az *Äußeres Archiv* vizsgálatakor indul a legjobb feltételekkel. Az állag konspektusának digitális verziója a levéltár honlapján is hozzáférhető,[14] de az annak elődjét képező gépelt, ötkötetes jegyzék is komoly eligazítást nyújthat. A raktári egységek meglehetősen hosszú – és a digitális verzióban kereshető – leírásai roppant mód megkönnyítik a kutatómunkát. Az *Äußeres Archiv*ban található különféle iratokat az írásmód és kötés alapján még a 18. században szigorúan osztályozták, vaskos kötetekbe kötötték. Az azutáni időszakban az akkori rend azonban fellazult. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején nagy munkával az *Äußeres Archiv*ot sikerült régi formájában visszaállítani. Ezáltal pedig szinte az összes középkori, de sokszor 16. és 17. századi anyag is oda került át. Így például a *Kasten schwarz* című sorozat Iványi Béla által használt darabjai az *Äußeres Archiv* egyik, *Ungarische Korrespondenzakten* nevű alsorozatában kaptak helyet (Nr. 4441–4452). Az első kötetben (Nr. 4441) olyan fontosságú iratok találhatók, mint például Szentgyörgyi-Bazini Ferenc 1512. évi müncheni tárgyalásai egy schärdingi polgár ügyében vagy I. Ferdinánd 1527. évi fehérvári koronázási lakomájának a szakirodalom által újonnan felfedezett ülésrendje.[15] A 2. és 3. kötetek (Nr. 4442 és Nr. 4443) Szapolyai János király és a bajor hercegek meglepően gyakori kap-

13 Magyarul részletesebben: Paulinyi, 1926. 158–176. A legfőbb tudnivalókat elismétli: Németh–Szabó, 2000. 26–27.

14 http://www.gda-old.bayern.de/findmittel/ead/index.php?fb=111. (Utolsó hozzáférés: 2015. január 31.)

15 Vö. Pálffy, 2004. 1098. (Gecsényi Lajos kutatásai nyomán.)

csolattartására szolgálnak figyelemre méltó adatokkal.[16] Mivel érdekes és jól lehatárolható együttesről van szó, megfontolandó lenne a magyar kutatók számára mind a 12 kötet lefilmezése.

Az *Äußeres Archiv Türkenhilfe* című kötetei (Nr. 2154–2171) – a témakör ismeretében aligha hangozhat meglepően – szintén tartalmaznak magyar vonatkozású dokumentumokat. Nemcsak a Mohács utáni, hanem már az azt megelőző időszakból is. Időhiány miatt csak a két Mohács előtti kötet (Nr. 2154–2155) átnézésére tudtam vállalkozni. Szerencsére a különféle, oszmánok ellen vezetendő hadjáratok tervezgetésén, a magyar király számára biztosítandó pénzösszegek kiírásán, összeszedésén stb. kívül sokat foglalkoznak az iratok konkrét betörésekkel is. De a Mátyás király és a Habsburgok között a salzburgi érseki székért az 1470–1480-as években folyó harcra, valamint az ugyanebben az időben kiújuló katonai konfliktusra, még ha annak közvetlen oszmán vonatkozása nem is volt, szintén találhatók itt iratok. Az együttes gazdagsága, továbbá az a tény, hogy az 1526 előtti időszakból ilyen mennyiségű, oszmánokkal kapcsolatos, de nem birodalmi gyűlésekhez kötődő iratanyag áll rendelkezésre már az 1470–1480-as évektől, bizonyosan részben a bajor hercegek és a Habsburgok tiroli ága közötti rendszeres levelezésnek köszönhető.

Mivel a középkori Magyar Királyság végjátékát jelentő utolsó évtized egybeesett az információáramlás robbanásával (a *Neue Zeitung*ok tömegessé válása a nyomtatás elterjedésével), nem egy olyan irat is fennmaradt itt, amely a Mohács előestéjén egyre vészterhesebbé váló hadi helyzetről szólt. A különféle beszámolók azonban nemcsak nyomtatott formában terjedtek, hanem akár a korábban megszokott kézírásos másolatként is. Jó példát szolgáltatnak erre azok az 1526 tavaszáról származó levelek (Nr. 2155: Podvinai Tamás [Tomori Pál] kalocsai érsekhez, Nagy László és Pakosi Gergely titeli kapitányok Vetési Miklós titeli préposthoz, Szapolyai István II. Lajoshoz, II. Lajos Ferdinánd osztrák főherceghez), amelyekben közös vonás, hogy mindegyik valamilyen módon az oszmán veszélyről, annak egy aspektusáról számol be. Árulkodó, hogy az eredeti latin szövegekhez német fordítást is mellékeltek. Továbbá az is szembetűnő, hogy e levelek – másolat formájában – a londoni State Papers állagban is megtalálhatóak. Mindez pedig a korabeli információáramlás eddig kevéssé ismert útjaira világíthat rá. [17]

A *Türkenhilfe* sorozathoz hasonlóan, meglehetősen homogén csoportot jelentenek a Cseh Királysággal kapcsolatos diplomáciai érintkezések (elsősorban határviszályok és az ezzel kapcsolatos egyeztetések) kötetei (Böhmen Nr. 166–283). A beláthatatlanul nagy középkori anyagot felölelő iratcsoport egy részének (Nr. 233–240) átnézése szolgált számomra – a müncheni források közül – a legtöbb tanulsággal. Eleve az is örömteli volt a kötet böngészésekor, hogy számos,

16 Részben valószínűleg innen, részben pedig más, jelenleg is a Bayerisches Hauptstaatsarchivban őrzött állagból meríthetett az okmánytára számára Muffat, 1857.

17 Podvinai levelének londoni példányára Lakatos Bálint hívta fel a figyelmemet (The National Archives, Kew, State Papers 1/37, fol. 174r), amiért szeretnék neki ezúton is köszönetet mondani. Ennek nyomán bukkantam a többi dokumentum másolatára is. Szapolyai János oklevele – a müncheni és londoni példányok alapján – kiadva: Neumann, 2012. 514–515. 613. sz.

mindeddig a magyar kutatás számára ismeretlen, IV. Albert bajor hercegnek címzett Mátyás-levél került elő (lásd az *1. sz. mellékletet*), valamint – hála az iratok bekötése idején a levéltárosi figyelemnek – általában közvetlen azután a müncheni hercegi kancellária által kiállított oklevél fogalmazványa is megtalálható.

Más szempontból volt tanulságos látni azt, hogy a bajor hercegek követei milyen sokszor jártak a Jagelló-korban a magyar–cseh udvarban, amiről mindeddig olyan keveset tudunk. A bajor követek látogatásainak azonban kevesebb magyar, sokkal több cseh vonatkozása van. II. Ulászló cseh király (1471–1516) 1490. évi magyarországi trónra kerülésétől kezdve – a magyar kancellária és apparátus mellett – a Cseh Királyság méltóságviselői, az arisztokrácia számos tagja is gyakran megfordult Budán, és a cseh királyi kancellária is itt időzött.[18] A müncheni források tehát rámutatnak arra – amiről eddig legtöbbször a kora újkori viszonyok között beszéltünk, pedig a középkort is egészen nyilvánvalóan jellemezte –, hogy 1490 után az említett körülmények miatt Budán egy sajátos cseh mikrokozmosz létezett a legtöbbször a Magyar Királyságban tartózkodó magyar és cseh király közvetlen közelében. Ezt keresték fel olyan gyakran a bajor herceg követei, mint arról a napjainkra csekély számban fennmaradt, „klasszikus" számadáskönyveken kívül a Münchenben megőrződött levelezés, néhány instrukció és jelentés is tanúskodik. Részben ennek köszönhetjük azt is, hogy nem a *Türkenhilfé*vel kapcsolatos kötetekben, hanem éppenséggel itt, a cseh ügyek között őrződött néhány olyan lista és beszámoló, amely különféle formában, de egy téma, a tragikus mohácsi csatavesztés körül forogva adott hírt a történtekről. Jól megfigyelhető, hogy az értesülések hemzsegnek a torzult névalakoktól, olykor hibás grammatikai formában íródtak, illetve adott esetben egyik nyelvről a másikra átültetve vándoroltak (lásd a *2–5. sz. mellékletet*).[19]

Az *Äußeres Archiv Fürstensachen* elnevezésű sorozata (Nr. 1940–1989) jól kiegészíti az előbb említett, *Böhmen* címet viselő sorozatot és a később röviden ismertetendő hercegi számadásokat.[20] Nehéz eldönteni néha, hogy miért került egy adott dokumentum ebbe a meglehetősen általános sorozatba, és mit soroltak a területi alapon összerakott szériákba, a bajor hercegek legfontosabb diplomáciai iratai közül ugyanis sok itt kapott helyet. A roppant nagy mennyiségű iratanyaggal kapcsolatban megjegyzendő, hogy az 1490-ig terjedő időszak esetében darabszintű (írásképe alapján valószínűleg 18. századi) jegyzék áll rendelkezésre a levéltári segédletek szobájában (*Repertorienzimmer*), amely azonban a szokatlan duktusa miatt nem mindig jelent segítséget az eligazodásban. Az általam tanulmányozott öt raktári egységet (Nr. 1953–1957) felölelő kötetek alapján – mivel a Mátyás-korra rendelkezésre áll Nehring munkája és ennek nyomán közel két tucat felvétel – a Jagelló-korszakra vonatkozó forrásokra koncentráltam. Az apróbb magyar vonatkozásokon kívül talán a legérdekesebbek az Nr. 1956–1957-ben megőrződött nyug-

18 Talán hasonló kép tárulna elénk a szász hercegek írásos hagyatékának (Sächsisches Staatsarchiv, Hauptstaatsarchiv Dresden, illetve Thüringes Hauptstaatsarchiv Weimar) áttanulmányozása után. Tudomásom szerint Marczali Henrik és Fraknói Vilmos óta ott (sem Drezdában, sem Weimarban) nem folyt semmiféle szisztematikus, a levéltár minden középkori magyar vonatkozását számba és leltárba vevő munka.

19 Vö. Farkas, 2000–2001.

20 Ezenkívül van még egy ugyanezt a nevet viselő fond is, amelyről még szólok.

ták és kisebb számadáskönyvek voltak az 1480-as évekből, amelyek a bajor herceg ez idő szerint Magyarországra küldött követeinek elszámolását tartalmazták.[21]

Részben passaui (Nr. 1111, Nr. 4128), részben pedig kifejezetten Neuburg am Innhez kapcsolható anyagban (Nr. 985/2, 985/3, 985/4)[22] Kanizsai János (†1522) Neuburg am Inn-i birtoklására találtam meglepően nagy mennyiségű peres iratot, közöttük eredeti Kanizsai-leveleket.[23] A magyar nemes a neuburgi grófsághoz és azzal együtt a grófi címhez úgy jutott hozzá, hogy 1490-től kezdve kitartóan Habsburg Miksa ügyét támogatta. Majd nem sokkal azután, hogy a landshuti örökösödési háború után Habsburg-kézre került Neuburg am Inn grófsága, Kanizsai benyújtotta a számlát szolgálataiért és szívósan véghezvitte akaratát.[24] Ez nem minden szomszédnak nyerte el a tetszését, így pedig – szerencsénkre – Kanizsai alig néhány éves jelenléte meglepően jól dokumentált.

A tematikai szempontból összeállított sorozatok számos egyéb aspektusra is szolgáltak apró adalékokkal. Az 1480-as évekre tehető magyar–osztrák háborúk időszakára nemcsak a *Fürstensachen* sorozatban lelhetünk morzsákat, hanem – nem meglepő módon – az Ausztriához (Nr. 973, Nr. 4456), Csehországhoz (Nr. 233–235), az eichstätti (Nr. 4003), passaui *Hochstift*hez (Nr. 1041, Nr, 4038), valamint a salzburgi *Erzstift*hez tartozó kötetekben (Nr. 1679) is. Az 1515. évi bécsi királytalálkozóval kapcsolatban, amelyen IV. Vilmos (1493–1550) és X. Lajos (1495–1545) bajor hercegek, valamint a passaui püspök is részt vettek, előkerültek instrukciók és egyéb beszámolók (Nr. 973, Nr. 4037). A legkiemelkedőbb találat mégsem az említettek közül került ki, hanem egy másik magyar nemesnek a jelek szerint a szakirodalomban is jóformán ismeretlen bajorországi szolgálatának köszönhetően.[25] A 15–16. század fordulóján élt Szentgyörgyi-Bazini Ferencről van szó, akinek magyarországi pályafutása – fontos tisztség híján – szinte láthatatlan, viszont személyében magyar tagja is volt a bajor hercegi udvarnak, pontosabban a müncheni ágba tartozó IV. Albert udvartartásának. Ráadásul nem is egyetlen apró említéssel rendelkezünk személyét illetően, mivel hosszas elszámolási vitába keveredett a bajor herceggel (Nr. 1971, Nr. 4441).[26]

A Szentgyörgyi-Bazini Ferencről feltáruló adatok sokasága adta az ötletet, hogy – már amennyi maradt belőle – a hercegi számadáskönyvekkel is megismerkedjem. Részben hogy Szentgyörgyi-Bazini Ferencnek a bajor hercegi udvarban való

21 Mint utólag kiderült, az a vélekedés, miszerint Karl Nehring megtalált minden fontos forrást, nem egészen helytálló. Iványi Béla jegyzeteiben felbukkant néhány olyan 1470–1480-as években kelt Mátyás-oklevél is, amely elkerülte a bajor kutató figyelmét.

22 Az Äußeres Archiv legtöbb kötetével ellentétben az igen terjedelmes alsorozatot alkotó Neuburg am Inn-i határviszályok történetére elsődleges köteteket (eredetileg 22 darab, amelyek közül számos napjainkra elveszett) nem filmezték le, eredetiben kutathatók csak.

23 Igen vázlatosan ismerteti Kanizsai neuburgi jelenlétét (főként az Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Reichsregisterbuchjaiban szereplő korabeli másolatok alapján): Hofbauer, 1969. 61–62.

24 Személyére röviden: Reiszig, 1941. 74–75.

25 Ennek egyetlen és igen rövid említése: Riezler, 1964. 11.

26 A Szentgyörgyi-Baziniakkal és a Kanizsaiakkal kapcsolatos iratokat 2015-ben befejezendő disszertációmban tervezem feldolgozni.

működésére további adalékokat találjak, illetve általánosságban az is vezérelt, hogy áttekintő képet kapjak az ilyesfajta bajorországi forrásanyagról. Feltétlenül hangsúlyozandó, hogy – ahogy a német-római császár vagy a Habsburgok tartományúri, úgy a „központi", hercegi – számadáskönyvek is roppant csekély számban állnak rendelkezésünkre.[27] Alapvetően sok száz, különféle tematikájú számadás maradt fenn a középkorból. A kutatási prioritásokat szem előtt tartva Anton Kirchmair kamarai jegyző (*Kammerschreiber)* 1503–1505 között keletkezett számadásaira (*Kammerbuch*) koncentráltam. Az 1122. sz. kötetben (1503–1504) számos magyar vonatkozású bejegyzés volt: a Magyar Királyságba küldött követek számára különféle kifizetéseket jegyeztek fel. A Szentgyörgyi-Bazini Ferenc utáni nyomozás is sikerrel járt: míg 1503-ban csak egy kisebb jelentőségű kiadási tételnél találjuk meg a magyar nemes nevét, 1504-ben már az udvari szolgálók, tanácsosok listáján szerepel a neve évi 80 forint fizetéssel.[28]

Rajnai Palotagrófság

A Rajnai Palotagrófsággal kapcsolatos (*pfalzi*) iratanyag vizsgálatakor a Reinhard Stauber monográfiájában[29] szereplő, relevánsnak tűnő adatokat tartalmazó raktári egységeket vettem először kézbe. Elsősorban a *Kasten blau*ra, a nagy iratsorozatra koncentráltam. Más állagok repertóriumaiban végzett szúrópróbaszerű felméréseim ugyanis nem bizonyultak eredményesnek. A *Kasten blau*ból eredeti Mátyás-oklevelek is előkerültek (Nr. 89/2, 103/2b). Összességében a magyar vonatkozású anyag legnagyobb részét a különféle, *Türkenhilfé*vel kapcsolatos iratok alkották. Ezek közül csak kevés kapcsolódott közvetlenül a Magyar Királysághoz, inkább a különféle birodalmi segélyek megtárgyalásáról szóló források tekinthetők tipikusnak. A legkorábbi az 1460–1470-es évekből származik (Nr. 103/2b). A tárgyalási iratok között az 1478–1479. évi nürnbergi birodalmi gyűlés kapcsán fennmaradt a magyar követeknek (Pesciai Boldizsár szerémi püspök, Szentgyörgyi-Bazini Zsigmond) szánt válasz, illetve a magyar álláspont is. Nemcsak általánosságban, hanem egészen konkrétan kitapintható a magyar követek jelenléte e gyűlésen, mi több, álláspontjuk egy részéről is tudomásunk van.[30] Néhány irat az 1480–1490-es évekre is tartogat a Magyar Királyságra vonatkozó adatokat. Egy másik iratcsomóban (Nr. 341/11a) a bajor herceg Budán tartózkodó követének, Friedrich Mauerkirchernek 1470. évi jelentései olvashatók a magyarországi politikai helyzetről. Ugyan-

27 Mindez persze nem akadályozta meg a kutatást abban, hogy az apró szemcsékből egy impozáns elemzést készítsen: Ziegler, 1981.

28 Szintén Szentgyörgyi-Bazini Ferenc, illetve az 1515. évi, a bécsi hercegek által is felkeresett bécsi királytalálkozó miatt vizsgáltam néhány, a Staatsarchiv Landshutból 1979-ben a Bayerisches Hauptstaatsarchivnak átadott számadást is (az ún. Pertinenzbestände között található „Landshuter Abgabe 1979"-ról van szó): Nr. 831 (Rechnungsfragment über Hofausgaben 1509), Nr. 832 (Extrakt aus den Rentmeisteramtsrechnungen 1449/1516). Sajnos semmiféle magyar vonatkozás nem került elő.

29 Stauber, 1993. A Mátyás-kori bajor–magyar kapcsolatokkal egy külön tanulmányában is foglalkozott: Stauber, 1991. 17–54.

30 Ennek csak egy kis részét találta meg Karl Nehring, de nem itt, hanem egy müncheni staatsbibliothekbeli kódexben (Clm 443). Vö. MNL OL DF 293 277–278., és Nehring, 1989. 115–116.

itt találhatóak még olyan dokumentumok, amelyek az 1490–1491-es háborúhoz szolgálnak néhány apró adalékkal.

Pfalz-Neuburgi Hercegség

A pfalz-neuburgi szálas iratanyagot feldolgozó repertóriumokban semmiféle középkori magyar vonatkozás nem került elő. (Későbbi viszont igen, de arra nem térek itt ki.) Sokkal gazdagabbnak bizonyult az igen terjedelmes sorozatot (több alsorozattal) alkotó okleveles állomány. Az ehhez készített régi repertóriumok használata meglehetősen nehézkes, az összeállítások szempontrendszere több esetben hagy kívánnivalót maga után.[31] Az *Auswärtige Staaten* című alsorozatban van ugyan egy „Ungarn-Böhmen" rész, azonban ott sajnos – ahogy az várható a cseh királyok felső-pfalzi hűbérbirtokai miatt – elsősorban cseh vonatkozások maradtak meg. S ha a levéltári segédletek nem is sietnek segítségünkre, egy néhány éve megjelent, közjegyzői oklevelekről szóló összeállítás számos magyar vonatkozásra irányítja rá a figyelmünket.[32]

E munkának köszönhetően több magyar vonatkozású közjegyzői oklevél bukkant elő a pfalz-neuburgi oklevélsorozatokból. E darabok máskülönben a repertóriumok alapján korántsem ilyen számban váltak volna ismertté. Részben magyarországi egyházmegyéből származó közjegyzők kerültek így szemünk elé, részben pedig olyan nótáriusok, akik ugyan származásuk szerint nem kötődtek a királysághoz, ellenben magyar területen állítottak ki oklevelet. Az utóbbi esetben kevésbé a keltezési hely, mint inkább a keletkezés körülményei (például az, hogy miként, kinek a kíséretében került az illető Magyarországra), illetve a tanúként felsorolt magyar(országi) személyek érdemelnek figyelmet. Nem mellesleg a közjegyzők sajátos „társaságához" is közelebb kerülhetünk (például a mobilitás vizsgálatakor), személyükről ugyanis általában igen keveset tudunk.

Az általam megvizsgált oklevelek közül egy 1426. október 3-án kelt közjegyzői kiadvány érdemli a legtöbb figyelmet. Ez azt örökíti meg, amikor Zsigmond német-római király Alsó-Bajorország hűbérurává tette VII. Lajos bajor herceget (1413–1447) (Lehen, Nr. 1404). Az események mögött az áll, hogy a Wittelsbachok straubingi ága 1425-ben III. János herceg halálával kihalt, vagyis a rokonság benyújtotta jogigényét a gazdátlanná vált területekre. A történet jól ismert. Magának a hűbéradománynak a tényét érthető módon jó néhány oklevél, másolat is rögzíti,[33] de a részletekre, miként zajlott le az ünnepélyes aktus, oklevelünket leszámítva semelyik másik nem tér ki. Az ebből megismert szertartásban az a különösen figyelemreméltó, hogy János olmützi püspökön, bíboroson kívül mindenki más, aki

31 Ugyanez áll a *Neuburger Kopialbücher* című, mintegy 100 kötetes, másolati könyvekből álló sorozatra is. Nagy szükség lenne egységes szempontrendszerű, modern, darabszintű jegyzékre.

32 Kern–Weileder, 2008–2012. A közjegyzői oklevelek inventáriumát ismerteti, de e különleges oklevél részleteire nem tért ki Diera Diána recenziójában. Diera, 2014. 32–33.

33 Lehen Nr. 1405–1407, illetve Neuburger Kopialbücher Bd. 1, fol. 161, Bd. 10, fol. 472–474, Bd. 109, fol. 214. (A Kopialbuchok fóliószámait utalásból ismerem csak.) Kivonat formájában megjelent (oklevelünket csak igen röviden említi, a tanúkat sorolja fel): Altmann, 1897–1900. II. 51. 6766. sz.

részt vett a hűbéri rítusban, még csak nem is birodalmi, hanem magyar királyi alattvaló volt (Pálóci György esztergomi érsek, Garai Miklós nádor, Maróti János macsói bán, Tamási László udvarmester).[34] Mindez csak azt a képet erősíti, amit már jól ismerünk Zsigmond király uralkodásáról: a birodalmon kívül eső Magyar Királyság és olykor annak politikai szereplői a német-római király sűrű magyarországi tartózkodása miatt sokszor birodalmi ügyekben is szerepet játszottak.

A Bajorországhoz csatolt területek és intézmények (An Bayern gefallene Territorien und Institutionen)

Az idetartozó fondok közül elsősorban a freisingi és passaui püspökségek anyagaival foglalkoztam.[35] Passau, illetve Freising püspöksége számos olyan hűbérbirtokkal rendelkezett Alsó-Ausztriában, Stájerországban, Krajnában,[36] amelyek a Habsburgok által tartományúrként bírt tartományok testében mintegy zárványként éltek. Ráadásul e birtokok éppen olyan területen feküdtek, amelyet az 1470–1480-as években Hunyadi Mátyás és III. Frigyes német-római császár között dúló háború érintett. Jó eséllyel lehetett tehát feltételezni, hogy akár hadbavonulásra, akár háborús pusztításra vagy bármi más magyar vonatkozású eseményre akad iratanyagukban utalás.

A freisingi *Hochstift* oklevélsorozatának a 15. század második és a 16. század első felében keletkezett regesztáit (kiemelt időszak: 1488–1496, 1500–1515) átnézve nem került elő kifejezetten magyar vonatkozású adat. A püspökség iratanyaga meglehetősen sokrétű, számos sorozatból áll, ezek közül leginkább az ausztriai uradalmak (Alsó-Ausztria, Krajna) sorozatára (HL [= Hochstiftsliteralien] 4) koncentráltam.[37] Összetételét tekintve igen vegyesnek

34 *„...coram celsitudine eiusdem domini nostri regis Bude regni Hungarie prope cappellam Sancti Georgii et ex eius opposito in solio et habitu sue regalis maiestatis sedentis dyademate coronati astantibus ibidem reverendissimis in Christo patribus et dominis dominis Iohanne tituli Sancti Cyriaci presbitero cardinalo Olomucensi vulgariter nuncupato ac Georgio archiepiscopo Strigoniensi unacum certis aliis prelatis ac complurimis strenuis et nobilibus viris, comitibus, baronibus et militaribus ceterisque viris tam ecclesiasticis, quam secularibus et presertim dominis Nicolao de Gara regni Hungarie comite palatino pomum ad modum globi aurei cruce superficiali ad dextram, ad sinistram vero Iohanne de Maroth alias bano Maczoviensi sceptrum regale ac Ladislao filio wayvode, dicti domini nostri regis per Hungariam curie magistro gladium nudum et erectum in dextris suis manibus decenter tenentibus et ad modum seu loco sacri Romani imperii electorum ad huiusmodi insignia officialium eidem domino nostri regi cum sollempnitate ministrantibus..."*

35 Az *Erzstift Salzburg* tudomásom szerint magyar szempontból relevánsabb anyagai a bécsi Österreichisches Staatsarchivban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) találhatók, a középkori forrásokat az Allgemeine Urkundenreihe tartalmazza. Regensburg birodalmi szabadváros iratanyagának (Reichsstadtliteralien Regensburg) repertóriumából magyar vonatkozású dokumentum nem keltette fel figyelmemet. A különféle bajorországi kolostorok terjedelmes iratanyagának áttekintése minden közelebbi utalás nélkül igen időigényes vállalkozás lett volna.

36 A pontosság kedvéért: Freising mind a három tartományban, Passau viszont csak az Osztrák Főhercegségben rendelkezett birtokokkal.

37 Iványi Béla jegyzetei alapján világos volt, hogy ezt (de csak ezt) a sorozatot a freisingi Hochstift anyagából ő is kutatta. Vö. Iványi, 1933. 265–304.

mondható, hiszen uradalmi számadás éppúgy megtalálható benne, mint a krajnai vagy alsó-ausztriai rendek tartományi gyűléseire küldött császári/királyi/főhercegi követek instrukciói, valamint a rendek válaszai. Mivel mind Alsó-Ausztriát, mind pedig Krajnát komolyan érintette 1526 után az oszmánok elleni védelem, a legtöbb magyar vonatkozásra a 16–17. századi forrásokban bukkanhatunk (például Fasc. 3, Nr. 27, Fasc. 41, Nr. 201–211, Fasc. 44, Nr. 240 és Nr. 243). Részben itt (Fasc. 66, Nr. 340), részben viszont más sorozatban (HL 3, 432/23) az 1480-as évekbeli osztrák–magyar háborúra is maradtak – igaz, sajnos csak nyomokban – adatok. A Wittelsbachok pfalzi ágából származó Fülöp (1498–1541) freisingi püspök átnézett leveleskönyveiből (3 Rep. 43, Fasc. Nr. 1 [1510–1511], Nr. 2 [1515–1517]) is előkerült néhány magyar vonatkozású, így például Szentgyörgy-Bazini Ferencre vonatkozó bejegyzés.

A *Hochstift Passau* oklevélsorozatát nem tanulmányoztam, mivel az – ugyan regeszták nélkül – a Monasterium.net oldalon elérhető. A passaui *Hochstift* Sankt Pölten-i uradalmának iratanyagában az 1480-as évekből néhány magyar vonatkozás is előkerült (HL Nr. 510, 971, 2492). Kanizsai János rövid neuburgi birtoklását illetően sikerült több dokumentumot is fellelni (Passauer Blechkastenarchiv Kasten 69, Nr. 1; HL Nr. 574, 751, 752). Ezek jól kiegészítik az *Äußeres Archiv*ban megtalált iratok alapján körvonalazódó képet: Kanizsai a passaui Szent Miklós-kolostorral (St. Nikola) is perben állt.

Birodalmi kamarai bíróság (Reichskammergericht)

A középkori magyar vonatkozású források felkutatásánál az 1495. évi wormsi birodalmi gyűlésen létrehozott birodalmi kamarai bíróság roppant mennyiségű iratanyaga elrettentheti a kutatót.[38] Szerencsére azonban a Münchenben őrzött aktákhoz az utóbbi évtizedekben remek repertóriumok készültek.[39] Mivel a kereskedelmi vonatkozású magyar ügyeket a késő középkorig visszanyúlva Gecsényi Lajos vizsgálatai alapján ismerjük,[40] magam a nem ilyen tematikájú iratcsomókra koncentráltam. Ezek közül kiemelendő Georg von Thurn és Simon Hungerspach birodalmi kincstárnok elszámolási vitája (Bestellnummer 13200, repertórium: Nr. 5218). Megtudhatjuk belőle például, hogy Hungerspach a II. Ulászló magyar király által az 1491. évi pozsonyi szerződés értelmében fizetendő hadi kárpótlás egy jó részét elsikkasztotta, illetőleg hogy Thurn állítólagosan Radkersburgban és Portenauban hamis pénzt veretett, de a magyar csapatok 1485. évi egyik merész vállalkozásáról (Trieszt és Portenau meghiúsult ostromáról)[41] is értékes adalékot találhatunk itt.

38 A jelenleg Münchenben található iratanyag valamennyi birodalmi kamarai bírósági ügynek csak egy kis részét jelenti. Az intézmény 1806. évi megszüntetése után a Wetzlarban őrzött irattárból bőven jutott más levéltárakba is peranyag.

39 Hörner, 1994–2013.

40 Például Gecsényi, 2012. 189–197.

41 Erre igen röviden: Péterfi, 2014. 42–43.

Különféle gyűjtemények (Selekte und Sammlungen) anyaga

E fondfőcsoport igen kevés magyar vonatkozású forrást tartalmaz, ezek közül a legfontosabb talán Ruszkai János és Ruszkai György 1668. február 26-án kelt – a jelek szerint ismeretlen – címereslevele.[42] Áttekintve a 19. századi történész, Carl Anton von Lilien IV. Albert, IV. Vilmos és X. Lajos bajor hercegek időszakára vonatkozó regesztáit sem került elő engem érdeklő adat, pedig IV. Vilmos és X. Lajos az 1515. évi bécsi királytalálkozón bizonyosan személyesen is részt vettek. Egyetlen Magyarországra történő utalást találtam csupán Ulrich von Grafenegg Augsburg városának (Oefeliana Nr. 83) írott levelében, melyben az oszmánok betöréséről, Kosztolány ostromáról olvashatunk.

Vegyes állományú iratanyag (Mischbestände)

A fondfőcsoport vegyes provenienciájú állagai közül kettőt érdemes kiemelni: az *Auswärtige Staaten* (*Urkunden* és *Literalien* sorozatok) és a *Fürstensachen* címet viselőket, ezekben ugyanis számottevő magyar vonatkozásra bukkantam. Az *Auswärtige Staaten* fondjába tartozó oklevelek *Ungarn* alsorozatában egy 1395. évi, tartalmát tekintve ismert, jelen formájában azonban az Országos Levéltár középkori adatbázisában ismeretlen Zsigmond-kori oklevél maradt fenn. Stiborici Stibor és két atyafia megkapja Detrekő várát (1394. május 22.), amibe be is vezetik őket, majd kérésükre az adományt nem sokkal később még egyszer átírják (1395. május 4.).[43] Fontos adalékokat rejt a *Literalien* sorozat *Österreich* című alsorozata is. Az 1506. évi osztrák–magyar háborúhoz több iratot (Nr. 35) is találunk itt, különféle király/főhercegi vagy német-római császári udvartartási jegyzékeket (1527: Nr. 52; 1584, 1587, 1589: Nr. 53). Újra felbukkant a már jó pár évtizede feltárt Johannes Cuspinianus nevéhez fűződő, roppant érdekes jelentés a magyar királyi udvarban tett látogatásáról (1516, Nr. 57).[44] Az Osztrák Főhercegségben szedett oszmánellenes segélyről (*Türkenhilfe*) szintén találunk dokumentumokat (1523, Nr. 408).

A vegyes provenienciájú és meglehetősen változatos tartalmú *Fürstensachen* című sorozat iratai között a legfőbb összekötő kapocs az, hogy a bajor hercegi családra vonatkozó dokumentumokat egyesíti magában. A kutatást egy remek repertórium könnyíti meg. A fond címe megtévesztő, hiszen a fentebb részletesen ismertetett *Äußeres Archiv*nak is létezik ugyanilyen nevű sorozata (Nr. 1940–1989), amely azonban eredetileg a *Fürstenbücher* címet viselte. Meglepően sok középkori dokumentum található itt. Igaz, a „szokásos arányok" miatt legnagyobb részét a

42 Itt jegyzem meg, hogy a 2014 augusztusában a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum kézirattárában (Historisches Archiv) egy másik, hasonló korú, szintén ismeretlennek tűnő címereslevél is előkerült (ZR 5291 [No. 9685]: II. Ferdinánd Kozma Bálint részére. 1625. november 14., Sopron).

43 *ZsO*, I. 379. 3444–3445. sz., 383. 3488. sz., 434. 3962. sz. Érdekes adalék, hogy az oklevél a Staatsarchiv Bambergből érkezett 1953-ban Münchenbe. Elképzelhető éppen ezért, hogy a brandenburgi őrgrófok egykori, plassenburgi levéltárából (rekonstruált állománya jelenleg a Staatsarchiv Bambergben) morzsolódott valamikor le.

44 Ankwicz-Kleehoven, 1933. 77–82. 36. sz.

kora újkori anyag teszi ki, közöttük számtalan magyar vonatkozással (például Nr. 337, 344, 435 ½, 1039 ½ stb.). A késő középkorra koncentrálva előkerültek olyan darabok, amelyeket már Karl Nehring is feltárt (Nr. 192 = MNL OL DF 293 004.; Nr. 198a = MNL OL DF 293 005., Nr. 957 = MNL OL DF 293 006.). Megtalálható itt továbbá V. László két levele 1453-ból (Nr. 171 1/3), és annak forrása, hogy IV. Vilmos bajor herceg szolgálatába fogadta II. Lajos magyar király udvarmesterét (1512, Nr. 328 – másik példány: Äußeres Archiv, Nr. 239). Három, II. Lajos által cseh királyi minőségében kibocsátott oklevél is előkerült (1517, Nr. 965). X. Lajos bajor herceghez kapcsolódóan fennmaradt az 1515. évi Bécsbe történő utazásakor és az ottani tartózkodásakor vezetett két számadáskönyve. E két kötetet eredetileg szintén ebben az állagban őrizték, jelenleg a *Staatsarchiv Landshut*ban találhatóak (Nr. 1362 = Küchenmeisteramt Landshut [Rep. 205/Kü] R 1; Nr. 1363 = Kammermeisteramt Landshut [Rep. 205/Ka] R 1).[45]

Családi titkos levéltár (Geheimes Hausarchiv)

A Bayerisches Hauptstaatsarchiv e fondfőcsoportja (*Abteilung*) a bajor állam és a bajor királyi család között 1923-ban kötött egyezmény következtében a Wittelsbach-család alapítványának (*Wittelsbacher Ausgleichsfond*) kezelésében működik, ennélfogva használatához – a kutatást megelőzően – engedélyt kell kérni. Az itt őrzött iratanyag és a régi segédletek egy része a II. világháborús bombázások során elpusztult. Iványi Béla jegyzetei alapján feltételezem (bár ennek a létét sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudták a levéltárosok), hogy az 1930-as évek elején még létezhetett egy nagy áttekintő jegyzék vagy talán cédulakatalógus, amelyhez hely-, személynév-, illetve esetleg tárgymutató is rendelkezésre állhatott. Csak ezzel lenne megmagyarázható, hogy Iványi hogyan bukkant rá olyan dolgokra is, amelyek adott esetben a régi repertóriumok alapján nem feltétlenül keltenék fel a kutató figyelmét. Szerencsés módon – egy kivételtől eltekintve, amely tartalmát tekintve egyébként meglehetősen fontos, és ezért fájó hiány[46] – minden Iványi által használt iratot vagy oklevelet sikerült megtalálnom (a jelzetek nem változtak). Sőt örömteli módon gyarapodott is a magyar vonatkozású darabok köre. (Karl Nehring annak idején, az 1970-es években nem tudott hozzáférni a Geheimes Hausarchiv anyagához.)

Egyrészt a *Hausurkunden* című oklevélsorozatban kutattam: nemcsak a Wittelsbach-főágat, hanem amennyire lehetett, a bajorországi és pfalzi mellékágakhoz kapcsolódó oklevelek repertóriumát is átnéztem. Másrészt a *Korrespondenzakten* iratsorozatát vizsgáltam meg közelebbről. (Ez az elnevezésével látszólag ellentétben nem családi levelezést tartalmaz, hanem a Hausurkundékhoz kapcsolódik,

45 A Tringli István irányításával működő OTKA-projektnek (K 105 916. sz.) köszönhetően e kettőt a helyszínen is volt alkalmam megtekinteni.

46 Az elveszettnek tűnő dokumentum Matthäus Lang bíboros 1515. május 31-én Welsben kelt, a császárnak címzett jelentése „a magyar és lengyel ügyekben" (2 fol.). Iványi Béla szerint a jelzete „Akt No. 1792". (Ha ez esetben a Korrespondenzaktenről van szó, a jelzet egészen biztosan téves, hiszen a II. világháborús pusztítások előtt sem volt ilyen magas szám e sorozatban.)

korrespondál velük.) Jelentős számban nemcsak Mátyás- (*1. melléklet*: 1. és 4. sz.) és Jagelló-korral kapcsolatos iratok kerültek elő, hanem az anyag a Zsigmond-korra vonatkozóan is meglepően sok találattal szolgált. Iványi Béla 1934. évi közleményében nem szól róla, azonban jegyzetei alapján világosan kiderül, hogy ismerte Zsigmond király sógornőjének, a Wittelsbach-házból származó Zsófia cseh királynénak írásos hagyatékát (végrendelet, halotti leltár, hazaküldött levelei összegyűjtve: Korrespondenzakten Nr. 543). Nagy kár azonban, hogy a magyar kutató figyelmét elkerülték a Cillei III. Hermann és Ernő bajor herceg (1397–1438) lánya, Beatrix között kötött házasságra vonatkozó iratok, amelyek azután a II. világháborúban elpusztultak (Korrespondenzakten Nr. 544). Szerencsére ehhez kapcsolódóan a *Hausurkundé*k között maradt fenn néhány oklevél (Hausurkunden Nr. 366–372).[47] A szakirodalom néhány éve már feldolgozta[48] a II. László leánya, Anna, majd László leánytestvére, Erzsébet, valamint IV. Vilmos bajor herceg között folyó, végül megfeneklő házassági tárgyalások dokumentumait (Korrespondenzakten Nr. 584/I). A közvetítő szerepét – a család bajor kapcsolatai miatt – valószínűleg nem véletlenül a Ferencnél is nagyobb tekintélyű országbíró, illetve erdélyi vajda, Szentgyörgyi-Bazini Péter töltötte be.

Bajor Állami Könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek)

A Bajor Állami Könyvtár kézirattárában lapul néhány olyan német nyelvű kötet, amely bizonyosan középkori magyar vonatkozású adatokat tartalmaz.[49] A kézirattári, darabszintű jegyzéket közlő katalógusok közül számos már a világhálón is elérhető.[50]

Az általam átnézett kötetek közül legfontosabbnak a tegernseei kolostorból a Bayerische Staatsbibliothek jogelődjébe bekerült Cgm 1585 és a Cgm 1586 kéziratokat tekintem. Az e kettőben megőrzött dokumentumok nagy részének eredetije olyan korai nyomtatvány, híreket közlő újság/hírlevél (*Neue Zeitung*) lehetett, amelyeket valószínűleg a 16. század első harmadában a kötet összeállítója, Konrad Sartori tegernseei könyvtáros gyűjtött, másolt(atott) össze. Fáradozásainak köszönhetően napjainkra eredeti formájukban már elpusztult Neue Zeitungok is fennmaradtak: így például a szakirodalomban ismeretlen – eredetileg nyilván szintén nyomtatásban terjesztett – két tudósítás az 1515. évi bécsi királytalálkozóról (Cgm

47 Ezeket és más (nemcsak itt, hanem másutt, más Abteilungban előbukkanó) Zsigmond-kori darabokat, az azokról készült leírást azon nyomban a Zsigmondkori Oklevéltárat készítő akadémiai kutatócsoport rendelkezésére bocsátottam.

48 Vö. Marth, 2011. 208–224.

49 *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis*. Tomus 5, Pars 1–9. – A latin nyelvűeket Kertész Balázs (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár) – szintén a BBI által számára többször megítélt Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően – tárta fel és mindebből repertóriumot tervez kiadni a közeljövőben.

50 http://www.bsb-muenchen.de/literatursuche/spezialbestaende/handschriften-und-nachlaesse/gedruckte-handschriftenkataloge-der-bsb/.

1585, fol. 252–255).[51] De találunk e kötetben különféle beszámolókat, „hírcsokrokat" az oszmánok előretöréséről éppúgy, mint az 1501. évi budai országgyűlésről. Ez utóbbinak külön érdekessége, hogy a Bayerische Staatsbibliothekben az „eredeti", nyomtatott példányból is őriznek egyet (Res. 4° Turc. 80/7). A *Neue Zeitung*okon kívül a kötetekben III. Frigyes és Mátyás király több évtizedes konfliktusának számos dokumentuma szerepel. Ezek között akadnak eredeti formájukban fennmaradt oklevelek, de olyan egyediek is feltűnnek, mint a magyar csapatok 1485. évi megállapodása a bécsi védőkkel városuk átvételéről.[52]

*

Mint a fentiekből is látható, a 2014. június–júliusi müncheni kutatások alkalmával számos eddig ismeretlen forrás került elő. Ezek között a többséget a töredékek képezik, de akadnak terjedelmüknél és jelentőségüknél fogva további kutatásra és önálló feldolgozásra váró teljes akták (például a Szentgyörgyi-Baziniak bajorországi kapcsolatainak forrásanyaga, Kanizsai János Neuburg am Inn-i birtoklása). Nehéz általános összképet festeni ez alapján, mivel a megismert iratanyagot a sokféleség jellemzi. Bátran állítható, hogy a közel másfél évtizede a bajor–magyar kapcsolatok mintegy ezeréves múltjának bemutatására Passauban megszervezett kiállítás, majd az arról megjelentetett katalógus[53] által sugallt kép még annál is gazdagabb, mint ahogy feltételeztük. Mindezek illusztrálására beszámolóm mellékletében egyrészt a most megtalált Mátyás-okleveleket szedtem táblázatba, másrészt több, a mohácsi csatáról fennmaradt híradás átírását közlöm. Ezzel azonban a müncheni középkori hungarikák feltárása korántsem nevezhető befejezettnek, hiszen a Bayerisches Hauptstaatsarchivban megkezdett kutatás megnyugtató „lezárásán" kívül a müncheni városi levéltár (*Stadtarchiv*), illetve a freisingi–müncheni püspökség levéltárának (*Archiv des Erzbistums München und Freising*) felkeresése még várat magára.

51 Vö. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16)*: www.gateway-bayern.de/index_vd16.html (Titel(wörter) = wien AND Jahr >= 1515 AND Jahr <= 1515).

52 A legfontosabb dokumentumokból válogatott, a Mátyás és III. Frigyes közötti politikai krízisre vonatkozókat több mint 150 éve kiadta Joseph Chmel a többek között e két kéziratot is alaposan ismertető kutatási beszámolója mellékletében. Chmel, 1850. 619–651. Tartalmi ismertetés: uo. 612–619. Az ő nyomán Karl Nehring is használta a két kötet Mátyás-kori forrásait. Gyűjtésének köszönhetően a bécsi védőkkel folytatott kapituláció az Országos Levéltár középkori adatbázisában is elérhető: MNL OL DF 293 279.

53 Jahn et al., 2001.

Mellékletek

BHStA = Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München
BSB = Bayerisches Staatsbiblitohek, München
Cgm = Codices germanici Monacenses
KÄA = Kurbayern, Äußeres Archiv
GHA = Geheimes Hausarchiv

1.

Mátyás király ismeretlen oklevelei a müncheni Bayerisches Hauptstaatsarchivból és a Bayerische Staatsbibliothekből

	Időpont	Keltezési hely	Címzett	Kancelláriai jelzet, pecsét típusa	Lelőhely
1	1469. szeptember 1. (Sant Egidien dag[!])	Pozsony	Mátyás magyar király, I. Frigyes rajnai palotagróf, Lajos és IV. Albert bajor hercegek közös kiadványa	Eredeti, hártya. Titkospecsét(?)	BHStA GHA Mannheimer Urkunden, Generalia, 5. Auswärtige Verhältnissen Nr. 22
2	1476. május 1. (festo Beatorum Philippi et Iacobi apostolorum)	Buda	IV. Albert, Zsigmond és Wolfgang bajor hercegekhez	Ad mandatum domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 233, fol. 120
3	*1476. szeptember 30. (die Hieronimi confessoris)*[1]	*Buda*	*IV. Albert bajor herceghez*	*Ad mandatum domini regis Eredeti. [Nincs adat az oklevél anyagára és a megpecsételésre]*	*BHStA KÄA Nr. 1951, fol. 259*
4	1476. november 9. (samstag vor Martini)	Pozsony		De commissione propria domini regis. Eredeti, hártya. Titkospecsét	BHStA GHA Hausurkunden Nr. 824
5	*1477. március 22. (sambstag vor dem sůntag Judica in der vassten)*[2]	*Buda*	*IV. Albert bajor herceghez*	*Ad mandatum domini regis in consilio Eredeti. [Nincs adat az oklevél anyagára és a megpecsételésre]*	BHStA KÄA Nr. 1951, fol. 266
6	1477. június 12. (pfintztag vor Sannd Veits tag)[3]	Buda	III. Frigyes német-római császárhoz	[Nincs kancelláriai feljegyzés] Korabeli másolat, papír	BSB Cgm 1585, fol. 138–139, uo. Cgm 1586, fol. 197

Megjegyzés
Kurziválva azon találatokat jelöltem, amelyeket nem volt alkalmam személyesen kézbe venni, mindazonáltal mások jegyzetei vagy kutatótermi segédletek alapján létük bizonyosan megerősíthető.

1 Iványi Béla jegyzetei alapján.
2 Iványi Béla jegyzetei alapján.
3 A Cgm 1586 nyomán kiadva: Chmel, 1850. 629–630. (a jelen kézirat nyomán).

	Időpont	Keltezési hely	Címzett	Kancelláriai jelzet, pecsét típusa	Lelőhely
7	1477. június 13. (freÿtag vor Sannd Veÿts tag)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Ad mandatum domini regis Korabeli másolat, papír	BSB Cgm 1585, fol. 108
8	1478. július 16. (pfintztag nach Sant Margarethen tag)	Buda		Commissio propria domini regis Korabeli másolat, papír	BHStA Fürstensachen 956 ½, fol. 26
9	1478. augusztus 22. (duodecima die mensis Augusti)	Buda	III. Albert [Achilles] brandenburgi őrgrófhoz	[Nincs kancelláriai feljegyzés] Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 233, fol. 161r
10	1478. október 30. (freytag vor allerheiligen tag)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Ad commissionem propriam domini regis Eredeti, papír. [Titkospecsét]	BHStA KÄA Nr. 233, fol. 172
11	1479. február 28. (sontag Invocavit in der vasten)	Buda		Ad mandatum domini regis in consistorio(!) Korabeli másolat, papír	BHStA Fürstensachen 956 ½, fol. 19v–20r
12	1479. március 16. (eritag nach suntag Oculi)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Ad mandatum domini regis Eredeti, papír. [Nincs adat a megpecsételésre]	BHStA KÄA Nr. 1679, fol. 79[4]
13	*1479. június 20. (sontag vor Sankt Johannistag zu sunbenden)*	*Pozsony*		*[Nincs adat a kancelláriai jegyzetre] Eredeti. [Nincs adat az oklevél anyagára és a megpecsételésre]*	*BHStA Nothaft'sches Archiv, Urkunden, Nr. 581 (alt 590)*
14	1479. szeptember 20. (vigilia Sancti Mathei apostoli et ewangeliste)[5]	Pozsony		[Nincs kancelláriai feljegyzés] Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 233, fol. 246
15	1479. december 15. (mitichen nach Sannd Lucie tag)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Ad mandatum domini regis Eredeti, papír. [Titkospecsét]	BHStA KÄA Nr. 233, fol. 245
16	1480. november 8. (octavo die mensis Novembris)	Lesnek	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 63
17	1481. április 15. (heiligen Palmtag)	Radkersburg	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. [Titkospecsét]	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 95
18	1483. április 11. (XI die Aprilis)	Buda	Fülöp rajnai palotagróffhoz	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. [Titkospecsét]	BHStA Kurpfalz und Pfalz-Zweibrücken mit Nebenländern, Kasten blau, Nr. 89/2
19	1484. július 19. (montag vor Sand Marie Magdalen tag)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 250

4 Teljes szövegű közlése egy közelebbről meg nem nevezett müncheni példány alapján (helytelenül március 17-i dátummal): Fraknói, 1893–1895. I. 439. 294. sz.

5 Kivonata: Nehring, 1976. 102. 97. sz. (Forrásközlést vett alapul, amely bécsi példányból dolgozott.)

	Időpont	Keltezési hely	Címzett	Kancelláriai jelzet, pecsét típusa	Lelőhely
20	1484. november 10. (mitwoch vor Martini)	Pozsony	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis in consilio Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 272, 274
21	1484. november 10. (mitwoch vor Martini)	Pozsony	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis in consilio Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 275
22	1485. május 19. (montag nach unsers Herrn Fronleichnambstag)	Bécs	„[M.] der Kasperger zu Lewczmanstorf und Schemnczhofenn"	[Nincs kancelláriai feljegyzés] Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 301
23	1485. november 17. (decimaseptima Novembris)	Bécs (arce nostra Viennensi)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 312
24	1486. február 16. (suntag Reminiscere)	Buda	IV. Albert bajor herceghez	Ad mandatum domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét(?)	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 13
25	1486. július 10. (montag vor Margarethe)	Pozsony	Krems városához	[Nincs kancelláriai feljegyzés] Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 20
26	1486. szeptember 10. (sůntag nach unnserer lieben Frawn tag nativitatis)	Iglau (Yglaw) / Jihlava	Fülöp rajnai palotagrófhoz	Ad mandatum domini regis Eredeti, papír. Osztrák hercegi pecsét(?)[6]	BHStA Kurpfalz und Pfalz-Zweibrücken mit Nebenländern, Kasten blau, Nr. 103/2b, fol. 169, No. 36B
27	1487. január 2. (erichtag nach des newen jars tag)	Bécs	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Gyűrűspecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 26
28	1487. február 17. (sambstag nach Sannd Valentin tag)	Lichtenwörth (Liechtenwerdt)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 29
29	1487. március 27. (erigtag nach Sannd Rwprechtts tag)	Bécsújhely (Newnstat)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Gyűrűspecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 54
30	1487. április 11. (mitwochen in osterveim)	Bécsújhely (Newnstat)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkospecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 46
31	1487. április 11. (mittwochen in osterverien)	Bécsújhely előtti ostromtábor (veldt vor der Newenstatt)	Fülöp rajnai palotagrófhoz	Commissio propria domini regis 16. századi másolat, papír	BHStA Kurpfalz und Pfalz-Zweibrücken mit Nebenländern, Kasten blau, Nr. 89/2
32	1487. május 28. (montag nach Trinitatis)	Bécsújhely (Newenstat)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Gyűrűspecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 52
33	1487. július 4. (Sand Ulrichs tag)	Bécsújhely (Newnstat)	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti. Papír. [Nincs adat a megpecsételésre]	BHStA KÄA Nr. 1679, fol. 197

6 Köszönöm Horváth Richárd észrevételét.

	Időpont	Keltezési hely	Címzett	Kancelláriai jelzet, pecsét típusa	Lelőhely
34	1487. november 25. (Sand Katherein tag)[7]	Bécs	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkos-pecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 59
35	S. d. [1487. december 16.][8]	S. l. [St. Pölten]	[Mátyás magyar király és Albert szász herceg közötti fegyver-szünet, a magyar fél példánya]	Korabeli másolat, papír	BHStA KÄA Nr. 234, fol. 263–268 = BSB Cgm 1586, fol. 291–296
36	1488. július 24. (pfintztag vor Jacobi apostoli)	Bécs	IV. Albert bajor herceghez	Commissio propria domini regis Eredeti, papír. Titkos-pecsét	BHStA KÄA Nr. 235, fol. 69

7 Kivonat: Nehring, 1976. 117. 129. sz. (korabeli másolat nyomán: BHStA KÄA Nr. 1953 [= Fürstenbücher, Bd. 14] fol. 98 [= MNL OL DF 293 003.] nyomán)

8 Jóllehet a két dokumentum nyilvánvalóan ugyanahhoz az eseményhez, az 1487. decemberi St. Pölten-i béketárgyalásokhoz kapcsolódik, a két szövegben eltérések figyelhetők meg. Például a Cgm-es példány 2. bekezdése a BHStA-belinél hiányzik.

2.

1526. szeptember 3., Szentgyörgy

Szentgyörgyi-Bazini Ferenc [Jan z Pernštejnához] a mohácsi csatáról. Mellékeli az ütközet résztvevőinek és halottainak listáját.

Korabeli másolat, papír. BHStA KÄA Nr. 240, fol. 198–200.

[198r] Gnediger herr!
Ich geb eůch zw erkennen, daß die neůe zeitůng in dem kůnigreich Ungern nicht gůth ist und also so der Tůrck uber daß wasser Traba sich ubergefůrdt, so hadt von stůndt an den Tůrck die haůptman ein wasche ein scher einzel mit denn unsern angefangen und hadt beÿ im gehapt XL^{M} und der gegen hadt die kůnigkliche Mtt. Demerÿ Paůl[1] mit XXX^{M} verordent. Der sol nůn aůff denselbigen haůffen gen und mit in treffen. Also ist geschen, das den tůrkisch haůffen hat getroffen mit den unsern und von stůndt an haben sie die Tůrcken in die flůcht geschlaen und wie sich die Tůrcken widergewendt haben mit einen andern haůffen, in dem ist Demerÿ Paůl, derselb můnch durch verhenckniß Gottes hadt sich umbgekerdt und ist gefloen. Also als er geflien ist, sein die Tůrcken midt iren haůffen aůff die unsern gerůckt und das geschos aůff beÿden seÿten losen ab yhn und miteinander geschlaen so lang, bÿß die unsern nidergeleckt seÿn worden. Darůmb gnediger herr wÿst, das von hern, pischoffen, ritterschafft und aůß and[ern] nacion sindt todt pleben und erschlagen beÿ d[en] XL^{M} und den Turck zweÿ mal als vil, aber von uns[erem] kůnig und hern wÿssen wÿr nicht, ob er le[..]teg, aber todt ist, seÿ Got geklagt.
Auch herr Gorgen von Trenzÿn,[2] der do obersten haůptman ist gewest, hat sich redlich gehaltenn und ist aůff einen kleÿnen pfferlein als ein verwůnten kaům darv̊on kůmen, aber der erzbischoff und der großgroff sin von der schlacht gefloen.
[198v] Ich wolth aůch Eůer Gnaden gern wider neůe zeytůng und pesser geschriben und zwgeschickt haben. So schick ich aůffgezeichendt die ungerischen hern und bischoff, die do der schlagen und aůff der wirl stadt pliben sin. Von den pemischen hern aůch von iren fůßknechten kůnnenn wÿr nicht wissen, aber X man darv̊on kumen ist.
Aůch hadt sich der Tůrck gelegerdt vor Weÿsenbůrck, do man die konigen krondt und an zweÿfel, das er das aůch paldt wÿrdt haben, herr weÿda von Sůbenbůrgen zeůcht heůdt Pescht und Offen zw und hadt beÿ sich XL^{M} zw roß und fůß, der můß das pest thůn und wÿr andern nebenn im. Das hab ich Eůren Gnaden nicht wollen verhalten geben.
Aůff Sant Gůrge, montag nach Egÿdii, anno etc. XXVI.

Francz graff zw Sant Gůrgen und Pesinck

[*1. sz. csatolmány*][3]
[199r] Item am mitwochen Sant Johanß enthauptůng XXVI jar[4] hadt sich das schlaen angefangen zwischen III und IIII aůrn noch mittag bey einen marckt mit namen Mahatz aůff einer eben neben einem bach Crasß. Der tůrkisch kaÿser, der mit namen heÿst Zoldan Semelÿn,[5] seÿn oberster haůptman ist gewesen Abreÿn basse,[6] der unther sich gehat zw roß XL^{M}.
Item der ander haůptman Balibeck[7] hadt aůch XL^{M} unther im gehapt zw roß.

1 Tomori Pál.
2 Szapolyai György.
3 Ugyanazon kézzel, mint Szentgyörgyi-Bazini Ferenc levele.
4 Felül beszúrva. Feloldása: 1526. augusztus 29.
5 Nagy Szülejmán szultán.
6 Ibrahim pasa.
7 Bali bég.

Item der dritte basche Tessalize[8] XXX^{M} zw roß.
Item basse Gkorinten[9] XXX^{M} zw roß.
Und der kayser mit namen Semelen hadt beÿ sich gehapt die yenzaren. Got weÿs selb, wiv̊il derselb seÿn gewesen.
Item in dem schlaen seÿn niderleckt worden und erschlaen die mechtigsten hern, bischoff und ritterschafften des kunigreichs Ungern mit namen also:
Jan Packschÿ mit seinem průder, Plasiůs Packschÿ,[10] Franciscus Botyani der krabatisch und windischen wann,[11] Janůß Kalton,[12] Franciscků̊s, Wolfgannß, Emericůs Balasswe.[13] Item die hern Arssaken[14] all. Item herr Draffÿ,[15] der kůnickliche Mtt. fan gehalthen, unter demselben erschlagen: Walen Důrck,[16] Amprosteůs Scharcken,[17] Tomaß Seczÿ,[18] Petruß Erdelÿ.[19]
Item bischoff von Fůnffkÿrchen.[20]
Item bÿschoff von Erloch.[21]
Item bischoff von Waradeÿn.[22]
Item bischoff von Zagrabiensÿ.[23]
Item bischoff von Wacz.[24]
Item bischoff von Gaůriensÿ.[25]
[199v] Item die hern Schlicken[26] und ander hern und ritterschafften aůß dem kůnigreÿch Behm, der namen ich nicht weÿß.
Graff Hanß von Hardeck[27] ist todtlich wůndt ist. Darvon kůmen und die in dem schloeï sin umbkůmen von den Tůrcken aůß Ungern, Behm, Teůthschs, Bolacken. Goth kendt die alle.
Der erczbischoff von Grann[28] selbander ist beÿ zeÿth gefloen etc.

[*2. sz. csatolmány:*][29]
[200r] Anno 1526
Bellum inceptum est inter horam tertiam et quartam in die decollationis Beati Iohannis Baptiste penes oppidum Mohach in quadam planitie circa rivolum Krassho. Imperatoris Turcorum Polthan[30]

8 Thesszáliai pasa.
9 Korinthoszi pasa.
10 Pakosi Paksi János és Balázs győri püspök.
11 Battyányi Ferenc.
12 Kállai (Vitéz) János. Túlélte a csatát.
13 Gyarmati Balassa Ferenc, Farkas és Imre. Balassa Imre biztosan az ütközet halottai közé számítandó.
14 Guti Országok.
15 Bélteki Drágfi János.
16 Enyingi Török Bálint. Téves információ, mivel Török nem esett el a mohácsi csatában.
17 Ákosházi Sárkány Ambrus.
18 Felsőlendvai Szécsi Tamás.
19 Valószínűleg Erdődi Péterről van szó. Amennyiben az azonosítás helyes, akkor az értesülés hamis, ugyanis Erdődi biztosan nem halt meg az ütközetben.
20 Csulai Móré Fülöp.
21 Várdai Pál. Túlélte a mohácsi csatát.
22 Perényi Ferenc.
23 Erdődi Simon. Biztosan nem maradt holtan a mohácsi csatatéren.
24 Guti Ország János. Nem esett el a mohácsi csatában.
25 Pakosi Paksi Balázs.
26 Štěpan Šlik na Holejče.
27 Hans von Hardegg.
28 Szalkai László. A tudósítás téved, mivel Szalkai a csatában vesztette életét.
29 A latin szöveget Neumann Tiborral olvastam össze, akinek észrevételeit ezúton is hálásan köszönöm.
30 Helyesen: Solthan.

Semelien[31] dicti capitanei fuerunt. Supremus capitanius[32] Ibraim bassa[33] habens sub se quadraginta millium equitum.[34]
Secundus capitaneus Balibek[35] similiter quadraginta millia equitum, bassa de Tessalia[36] triginta millia hominum,[37] bassa de Corenthia[38] triginta millia. Imperator autem Zymilien dictus cum iancharonits[39] extitit, quorum numerum Deus ipse novit.
Corruerunt in hoc prelio viri insignes et pene universa nobilitas regni Ungarie est extincta:
Iohannes Paxi cum fratri[40] suo, Blasio Paxi episcopo Iavorienensi,[41] Franciscus de Bathian Croacie ac Sklavonie banus,[42] Iohannes Callay,[43] Franciscus, Wulffgangus et Emericus Ballaska,[44] domini Orsei[45] singuli, Iohannes Dragffy[46] banderium regnum[47] tenens sub banderio interfectus, Valentinus Theurik[48] ibidem interemptus.
Ambrosius Saarkun,[49] Thomas Zechy,[50] Petrus Erdenadi[51] similiter interempti dicuntur. Episcopus Zagrabnensis Agram,[52] episcopus Zyranensis,[53] episcopus Iauriensis,[54] episcopus Variensis,[55] episcopus Varadiensis[56] similiter interierunt. Turso[57] non fuit in certamine.
Comes Georgius Scepusiensis[58] capitaneus extitit wulneratus.[59] Fama multorum eundem interfectum nuncciat. Attamen certificatus, ut ipse usque oppidum Batta, quod a loco certaminis duo millia distat, quoddam parvum nigrum ascendisset equum evasissetque.
Magestas[60] autem regia, ubi constituatur, ignoro, reginalis magestas et Turzo Posonii constituuntur. Domini Slik[61] cum suis fratribus et amicis similiter perierunt, de peditibus vix decem aut nullus remanserunt. Graff Hans de Hardek[62] letaliter fulneratus evasit. Qui in hoc prelio sunt intempti ex

31 Ld. 5. j.
32 Helyesen: capitaneus.
33 Ld. 6. j.
34 Helyesen: equites.
35 Ld. 7. j.
36 Ld. 8. j.
37 Helyesen: homines.
38 Ld. 9. j.
39 Eredetileg talán: iancharonibus, ti. janicsárok (a fol. 199r-n lévő német változat alapján [„yenzaren"]).
40 Helyesen: fratre.
41 Ld. 10. és 25. j.
42 Ld. 11. j.
43 Ld. 12. j.
44 Ld. 13. j.
45 Ld. 14. j.
46 Ld. 15 j.
47 Helyesen: regium.
48 Ld. 16 j.
49 Ld. 17. j.
50 Ld. 18. j.
51 Ld. 19. j.
52 Ld. 23. j.
53 Helyesen: Zyrmiensis. A szerémi püspökség ekkoriban üresedésben volt. Amennyiben a tudósítás szerzője Brodarichra gondolt, abban az esetben tévedett, hiszen ő sem esett el a mohácsi csatában.
54 Ld. 10. és 25. j
55 Helyesen: Vaciensis. L. még 24. j.
56 Ld. 22. j.
57 Thurzó Elek.
58 Ld. 2. j.
59 Javítva fulneratusról. Helyesen: vulneratus.
60 Helyesen: maiestas.
61 Ld. 26. j.
62 Ld. 27. j.

Ungaris, Bohemis, Alimanis et Polonis, similiter solus ipse Deus novit. Archiepiscopus Strygoniensis[63] in equo unam aurem habetem[64] in tempore evasit.
[200v] üres

3.

1526. szeptember 16., Raby/Rabí

Břetislav Švihovský z Rýzmberka az egyik bajor herceghez a mohácsi csatáról, az oszmánok előretöréséről. Csatolja Szentgyörgyi-Bazini Ferenc csehből németre lefordított levelét.

Eredeti, papír. BHStA KÄA Nr. 240, fol. 196–197.

[196r] Durchleychtiger hochgeporner fůrst genediger herr! Wie wol ich ewr gnade czwgeschiktt etlyche zeytung, die nicht gutt sind, wie es allentthalben in dem schlehen vom Tyrkenn ergangen. Aber ÿcz so ych am freytag peÿ herrnn lewen obristenn purgkgraven bin gewesenn, synd dem herren dise anczeigung von dem herren von Pernnstein kumenn, die im graff von Posing hett czwgeschiktt. Hab ich auss pemisch czw deysch gemacht und die ander zetl ist lateinisch, her lewen von Ungernn geschiktt worden.
Ader von unserm kůnig kunen wÿr noch nicht wisenn, allein dess herr Ulrÿch Czettricz,[65] den sein Mt. vast lieb hatt gehabt, der ist gen Prespurk kumen, hatt die kynigin willen wisen, ob er doch ewoss[66] von dem kůnig weyss, weyl er nehentt pei seyner Mt. ist gewesen. So ist unss angeczeigt, er scheltt etlychen herren in keim gesagt habenn. So der kůnig auch mitt dem Tůrkenn getroffen hatt und zwen oder dreÿ erstechenn, darnach ist sein Mt. in eynem ormen geschossen worden, buntt und etlych sagen, dass sein Mt. ist gestehen worden, also sych sein K. Mt. redlych und wol gehallten [196v] und so lang piss die Tÿrkenn vaste ůber hawt haben genumen. So hatt her Czettriss den kůnig wellen hinweg pringenn und sind also awss demeTyrkenn hinawss gewist und der kůnig hett an wellen entreytten. So haben die Tyrken noch geyllet pyss der kůnig ist kumen, an ein armen der Tuna flus. Do schelltt her Czettriss vor dem kůnigenn hineingesprengt habenn und der kůnig von stunde nach dem Czetriss und von stunde scheltt kůnig hengst, der wer gross und vasst mÿd ernst dem kůnig ůberworffen habenn und der Czetriss von seynen auch komen und hinauss geschwemtt, also dass er denn kůnig nÿtt samtt den geul nichtt gesehen, scheltt mer ~~heh~~ haben aso suchett denn kůnig ůberall yr fůl,[67] Gott geb dass sych sein Mt. noch fůnd.
Von dem Tÿrken yst die sag eygentlych, dass im in dem veld auff der wald statt mer dan LX^{M} erschlegen sind und her weyda von Sybenwyrgenn, der czeyhtt im stark tzw und hatt pey sych mer dan XXXX^{M} tasentt. [197r] Gott helff im dass er den Tirken niderlegen. Wÿr haben ein ryetr mytt nemen Dabczansky mytt eÿner instrukcion geschiktt czw der kůnig gen Prespurk und alda schel er auch nach unserens kůnig und herren fragen ffersych auch gass er in IIII tagen nyderkumen wyrdt ~~aj~~, als dan wil ich ob er ettwess pesers verczeytung pringen pyrdt, wyl ich Ewr G, anczeygen an verczegen Ewr F. G. peffelhen dem renttmeyster czw Straubing, wass ich ffůr priff czw in schik, dass

63 Ld. 28.
64 Helyesen: habenti.
65 „Czetrich (Czietricz v. Cettrycz) Udalrik (Ulrik) Lajos király holttestének megtalálója" – Fógel, 1917. 52. (a Jagelló-udvarban teljesített szolgálataira további adatokkal). Ulrich Czettritz/Zedritz von Kynsbergnek a mohácsi csatában és II. Lajos király holttestének megtalálásában játszott szerepére a különböző kútfők egymástól többé-kevésbé eltérően emlékeznek: *Mohács emlékezete*, 1979. 39. (Brodarich István), 75–77. (Szerémi György), 80. ([Tatai Miklós] siralmas levele), 158–159. (Sárffy Ferenc győri kapitány Brodarich Istvánhoz), 242. (Antonio Giovanni da Burgio 1526. szept. 5-i jelentése). Szerémi (rövid szemelvény tőle, amelyből a Czettriczet érintő részek hiányoznak), Brodarich munkája és Burgo említett levele nemrég megjelentek: *Mohács*, 2006. 92. (Burgo), 149. (Brodarich). A mohácsi csata résztvevőinek, azaz a magyar és cseh királyi udvar tagjainak azonosításánál Fógelnek és a B. Szabó szerkesztette kötetnek vettem legnagyobb hasznát.
66 Ti. etwas.
67 Ti. viel.

er die eylentt und fferderlych czw Ewr G. schik. Herr von ~~d~~ Neůhauss pemischer kanczler, her Heinrych von Mezricz. dess herren von Pernnstain, Perger und anderen hernn fiel mer, die czw hilff dem kůnig czogen sind mytt etlychen fůl hundertt pfferten und czw fuss pey II^{M}, die drey tag rass mecht weyter von dem kůnig sind gewesen und nichtt ere ylen kůmen, die czihen wyder hern und etlych sind czu Prespurk pei der kůnigin pelybenn und oder[68] andernn kumen, ker wenig heim. Der ein Schlik ist geffunde worden, wie er von den Tyrkenn kůmenn ist. Gott weiss und ist gen Prespurk kumen und wisen wyr noch nicht, welicher ist den yr drei in dem schlohen sind gewesenn.
[197v] Auch genediger herr, nach den Pawle czw Eur F. G. hab geschiktt, so pytt ich noch, Ewr G. welle in lesen obffertigenn, dass er der zellt und harnasch, auch wass er mít hatt machen lasen, mecht pald haben und losen und wass der sum komtt myr, wie ich Ew F. G. vor angezeygt an meynem dienst geltt obgetzogenn werdenn, dess versehennss Ewr F. G. werde mich in dem richt lasen, als in g. her, dem ich mich altzeytt peffehlenn thue.
Datum auff Rab, ann suntag nach exaltationis sancte crucis, anno etc. XXVI ~~ano.~~

Brziesslaws herr zw Swyhaw etc. manu propria

4.

1526. október 4., Prága

Bernhart Thichter zu Tutzing starnbergi várnagy (pfleger), Sigmund és Wolfgang Stacho zu zu Berg[69] jelentése az egyik bajor hercegnek. A Cseh Királyságban zajló eseményekről. A levele végén néhány magyarországi hírt (Neue Zeitung) is közöl. Ehhez kapcsolódóan mellékeli a mohácsi csata halottainak listáját.

Eredeti, papír. BHStA KÄA Nr. 240, fol. 222–226.

[…]
[224r] Neůer zeittůng halben anthreffennt den Thůrckhen soll zẘ Offen unnd sein wesche mit[70] feirn nit, ist aůch sonnst vill rede, das ime wenig widerstanndt beschehe, damit er wol verůrsacht, ist verrer umb sich zegreiffen, wo annderst nit gegen were verhannden ist. Schickhen aůch E. F. G. hie inn verzaichent, was fůr namhafft bischof unnd ieren an der schlacht beliben seine, nemblichen sov̊il allein hierinn gelegem zetl beschribn sein.
Verrer so ist neůzeitůng khůmen dato wiev̊or gemellt ist, das die thadern irn wosche oder fůrsten genannt, nemblichen aines unbekhanntlichen tods irem gepraůch noch sein haůbte abgeschinden, aůs was ursachen mugen wir nit gewissen, sẙ ime das gethan haben etc.
[…]

[*Csatolmány:*]
[225r] Bischov̊e:
Der von Gran,[71]
Der von Wardein,[72]
Der von V. Kirchen,[73]
Der von Raab,[74]
Der von Czymandt,[75]

68 Ti. aber.
69 Az aláírásban *zu Pirgslos*, ami nem lehet más, mint a felső-bajorországi Berg vára (ti. Berg Schloss).
70 Felül beszúrva.
71 Szalkai László.
72 Perényi Ferenc.
73 Csulai Móré Fülöp.
74 Pakosi Paksi Balázs.
75 Csaholyi Ferenc.

Der von Coliczan,[76]
Donnery Paůl hauptman,[77]
Conservator Mihael,[78]
on annder clain probst.

Weltlich herren:
Graf Jeorg von Trentschin des weywodes bruder,[79]
Dragffy Janus,[80]
Pallutzy Antall,[81]
Ursag Ferentz,[82]
Hambo Ferentz,[83]
Carlatzky Peter hofmaister,[84]
Herr Dresko hofmaister,[85]
Bodmentzky Mihael,[86]
Derschy,[87]
Pasy Janůs,[88]
Bas Ladyßlaů,[89]
Csezetzy Thomas,[90]
Ballazy Ferentz mit zwayen sonen,[91]
Prini Gabriel,[92]
Pixy Janůs,[93]
Emerich Wardai,[94]
Johannes Martin mit seim bruder,[95]
Vekete Mihael,[96]
Ambrosius Sarkan,[97]
Atzill Ystwann,[98]

76 Tomori Pál.
77 Ld. 76. j.
78 Dacára fontos tisztségének (valószínűleg a titkospecsét őrzőjéről van szó), személye egyelőre azonosítatlan.
79 Szapolyai György.
80 Bélteki Drágfi János.
81 Pálóci Antal.
82 Guti Ország Ferenc.
83 Csáktornyai Ernuszt Ferenc.
84 Korlátkövi Péter.
85 Ondřej Trepka.
86 Podmanicki Mihály.
87 Tarcai Miklós?
88 Valószínűleg nem Pakosi Paksi János, akit ugyanezen a listán a Pixy Janůs alak rejthet.
89 Vas László.
90 Felsőlendvai Szécsi Tamás.
91 Gyarmati Balassi Ferenc két fiával. Talán Balassa Farkasra és Ferencre gondolhatunk. Vö. 13. j.!
92 Perényi Gábor.
93 Pakosi Paksi János.
94 Váradi Imre.
95 Majtényi János és fivére. Ez utóbbi talán Majtényi Bertalan. Ő azonban túlélte a csatát és oszmán fogságba került, ahonnan ki is váltották.
96 Fekete Mihály. Megmenekült.
97 Ákosházi Sárkány Ambrus.
98 Erdőskereki Acél István.

Mihael Kerser,[99]
[125v] Joannes Botyanÿ,[100]
Suloky Pallas,[101]
Nat Antall,[102]
Karbar Simon,
Eletzy Jeorg,
Korody,[103]
Mytin und sein bruder,
Josy Miclas,
Sebastian Sykai,
Benedict Perser,
Zany Pallaß,
Franciscus Dekesy.
Das sind eitel namhaftig herrn on di anndern, die man nit waist.

Außlander:
Herr Steffan Slick,[104]
Herr von Buschenreůt,
Kuttnaer,[105]
Herr ~~Albrecht~~ Buryan vom Guetenstain,[106]
Nahintzky,
Stybitz,
Balthasar Haůbitz,
Fuberger,
Bod Camersy mit seim sone,
Mutina,
Herr Wolf von Eberßdorf,[107]
Unwirdt,
Barchanitz,
Reibnitz,
Cristof Bempflinger,[108]
[226r] Mathiowfski,[109]
Baliol hofmaister der kunigin Niderlender,
Swartz Hanns.
On di anndern, quorum nomine sunt infinito.
Der Almechtig gnad inen allen.
[226v] üres

99 Gibárti Keserű Mihály?
100 Battyányi János.
101 Lekcsei Sulyok Balázs.
102 Nagy Antal.
103 Sisári Korodi Albert vagy Korogi/Koroghi Péter.
104 Štěpan Šlik na Holejče.
105 Jindřich Kutnauer z Kutnova na Pece.
106 Burian z Gutštejna a na Nečtinách.
107 Wolfgang von Ebersdorf.
108 Christoph Pemflinger.
109 Valószínűleg Jan Maciejowski.

5.

1526. szeptember 14., Linz felé sietve

Johann Weissenfelder jelentése a mohácsi csatáról és az azutáni eseményekről az egyik bajor hercegnek.

Eredeti. Papír. BHStA KÄA Nr. 240, fol. 188–189.

[Dů]rchleůchtiger hochgebor[nen …]sten und herren herren [… Ludwi]gen pfaltzg[rafen] bey Rein [hertzogen] in obern und nider [Bayern] etc. m[einem] g[nedigem] herren
Zur seiner eig[enen] handt.

[188r] Genediger fůrst und herr! Sopald ich alher komen, bin ich zů dem Volkra gangen, der hat mir der zeitůng halben, so v̊il bỹßher erfaren worden und alher komen nichts verhalten. In sůma ich befind noch nit anderst, dan der konig seỹ mit dem pf̊ard in ainem graben verdorben, dan vir edelleůt haben be̊velh gehebt, aůff sein parson zůwarten. Under denselben ist ain Beham gewesen mit namen Ceterỹschtz, der ist bey ime beliben und hat vor in den graben gesprengt, ist aůch hindůrch komen, aber des konigs ros ist gefallen und wie wol der Ceterischtz von seinen ros gefallen in graben bys under die arm geloffen. So hat er doch dem konig, der under seinem ros gelegen, sopald nit helffen, noch ine heraůsgewinnen mogen, sonder, da er ime den kopff uber sych gehebt und sein helmlet aůfgethon, sey er schon todt gewesen und haben die tůrcken ine von dem konig gejagt. Man sagt, es sey ain redlig warhaffter gesell, als mir Volkra anzaigt und die kůntschafft laůten, so haben die Hůnger[n] nicht allain ubel, sonder aůch zům tail verrąterisch an irem konig gehandelt, dan als die kůntschafft laůten, so haben sy des morgens, als die schlacht am abent beschehen, dem kůnig gesagt, das er sych kůrtz darnach richt und den andern tag mit dem tůrcken schlach, tůe ers aber nit. So wollen sỹ ine und sein hofgesůndt selbs erschlagen und als der kunig den ernst gesehen, hat er die schlacht zůthain bewilligt, als es sych aber gegen dem abent genąchnet, haben sy abermals mit vorangezaigter tro haben wollen.
[188v] Er sol sych denselben tag schlagen, das hat der gůet kůnig thain můessen, sopald er sych nůr berait gemacht und zům zůg gericht, sind die tůrcken gegen im zogen. Da haben des weyda aůs Sibenbůrgen brůeder, sol beyleůffig 24 jar alt sein, als obrister veldhaůptman und der Tomorin Paůl, ain parfůesser můnich als sein zugeordenter, die ersten der Hungernn haůffen gefůert und sych dermassen gestelt mit den Tůrcken zůtreffen, aůch dem kůnig verkůndt, redlich zův̊erdrůcken, Sind also, ob sy wolten, die tůrcken an der seytten angreyffen gezogen haben, den kunig under aẘgen in der Tůrcken geschůtz gefůert. Das ist vast wol angangen, da die Hůngernn das erstehen, haben sy sych in die flůcht begeben, gleychwol sol Tomerin Paůl dem kůnig zuempoten haben. Er sol sehen, wie er darvon kom, dan die schlacht wąr verloren. Aber in sůma vil Hůngernn sind darv̊on kůmen, die Beham und des kůnigs hofgesůndt vast erschlagen.
Man sagt aůch, die hůssaren, so hungerisch sind, sollen in des kůnigs wągen selbs gefallen sein und sy geblůndert haben, aůs den allen mogen E. F. G. der Hůngernn wol mainen und wąs gůts von inen zůvermůetten sein, sol selbs bedencken.
Der weyda aůs Sibenbůrgen sol in wenig tagen nach der schlacht gen Pest bey Offen wol aůff XIIII^{M} starck gezogen sein und daselbst ain Rącůsch aůßgeschriben haben. Er sol aber schon wider abzogen sein, als mir Volkra und der stathalter ist ain tanradel[110] alhie angezaigt.
[189r] Es sollen aůch die hůsseren der kunigin von Hůngernn all ir klaineter und varnůs, die sy an ain schiff darvon zůfueren gebracht hett, genomen haben.
Aůch die Hůngernn ain geschraỹ gen Ofen gemacht haben, das ỹederman fliehen sol. Man mocht dem Tůrcken die stat nit vorhalten und als nů die leůt sych zůr flůcht geschickt sollen, ist die selbst geblunndert haben, sind nach irer art als gůet sachen.
Die kunigin von Hůngernn ist zu Preßpůrg, dahin wil ich zům fůrderlichist ziehen mit hilff des almechtigen meinen be̊velh verrichtn und mich aller sachen aigentlicher erkůnden.

110 Bal szélen beszúrva: ist ain tanradel.

Margraff Jorg ist nit bey der schlacht gewesen.
Genediger fůrst und herr! Ich hab důrch ettlich doch unv̊erdachtlich red so v̊il verstandts erlangt, das der erzhertzog nach der cron Beham stelt, hat mit den herren von Rosenberg sonderpractiken, gibt nů fůer, wan er het ain sůn gehebt sol, her Johan von Rosenberg sein gevater sein worden etc., hat ain treffenliche potschafft gen Behaim geschickt. Ist her Hans von Starnberg aůch ainer, die werden ir practiken nit sparen, daraůff mogen E. F. G. erfarůng thain lassen und sych fuersichtig halten, wo doctor Egkh nit bey E. G. wår gedeicht, mich noch gůet, E. F. G. erv̊ordert in, dan bey denen leẘffen bedarffs vil aůfmerckens und nit weyts vertrauens [189v] E. F. G. wollen dis mein schreyben und sonderlich im beslůs mit gnaden vermercken und wol versten sych mit allen dingen dest fůersichtiger halten. So mir was fůerfiel, das E. F. G. zůberichten not sein wolt, wil ich nit feyren, thůe mich E. F. G. underth[änigst] bev̊elhen.
Datum in eyl zů Lintz freytags nach nativ̊itatis Marie, anno XXVI.

E. F. G. v[on]

Weyssenfelder[111]

[*Utóirat a dátumsor és az aláírás között beszúrva:*]
Man sagt alhie ain wenig darv̊on, als solt des kaysers volck in Maylandt geschlagen sein, dem mogen E. G. nachfragen.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Altmann
1897–1900 *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)*. I–II. Hrsg.: Altmann, Wilhelm. Innsbruck, 1897–1900. (Regesta imperii, XI.)

Ankwicz-Kleehoven
1933 *Johann Cuspinians Briefwechsel*. Hrsg. v. Ankwicz-Kleehoven, Hans. München, 1933. (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe, 2.)

Bariska–Haraszti–Varga
1986 *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai.* I–II. Szerk.: Bariska István–Haraszti György–Varga J. János. Bp., 1986.

Borsa
1964 Borsa Iván: A Hunyadi család levéltárának története. In: *Levéltári Közlemények,* 35. (1964) 1. sz. 21–56.

Catalogus
Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis. Tomus 5, Pars 1–9.

Chmel
1850 Chmel, Joseph: Bericht über die von ihm im Frühjahr und Sommer 1850 unternommene literarische Reise. In: *Sitzungsberichte. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse*, 5. (1850) 2. sz. 361–450., 591–728.

111 Rövid életrajza: Ridderikhoff–Illmer, 1978. 280–281. 479. sz.

Diera
2014 Diera Diána: Notare und Notarssignete vom Mittelalter bis zum Jahr 1600 aus den Beständen der Staatlichen Archive Bayerns. In: *Turul*, 87. (2014) 1. sz. 32–33.

Farkas
2000–2001 Farkas Gábor Farkas: II. Lajos rejtélyes halála. In: *Magyar Könyvszemle*, 116. (2000) 4. sz. 443–463., 117. (2001) 1. sz. 33–66.

Fógel
1917 Fógel József: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Bp. 1917.

Fraknói
1893–1895 *Mátyás király levelei. Külügyi osztály*. I–II. Közzéteszi: Fraknói Vilmos. Bp., 1893–1895.

Gecsényi
2012 Gecsényi Lajos: Egy budai polgár adóssági pere a birodalmi kamarai bíróság előtt (1519–1533). In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp., 2012. 189–197.

Hofbauer
1969 Hofbauer, Josef: *Die Grafschaft Neuburg am Inn*. München, 1969. (Historischer Atlas von Bayern. Teil 1. Altbayern. Heft 20.)

Holzfurtner
2005 Holzfurtner, Ludwig: *Die Wittelsbacher. Staat und Dynastie in acht Jahrhundert*. Stuttgart, 2005.

Hörner
1994–2013 *Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Reichskammergericht*. I–XVIII. Hrsg. v. Hörner, Manfred et al. München, 1994–2013. (Bayerische Archivinventare, 50.)

Iványi
1933 Iványi Béla: Levelek a freisingi püspökhöz, a kurucok alsóausztriai betöréseiről (1703–1707). In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1933) 265–304.
1934 Iványi Béla: München levéltárai, magyar szempontból. In: *Levéltári Közlemények,* 12. (1934) 50–110.

Jahn
2001 *Bayern–Ungarn. Tausend Jahre. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001 im Oberhausmuseum Passau, 8. Mai bis 28. Oktober 2001*. Hrsg. v. Jahn, Wolfgang et al. Augsburg, 2001. (Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 43.)

Kern–Weileder
2008–2012 *Notare und Notarssignete vom Mittelalter bis zum Jahr 1600 aus den Beständen der Staatlichen Archive Bayerns*. I–II. Hg.: Kern, Elfriede–Weileder, Magdalena. München, 2008–2012.

Lukinich
1935 Lukinich Imre: *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése*. Bp., 1935.

Marth
2011 Marth, Katrin Nina: *„Dem löblichen Hawss Beirn zu pesserung, aufnemung vnd erweiterung..." Die dynastische Politik des Hauses Bayern an der Wende vom Spätmittelalter zur Neuzeit*. München, 2011. (Forum Deutsche Geschichte, 25.)

Mohács
2006 *Mohács*. Szerk.: B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és Emlékezet.)

Mohács emlékezete
1979 *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei.* Vál.: Kiss Károly. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1979. (Pro Memoria.)

Muffat
1857 Muffat, Karl August: *Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern*. München, 1857. (Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte, 4.)

Nehring
1972 Nehring, Karl: Angaben zu einer unveröffentlichten Kopie eines Registers aus der Kanzlei von Matthias Corvinus. In: *Levéltári Közlemények,* 43. (1972) 1. sz. 85–96.
1976 Nehring, Karl: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: *Levéltári Közlemények* 47. (1976) 1. sz. 87–120., 2. sz. 247–268.
1989 Nehring, Karl: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*. München, 1989. (2. jav. bőv. kiad.) (Südosteuropäische Arbeiten, 72.)

Németh–Szabó
2000 Németh Ildikó–Szabó Csaba: A bajor levéltári rendszer. Egy tanulmányút tapasztalatai. In: *Levéltári Szemle,* 50. (2000) 3. sz. 24–41.

Neumann
2012 Neumann Tibor: *A Szapolyai család oklevéltára. I. Levelek és oklevelek (1458–1526).* Bp., 2012. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak.)

Pálffy
2004 Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: *Századok,*138. (2004) 5. sz. 1005–1101.

Paulinyi
1926 Paulinyi Oszkár: A levéltárügy Bajorországban és nálunk. In: *Levéltári Közlemények,* 4. (1926) 158–176.

Péterfi
2014 Péterfi Bence: *Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása*. Pécs–Bp., 2014. (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.)

Reiszig
1941 Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. In: *Turul,* 55. (1941) 1–2. sz. 22–31., 3–4. sz. 71–81.

Ridderikhoff–Illmer
1978 *Livres des procurateurs de la nation germanique de l'Université d'Orléans (1444–1602).* T. 1. *Premier livre des procurateurs.* Pt. 2. *Biographies des étudiants.* Vol. 1. *Introduction sources et bibliographie, biographies des étudiants 1444–1515.* Ed.: Ridderikhoff, Cornelia M.–Illmer, Detlef. Leiden, 1978.

Riezler
1964 Riezler, Sigmund von: *Geschichte Baierns.* Bd. IV. 2. Ausgabe. Aalen, 1964.

Stauber
1991 Stauber, Reinhard: Reichslehnrecht oder Machpolitik? Der Einfluß des Ungarnkönigs Matthias Corvinus auf die bayerische Reichspolitik im Spiegel eines zeitgenössischen Gutachtens. In: *Ungarn-Jahrbuch*, 19. (1991) 17–54.

1993 Stauber, Reinhard: *Herzog Georg von Bayern-Landshut und seine Reichspolitik. Möglichkeiten und Grenzen reichsfürstlicher Politik im wittelsbachisch-habsburgischen Spannungsfeld zwischen 1470 und 1505*. Kallmünz, 1993. (Münchener Historische Studien. Abteilung Bayerische Geschichte, 15.)

Ziegler
1981 Ziegler, Walter: *Studien zum Staatshaushalt Bayerns in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die regulären Kammereinkünfte des Herzogtums Niederbayern 1450–1500*. München, 1981.

ZsO
1951–2013 *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XII. Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor–Lakatos Bálint. Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.)

BENCE PÉTERFI

DIPLOMATIC AND POLITICAL RELATIONS BETWEEN THE KINGDOM OF HUNGARY AND THE DUCHY OF BAVARIA IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

In this article I present the results of a research which was done in Munich libraries and archives (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Bayerische Staatsbiblitohek) in June and July 2014. Not considering the exploratory work undertaken by Karl Nehring in the 1970s, both collections have so far remained outside the scope of Hungarian medieval studies. In the course of the work, I relied on the manuscript notes of Nehring and Béla Iványi, on the information found in the secondary literature, and also on manuscript archival guides. Alongside a general collection of information, my aim was to gather material with regard to three major topics: the 1515 royal summit and Bavaria, Habsburg-Hunyadi relations (the Austrian wars of Matthias) and the landholding of the Kanizsai family at Neuburg am Inn. In all three fields the research has proved fruitful: what, however, turned out to be especially well enlightened with new information is the relationship of the Wittelsbach with the Hunyadis and the Jagiellonians respectively. To illustrate this, the newly discovered charters of Matthias as well as hitherto unknown sources on the battle of Mohács are published in the appendix of the paper.

LŐVEI PÁL

Zsigmond király Konstanzban, 2014[1]

A Boden-tó partján fekvő Konstanz kikötőjében 1388 és 1391 között hatalmas raktárépületet emeltek, döntően a milánói kereskedők igényeit kielégítendő. Földszintjén tárolták az elszállításra váró árukat, az emelet pedig a kereskedelmi tárgyalásoknak biztosított helyet. Az épület a 19. század második feléig szolgálta eredeti funkcióját, utóbb vendéglőt, legutolsó helyreállítása során emellett konferenciaközpontot alakítottak ki benne *(1. kép)*. A délnémet területek világi célokra létesített, legnagyobb méretű, ma is álló épülete egyetlen esetben kapott egyházi feladatot: a konstanzi zsinat idején, 1417. november 8–11. között itt tartották az V. Márton pápát megválasztó konklávét. Belsejében 56 cellát alakítottak ki a bíborosok és a zsinati „nemzetek" képviselői részére, és a résztvevők befolyásolását ellehetetlenítendő csupán egy kis rést kihagyva befalazták a nyílásokat, valamint őrséggel vették

1. kép
A Konzilgebäude
a 19. század végén

1 *Das Konstanzer Konzil. Weltereignis des Mittelalters 1414–1418.* A Badisches Landesmuseum kiállítása Konstanzban, 2014. április 21.–szeptember 24.
Kiadványok: *Das Konstanzer Konzil. Weltereignis des Mittelalters 1414–1418. Essays.* Hrsg. von Karl-Heinz Braun, Matthias Herweg, Hans W. Hubert, Joachim Schneider und Thomas Zotz. Darmstadt, Konrad Theiss Verlag, 2013. 247 p. *Katalog.* Hrsg. vom Badischen Landesmuseum. Darmstadt, Konrad Theiss Verlag, 2014. 392 p.

körül a gondosan be is kerített helyszínt. Az utókor történeti érdeklődésének tanúja 19. századi eredetű elnevezése, a *Konzilgebäude*. Az 1414. november 5-én ünnepi misével megnyitott zsinat hivatalos helyszínéül egyébként a székesegyház hosszháza szolgált, amelyben pápai trónt emeltek, mellette ülésekkel a patriarchák és a johannita nagymester számára, aranyos szövettel takarták Zsigmond király helyét, a két pillérsor előtt pedig három-három padsort ácsoltak a zsinat rangjuknak megfelelő sorrendben leültetett résztvevőinek. Az akkor még döntően román stílusát őrző *Münster* mai képét meghatározó gótikus átformálásra 1425-től kezdődően került sor, egyáltalán nem függetlenül a város és a püspökség zsinat hozta gazdagodásától.

A zsinat kezdetének hatszázadik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás helyszíneként nem lehetett az egykori eseményekhez jobban kötődő épületet találni, mint a külső megjelenésében ma is az eredeti képét őrző *Konzilgebäude*. A bemutató Németország és Ausztria tartományainak már fél évszázados múltra visszatekintő, népszerű kiállítási intézménye, a nagy kultúrtörténeti témáknak szentelt tartományi kiállítások (*Landesausstellung*) sorába illeszkedett. Méretét tekintve nem haladta meg a hasonló tárlatokat (270 kiállítási tétele így is négyszáz tárgyat fedett le), szokatlan „nagy" jelzőjét – Baden-Württemberg *Große Landesausstellung*ja – annak marketingszerepén túlmenően inkább a zsinati esemény egykori nagyságát és sokoldalúságát visszatükrözni hivatott, földrajzilag és intézményileg is igen széles körű tárgykölcsönzéseknek, a bemutató gazdagságának köszönhette.

Az épület földszintjén a kiszolgáló funkciók – pénztárak, üzlet, multimédia – mellett még egy-két túlsúlyos kiállítási tétel is elhelyezésre került, mint például egy kitömött európai bölény (a zsinat legnehezebb „vendége" a lengyel király ajándékaként érkezett a városba). A kiállítás maga az emeletet foglalta el. A felsőbb szintek, a magas tetőzetben elhelyezett előadótermek a bemutató idején szervezett konferenciáknak adtak helyet. Akármekkora is a monumentális épület, a kiállítás szétfeszítette az általa nyújtott lehetőségeket – már a megnyitót közvetlenül követő, „néptelen" napokban is kialakultak egyes népszerűbb, vagy akár csak apróbb tárgyegyütteseket bemutató vitrinek előtt csoportosulások, és a minden hasonló kiállítás velejárójaként a záráshoz közeledve megsokszorozódó érdeklődés a látogatók komfortérzetét egészen biztosan csökkentette.

Az 1987-ben a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett, minden korábbi magyarországi középkor-bemutatót messze meghaladó gazdagságú Zsigmond-kiállítás, a 2005–2006-ban New York-ban és Prágában a Luxemburg-dinasztiát a középpontba állító ikerbemutató, a 2006. évi budapesti és luxemburgi, Magyarországon hosszú ideig biztosan felül nem múlható kettős tárlat a Zsigmond-kor műveltségének és művészetének olyan gazdagságát vonultatta már fel, hogy magától adódott a kérdés: mi újat lehet ilyen viszonylag rövid idő alatt találni, milyen újdonsággal szolgálhat a konstanzi tartományi kiállítás? Kétségnek azonban nem maradt helye, a bemutató gazdagságát tekintve nem lehetett ok panaszra. Eleve eltérő volt a szempontrendszer: míg a felsorolt korábbi események döntően művészettörténeti indíttatásúak és szervezésűek voltak, a legelső kivételével helyszíneikként is művészeti múzeumok szolgáltak, a zsinat-kiállítás, a *Landesausstellung* műfajának

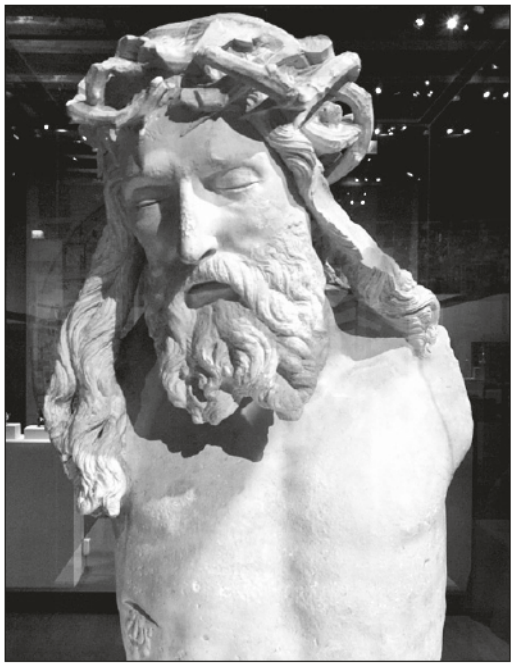

2. kép.
Claus Sluter(?): Krisztus (töredék), Dijon

megfelelően, sokkal inkább történeti, illetőleg kultúrtörténeti szemléletmódot tükrözött. Ez azonban nem jelentette, hogy nem sorakoztak egészen kiemelkedő kvalitású műtárgyak a falakon és a vitrinekben, csupán azt, hogy a korábbiaknál erősebb hangsúly esett a mindennapi tárgykultúra és a történeti forrásanyag, a tág horizontú földrajzi összefüggések prezentálására.

A korszak európai emlékanyaga „bírta a terhet", a korábbi és a mostani kiállítások átfedései csekélyek voltak. Leginkább éppen a Zsigmondhoz és udvarához kapcsolódó, nem kis részben magyarországi kölcsönzések mutattak ismétlődést: a nagyváradi országalma-lelet, Zsigmond – jelen katalógus megállapítása szerint – Dürer műhelyében készült berlini képmása, az ulmi városházáról Hans Multscher Zsigmond vonásait mutató cseh király szobra (a katalógusba azonban a sokkal személytelenebb magyar király képét reprodukálták), az uralkodó berni látogatásához kapcsolható, címersasokat ábrázoló selyemszövet, a még Konstanzban megrendelt császári pecsét, Zsigmond birodalmi aranypénzei, a Sárkányrend alapítólevele, a Konstanzban kiadott Csapi- és Vadkerti-címereslevelek, Kanizsai János esztergomi érsek arany pecsétgyűrűje, címeres kályhacsempék Budáról. A budai szoborleletet könnyen szállítható fejtöredékek képviselték, mégpedig igen hangsúlyos elhelyezésben: a bevezető szöveget, az események kronológiai sorát, a földrajzi összefüggéseket bemutató előtérből a kiállítási térbe lépve első – lényegében később sem felülmúlt művészi színvonalú – „felütésként" azonnal velük találta magát szembe a látogató, Claus Sluternek attribuált dijoni Krisztus-töredékkel, bourges-i és nürnbergi fejekkel párhuzamba állítva *(2. kép)*. Ismét meg lehetett csodálni Oswald von Wolkenstein innsbrucki miniatúra-portréját – a költő azt is megörökítette,

hogy 1417-ben Konstanzban milyen drága volt az egyébként a városi tanács által maximált áras bordélylátogatása. Ez utóbbi témával kapcsolatban megemlítendő, hogy a kiállítás különleges részlegét alkotta a testi szerelem világába betekintést nyújtó, 14–15. századi „szexszimbólumok" alig ismert profán képi világa: a tiroli Lichtenberg várának leválasztott falképtöredéke, a „fallosz-fa" terméseit betakarító, különböző életkorú nőalakokkal, valamint egy holland családi gyűjtemény megszemélyesített fallosz- és vulva-ábrázolásos, a hátoldalukra forrasztott tűvel a ruhára erősíthető ólomjelvényei. Az eddig ismert, száznál több ilyesfajta jelvény – legközelebbi formai-technikai, részben ugyancsak bajelhárító funkciójú párhuzamaikat a zarándokjelek és a nyugat-európai politikai „párt"-jelvények jelentik – többsége a németalföldi területeken került elő, de Párizsból, Londonból és éppen Konstanzból is ismertek példányok.

Nem csupán ez a részleg jelezte, hogy a kiállítás rendezői nagy hangsúlyt fektettek az egyházi esemény világi környezetének életszerű tálalására. Kiállították a XXIII. János pápa és Konstanz városa között a zsinat kezdetét megelőzően született megállapodás oklevelét, amely rendezte a pápai és a városi joghatóság kérdéseit, az utcák minden zsinati résztvevő általi szabad használatának biztosítását, a személyes biztonság garantálását. A pénzügyeket és a kereskedelmet, ezen belül a zsinati résztvevők ellátásának logisztikáját a firenzei Spini-bank konstanzi kifizetésjegyzéke, egy Bernhard badeni őrgróf hűségét jelentős összeggel honoráló pápai oklevél, konstanzi pénzleletek, a városi ingatlanforgalom jogügyleteit tartalmazó kódex, Oswald von Wolkensteinnek a Zsigmond király neki fennálló jelentős tartozásait is tartalmazó számadáskönyve, konstanzi régészeti feltárások tárgyleletei – a földben csak ritkán megőrződő hordó, dézsa, fatányér, fakanál, valamint kések és kerámiaedények –, drága itáliai és spanyol luxustextíliák segítségével mutatták be. Ehhez tartozott a város és a környék zsidóságának hányatott sorsát taglaló, kéziratokat, egy szőlő eladásáról kiállított, héber köriratos pecsétekkel hitelesített oklevelet, groteszk zsidó gúnyfejet ábrázoló, Ravensburg várfalának a zsidónegyednél álló toronyról származó tetőcserepet tartalmazó részleg.

Az anyagi kultúra egy másik szeletét a távoli Novgorod páratlan, bár szakemberek számára is alig ismert – a távolsági kereskedelemről is tanúskodó – régészeti leletanyaga képviselte. A mocsaras talaj megőrizte a gyorsan bomló bőr- és fatárgyakat, köztük a só, hering, bor tárolására szolgáló, a német területeken elterjedt családjegyekhez hasonló, geometrikus jelölésekkel ellátott faedényeket, egy a gyors feljegyzésekre szolgáló, eredetileg viasszal kitöltött fatáblát, az ilyen táblák tárolására szolgáló, nyugat- vagy észak-európai eredetű, domborított és festett bőr „irattartót", az írott dokumentumok tartósabb megőrzésére szolgáló, nyírfakéregre karcolt „okleveleket", a viaszba és a kéregre írást szolgáló, vasból készült stílust bőrtokjával együtt, nyugat-európai készítésű üveg-fa-ólom tükörfoglalatot, magas szárú bőrcsizmát. (Emellett egy hasonlóan nedves talajviszonyokat biztosító, budai kútból előkerült lábbeli-leletet is bemutattak a rendezők.) A novgorodi egyházi tárgyak, mint fakehely, borostyánból csiszolt és bronzból öntött mellkeresztek, vésett és aranyozott *flabellum*, kereszt alakú, nyakba akasztható ereklyetartó (*enkolpion*) már a zsinat távolról érkező résztvevőire utaltak, ahogy

a novgorodi múzeum sokkal közismertebb, bár mifelénk eredetiben ugyancsak ritkán megcsodálható ikonjai is.

A világot uraló Krisztusnak a valenciai székesegyház kincstárából kölcsönzött ikonja – a képtípus egy jeruzsálemi zarándokcsodára vezethető vissza – az álló alak lábainál az akkor ismert három földrészt jelölő, *tau*-osztású körlappal az egész keresztény világot megmozgató zsinat földrajzi kereteit jelezte. Egy 1400 körüli angliai világtérkép a középpontba helyezett Jeruzsálemmel hosszú hagyományra tekintett vissza, az aránytalanul nagy brit szigettel és a francia területeken túlhangsúlyozott Calais-val és St. Denis-vel azonban Angliának a zsinat politikai küzdelmeiben is tükröződő, aktuális igényeit reprezentálta. A keresztény világ ortodox részét az orosz kölcsönzések mellett a végnapjait élő Bizánc részben kis-ázsiai készítésű kis ikonjai képviselték. Korabeli tárgyak hiányában egy kortárs iparművész festett mázas kerámiaszobrai által jelent meg a háromtagú, sötét bőrű, egzotikus viseletű etióp delegáció emléke a kiállításon. Az iszlámtól szorongatott Etiópia a 15. század elején diplomáciai kapcsolatot létesített a burgundi herceggel, egyházának képviselői hónapokon át tartózkodtak Konstanzban, a latin nyelv ismeretének hiányában azonban nem nagyon tudtak szót érteni a többiekkel. Az 1434-től bevezetett etióp egyházi reform talán így is a zsinat hatását tükrözhette.

A kiállítás egyházi műtárgyai a résztvevők széles körét jelképezték, a pápák, a prelátusok, az egyháztudósok hagyatékát, egyben a zsinati „nemzetek" teljes körét. Pompás oltárok és falról leválasztott freskók a legnagyobb korabeli mesterektől – Antonio Pisanello, Gentile da Fabriano, Masolino –, üvegablakok, díszkódexek,

3. kép. Zsigmond a zsinaton (Ulrich Richental: *Das Konzil zu Konstanz.* Rosgartenmuseum Konstanz, Hs. 1, Bl. 6r.)

4. kép. Konstanz ábrázolása Gebhard Dacher várostörténetében (Gebhard Dacher: *Konstanzer Chronik*. St. Gallen, Stiftsbibliothek, Cod. Sang. 646.)

templomok kincsei sorakoztak mindenfelé, spanyol, angliai, francia, belgiumi, olasz, vatikáni, svájci, német, osztrák, lengyel, cseh, magyar gyűjteményekből. Külön egységet képeztek az utazással kapcsolatos liturgikus tárgyak, hordozható oltárok, ereklyetartók, úti ládikák és miséző készletek, alamizsnás táska. Az utazás világi oldalát páncélsisak és szúrófegyverek, dísznyereg, lószerszám tartozékai mellett Pisanello, illetve műhelye lovakat, felszerszámozott szamarat ábrázoló rajzai jelezték. Az utóbbiak, a műhely ugyancsak a párizsi Louvre-ból kölcsönzött portrétanulmányaival együtt a 15. század első felében születő rajzművészetet is méltóképp képviselték. A Zsigmondot korábban már Itáliába is elkísérő Lévai Cseh Péter Konstanzban a királytól kapott, a kiállításon is szerepeltetett védlevele a középkori utazási kultúra frappáns megfogalmazását adja, miszerint a lovag azért adta fejét távoli országok felkeresésére, hogy a népek és nyelveik, szokásaik és életmódjuk sajátosságait megismerje.

Konstanz város 1418-tól a 19. század elejéig hiánytalan adókönyv-sorozatának kiállított első kötetében olvasható Ulrich Richental tulajdonainak értékbecslése és az ezen alapuló adó összege, eszerint a zsinat krónikása, ha nem is a legfelső csoportba, de a város jómódú polgárainak körébe tartozott. A zsinati eseményekről beszámoló, a résztvevők és a történések legjelentősebb képi hagyatékát is tartalmazó krónikáját – a mű öt kéziratos és első nyomtatott változatát, két gyűjteményes kódexbe beszerkesztett, rövidített verzióját, valamint Gebhard Dacher tanácsúr várostörténetét – New York, Karlsruhe, Prága, Innsbruck, Stuttgart, St. Gallen

könyvtáraiból hosszú vitrinben sorakoztatták fel a tárlaton *(3–4. kép)*. A kéziratok képanyagát a kiállítási katalógus és a már a tárlat megnyitását megelőzően kiadott tanulmánykötet illusztrálásához a szerkesztők messzemenőkig felhasználták.

A kiállítás védnöke Németország elnöke, Joachim Gauck volt. Tudományos tanácsában Marosi Ernő és Jékely Zsombor képviselte Magyarországot, előbbi a tanulmánykötetben hosszabb, a katalógusban rövidebb tanulmányt írt a budai szoborleletről, utóbbi a katalógusban a zsinat idejének magyarországi művészetébe nyújtott összefoglaló betekintést. Rajtuk kívül katalógustételeket jegyez még Mikó Árpád, Nyékhelyi Dóra és Végh András. A zsinat magyarországi résztvevőiről mindkét kötetben Daniela Dvořáková, Zsigmond címeresleveleiről a katalógusban Andreas Zajic írt tanulmányt.

PÁL LŐVEI

KING SIGISMUND IN KONSTANZ, 2014

The main event of the celebrations commemorating the 600 anniversary of the opening of the Council of Constance (1414–1418) was the large exhibition organised from April to September 2014 in the great hall of the medieval Council Building built between 1388–1391 at the city harbour on Lake Constance. After the great art historical exhibitions devoted to the period of King and Emperor Sigismund in 1987 and 2006 in Budapest, 2005–2006 in New York and Prague, 2006 in Luxemburg, the 2014 event organised by Baden-Württemberg in Constance was part of a long series of German regional exhibitions with a cultural historical focus. The Council, a world event in the Middle Ages, was represented by hundreds of exhibits from all over Europe and from the collections of the United States, both by art pieces of the highest quality and objects of everyday life, from Nowgorod in Russia to Valencia on the Iberian peninsula.

Régi egregiusok[1]

Örömteli dolog, hogy hosszú évtizedes szünet után az elmúlt években megszaporodtak a horvát történelemmel kapcsolatos magyar történeti munkák. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a mai Horvátországhoz tartozó, a középkorban Szlavóniának nevezett terület a Magyar Királyság integer részének számított, így inkább a magyar történetírás eddigi mulasztásának pótlásáról beszélhetünk. A már-már rendszeressé váló horvát–magyar történészkonferenciák, az Árpád-kortól a horvát nemzeti ébredésig tartó korszakot felölelő kutatási eredmények és egy Horvátország történetét átfogó módon bemutató monográfia[2] jelzik, hogy a két nemzet történészei között – szinte ex nihilo – élénk és termékeny kapcsolat szökkent szárba. Ebbe a sorba illeszkedik – témáját és mélységét tekintve pedig kiemelkedik – a Történettudományi Intézet tapasztalt kutatójának legújabb monográfiája is.

Pálosfalvi könyve a budapesti Közép-európai Egyetemen (CEU) 2012-ben megvédett disszertációjának szerkesztett változata, melynek előzményei visszanyúlnak tudományos pályájának kezdetéig. A szerző már korai cikkeiben is előszeretettel foglalkozott Szlavónia késő középkori kormányzatának problémájával. A Cilleiekkel, Vitovec Jánossal és a Grebeni Hermanfiakkal kapcsolatos kutatásai révén behatóan tanulmányozta a tartományi igazgatás kulcsszereplői közé tartozó vicebánokat, és a posztot betöltő személyek vizsgálata kapcsán jutott el a Körös megyei középnemesség témájához. Mivel olyan jeles magyar középkorászok foglalkoztak a nemesi társadalomtörténettel, mint Mályusz Elemér, Bónis György, Fügedi Erik, Kubinyi András és Engel Pál, az ő módszertani és fogalmi tisztázásaik jelentettek mankót a szerzőnek kutatásai során.

A grandiózus munka négy nagyobb fejezetből áll, a kötet végén pedig függelékbe rendezett adatok segítik a tájékozódást. A bevezetésben (7–25.) először a középnemesség fogalmának terminológiai útvesztőjéből kapunk ízelítőt, ami az egész vállalkozás létjogosultságát és súlyát hivatott igazolni. A magyar szakirodalomban ugyanis több elképzelés született e nemesi réteg jellegéről és jellemzőiről, ám ezek alapján nagyon tág paraméterek között mozog a forrásokban leggyakrabban *egregius*nak nevezett csoport. Pálosfalvi ezért gondosan kizárt a vizsgálatból minden bárói családot, sőt még olyanokat is, akik kezdetben csak a tágabb rokonság révén tartoztak az arisztokráciához, így például az Erdődyeket. Alulról ennél jóval flexibilisebb volt a határ, mindenesetre csupán egy említéssel nem lehetett

1 Tamás Pálosfalvi: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 526 p.

2 Sokcsevits Dénes: *Horvátország története a 7. századtól napjainkig*. Bp., 2011. (Szomszéd Népek Történelme).

bekerülni az általa vizsgált csoportba, a forrásokban felbukkanó személyek kapcsán csak többszöri megerősítés után veszi bizonyítottnak az *egregius* státust. Szükség is volt erre a lehatárolásra, mert még a szigorú szűrő ellenére is körülbelül száz család, illetve személy tartozott a köznemesség soraiba, ami nagyságrendekkel több az ország más pontjain tapasztaltaknál. A kötetből kiderül, hogy az *egregius*ok udvari és főúri familiárisi szolgálatban álltak, birtokaik nagysága pedig körülbelül ötven és ötszáz adózó porta között volt, de alapvetően nem ez határozta meg, hogy a vármegyei nemesség elitjébe tartoztak.

Szintén a bevezetőből tudhatjuk meg, hogy a szerző miért ezt az időintervallumot vizsgálja. A kötetet végigolvasva szerencsés választásnak tűnik, hogy a történetvezetés az Anjou-kor után indul, Zsigmond uralkodása ugyanis – Mályusz óta tudott módon – komoly változásokat eredményezett a hazai birtokstruktúrában és kormányzati rendszerben. A mohácsi csata, mint a középkori Magyarország vége, szintén nem szorul különösebb magyarázatra. Főleg hogy Szlavóniában – a Magyar Királyság egyéb részeihez képest – jóval korábban kezdődött meg az állandó várháború és ebből kifolyólag a Habsburg-közigazgatás kiépítése. Sok tekintetben tehát legkésőbb 1529-ben mindenképp lezárult egy fontos fejezet a tartomány életében.

Ezen a ponton talán nem hiábavaló néhány szót szólni a kiválasztott terület jellegéről. Körös megyével rendszerszerűen Csánki Dezső óta senki nem foglalkozott, pedig az ország leghatalmasabb középszintű közigazgatási egységeként mindenképp nagyobb figyelmet érdemelt volna. Ugyanez igaz a városiasodás és fejlettség tekintetében is, így csak üdvözölni lehet az Engel által Ung megye esetében megkezdett munka folytatását. A kötetben olvasható családi kapcsolatok és a vármegyei tisztikar miatt mégis felmerül a kérdés, vajon nem lett volna szerencsésebb Zágráb megyét is bevonni a vizsgálatba annak ellenére, hogy a Szávától délre fekvő területek eltérő karaktere miatt e vármegye birtokszerkezete jóval töredezettebb, földrajzi okokból sokkal több szállal kötődik a horvát területekhez, mint az inkább a Magyar Királyság iránt nyitott Körös. Az olvasást és megértést nem befolyásolja, de a kutatás során minden bizonnyal komoly fejtörést okozott a szerzőnek úgy írni Körösről és Szlavóniáról, hogy közben ne kelljen a zágrábi szálakat erőltetni. A forrásadottság azonban teljes mértékben igazolja a döntés helyességét, hiszen a vármegyei iratanyagok híján csupán családi levéltárakra – különösen a Batthyány család anyagára –, illetve a hiteleshelyi iratokra támaszkodva kellett rekonstruálni a nemesi társadalom szerkezetét. Ismerve a hatalmas iratveszteséget, a szerzőnek az aranymosók türelmével és kitartásával kellett összehoznia könyve anyagát.

A kötet törzsanyagát az egyes családok életrajzait magában foglaló második fejezet adja (25–307.). Az első két tucat oldalon a válogatás – fentebb már említett – kritériumairól olvashatunk, majd betűrendben következik az egyes családok, illetve személyek prozopográfiai módszerrel készített bemutatása. Kétszázötven oldalon keresztül, több mint kétezer-háromszáz lábjegyzettel dúsítva ötven családról olvashatunk részletes ismertetést. Megismerhetjük az ősöket, akik először tűnnek fel a forrásokban vagy költöznek be a királyság más vidékeiről. Ezt követően a szerző áttekinti a legfontosabb rokoni szálakat, az esetleges iskoláztatásra, illetőleg iskolázottságra vonatkozó adatokat, valamint a főúri és királyi udvarban vállalt szolgálataikat. Ezekből egyébként akár egy új Corvin János-monográfia is kikerekedhetne, ugyanis nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a 16. század elején szinte minden később jelentős szerepet betöltő személy a herceg környezetéből került ki, illetve az ő oldalán szerzett rangot és befolyást magának, elég csak az Alapiakra, Gersei Petőkre és a Batthyányakra gondolni.

Az *egregius*ok másik nagy patrónusa a mindenkori – jelen esetben Thúz Osvát – zágrábi püspök volt, az egyházi birtokok és várak ugyanis szintén gyakran visszaköszönnek a szövegben. A 16. század elején a zágrábi püspökség és a többi egyházi birtokos komoly súlyt mondhatott magáénak a főnemességen belül, ami érthetővé teszi, hogy a katolikus egyház Mohács után miért tudta megtartani befolyását ezen a vidéken. Az egyes fejezetek alapján megállapítható, hogy a szerző szinte teljes egészében primer forrásokból dolgozott, így munkája valódi kincsesbánya lesz minden nemesi társadalommal kapcsolatos kutatás számára. Külön pozitívum, hogy az adatok jellege miatt a tartomány mindennapi élete is nagymértékben rekonstruálható, akár a belső hatalmaskodás, akár a külső támadások elleni védekezés kérdéseihez bőségesen gyűjthetünk adatokat.

A következő fejezetben a köznemesség társadalmi vizsgálatát végezte el a szerző (307–415.). Az egyes személyeket és családokat származás alapján csoportosítja, és bemutatja, hogy ki milyen minőségben bukkan fel a forrásokban. Ezekből kiderül, hogy amíg kezdetben a királyi adomány volt a döntő momentum, a korai családok (Vojkfi, Gorbonoki, Budor) a 16. század elején már nem tartoztak az elit tagjai közé. A legtöbben a 15. században emelkedtek fel, és ebben már a főúri kapcsolatnak és a házasságnak volt inkább szerepe. A beköltözés túlnyomórészt a Magyar Királyság más területeiről történt, Horvátországból és Boszniából csupán három személy betelepülésére van adat. Legalább ennyire érdekes, hogy az egyes mezővárosok, kastélyok és várak melyik család birtokában voltak a kérdéses időszakban.

Az alapos levéltári kutatásoknak köszönhetően Pálosfalvi messze meghaladta Engel Pál egyébként kiválóan használható birtokkataszterét, és rendkívül sok, a szakirodalomban megrögzült pontatlanságot iktatott ki. Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy minden család birtokolt legalább egy *castellum*ot, míg a leggazdagabbak ennél jóval több birtoktestet tartottak a kezükben. Ennek ellenére még az ő körükből is keveseknek sikerült a bárók közé bekerülni, a legtöbben hiába viseltek bárói tisztséget – például Bocskai Péter és Túróci György –, a hivatal letétele után újra az *egregius* megnevezés járt nekik. A társadalmi felemelkedés vizsgálatánál talán érdemesebb lett volna hosszabb időszakban gondolkodni. Több családnak ugyanis a 16. században sikerült a felemelkedés, és bárói címet szereztek: így a Kerecsényiek (1559), a Ráttkayak (1559), a Dersffyek (1564), a Kasztellánffyak (1569), az Alapiak (1582 előtt) és a Túróciak (1599). Ők katonai és udvari szolgálattal érdemelték ki az elismerést. Úgy tűnik, hogy néhány évtizeden keresztül, éppen abban az időszakban, amikor Szlavónia valóságos *regnum*má vált, a szlavón *egregius* családok egy része sikerrel alkalmazkodott az új helyzethez. Ehhez azonban már kizárólag királyi szolgálat, illetve az ezzel járó udvari szocializáció és jelenlét szükségeltetett. Mohács előtt azonban a tartományi szolgálat volt a legjellemzőbb, ami viszont távol tartotta őket a királyi udvartól, és talán éppen ez a paradoxon nehezítette meg leginkább felemelkedésüket.

Érdekes módon az egyházi karrier kevéssé volt cél ezeknél a családoknál, pedig a népes zágrábi és a befolyásos császmai káptalan erre lehetőséget biztosított volna. A kérdés még mindenképp további vizsgálatot érdemel, amihez Ante Gulin, Andrija Lukinović és Ljudevit Ivančan[3] eredményei megfelelő alapot adnak. Tény, hogy a zágrábi püspökséget nem sikerült e csoport tagjainak megszállni, erre majd csak a 16. század közepétől találunk

3 Gulin, Ante: *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*. Zagreb, 2001; Lukinović, Andrija: *Zagreb – devetstoljetna biskupija*. Zagreb, 1995; Ivančan, Ljudevit: *Podatci o zagrebačkim kanonicima*. Pretipkao Kamilo Dočkal. Zagreb, 1924. Kézirat.

példát Gyulai Farkas és Gregorjánci Pál kinevezésével. Később azonban visszaállt a megszokott rend, és a zágrábi püspökök inkább alacsonyabb sorból kerültek ki. Az egyházi pálya valójában a szegényebb köznemesek számára nyújtott megfelelő alternatívát, Csezmicei János, Brodarics István ebből a közegből jutott itáliai tanulmányok után püspöki címhez. A kérdés tisztázásához a külföldi egyetemek anyakönyveit is meg kell nézni, hogy kiderüljön, vajon hány Körös megyei *egregius* küldte a gyermekét tanulni, valamint a kegyes alapítványok vizsgálata is egy lehetséges továbbfejlesztése lehet az ezzel foglalkozó alfejezetnek.

A kötet végén több függelék is található, egy nemesi összeírás és egy báni/vicebáni archontológia után a családfák következnek, amelyek megfelelően szemléltetik a szövegben olvasható kapcsolatokat.

A kiváló monográfiával kapcsolatban csak a recenzensi kötelesség miatt merül fel néhány kritikai megjegyzés, és ezeket is inkább a monográfián túlmutató jelenségek indokolják. Az egyik gondolatébresztő pont a nyelv. Ma, amikor éppen az úgynevezett „nyelvi gettóba" való bezártság a magyar történetírás egyik legnagyobb akadálya, és a tudományos eredmények nehezen épülnek be a nyugati szintézisekbe, különösen üdvözlendő az angol nyelven való megjelenés. Ennek valódi hasznát azonban csak a jövőbeli citációk mutatják meg. Az nem kétséges, hogy a horvát történetírás adattár gyanánt, kézikönyvként kell hogy használja Pálosfalvi munkáját. Az azonban félő, hogy a konklúziók már nem fognak eljutni a kívánt célközönséghez. A mennyiség ugyanis könnyen távol tartja a külföldi szakmai közeget a teljes megismeréstől. Józanul felmérve, számukra ugyanis ez a téma egy partikuláris része lesz a nagyobb szintéziseknek, hiszen ne feledjük, az angolszász világban ilyen terjedelemben egész birodalmak fél évezrednyi történetét tekintik át. Lehet, hogy szerencsésebb lett volna egy körülbelül kétszáz oldalas monográfia a témáról, mindezt beleszőve Szlavónia különleges történetébe, amely sok tekintetben még a magyar és a horvát tudományos gondolkodásban is fehér folt. Ez persze már egy másik könyv lenne, így igaztalan ennek hiányával a szerzőt vádolni, hacsak nem azért, mert erre a feladatra is képes lenne.

A másik kérdés a nyelvezet, amelybe belekötni több mint merészség, hiszen a szerző szinte anyanyelvi szinten bírja a nyelvet. Azonban az angol nyelvterületen született szakmunkákhoz képest érezhetően bonyolultabb mondatszerkesztése néhol megnehezíti a szöveg azonnali megértését. Ennél kevésbé szenzibilis az a megjegyzés, hogy a nevek angolra átültetése inkább elvett, mint hozzátett a textus értékéhez. Mivel elsősorban magyar és horvát közönség fogja forgatni a könyvet, szerencsésebb lett volna a latinos névhasználat fenntartása. A kötet végén található térkép is felveti a kérdést, vajon mi volt vele a szerző szándéka. Az biztos, hogy a szöveggel együtt használva nagy szolgálatot tesz az olvasóknak, de komoly kihívás megtalálni rajta az egyes településeket. Sokkal többet tett volna hozzá az élvezeti értékhez, ha színesben készül el, és üdvös lett volna az egyes nemesi udvarházakat, birtokközpontokat feltüntetni. Sajnos a számtalan apró település nem segíti a szöveg jobb megértését, és egy kicsit becsapós a címe is (*Körös megye a 15. században*), hiszen a feltüntetett mezővárosok többsége csak a század legvégén, vagy éppen a 16. század elején kerül említésre először a forrásokban.

Mindez semmit nem von le a kötet értékéből. A jó könyv nem igényel előszót, sem pedig utólagos magyarázatot, így van ez Pálosfalvi Tamás vállalkozásával is. Ezzel ő letette a saját határjelét a horvát–magyar történeti kutatások ösvényén, igazodjanak ehhez a következő nemzedékek.

Varga Szabolcs

Megtérés a kontextushoz[1]

Jean-Claude Schmitt 2003-ban megjelent, *La conversion d'Hermann le Juif* című monográfiája előbb kisebb, majd az angol fordítás 2010-es megjelenése után fokozatosan egyre nagyobb hullámokat vetett nem csupán a középkortörténettel foglalkozó szakemberek, de általában a történetfilozófiai megfontolásokra, recepció- és irodalomelméletre akár csak részben is támaszkodó diszciplínák képviselői között. Egyébként nem véletlenül. Schmitt ugyanis az *Opusculum de conversione sua*, egy 12. századi, latin nyelvű megtérés-elbeszélés elemzésének apropóján olyan általános érvényű témákra reflektál, mint a történeti hitelesség és a fikció szembenállása, a szerzői autoritás és a szerző személyének szétválasztása, az álom és az álomfejtés viszonya az egyénhez, vagy a vallásos élmények, például a megtérés személyes dimenziói. Az eredeti francia kötet megjelenésének tizedik évfordulóján, a L'Harmattan kiadó jóvoltából, most végül magyarul is olvashatóvá vált Schmitt jelentős eszmefuttatása.

A *Mikrotörténelem* sorozatban 2013-ban megjelent monográfia alighanem hasznos és tartalmas olvasnivalót kínál nemcsak a középkori önéletírások, a zsidó–keresztény polémia és a 12. századi keresztény eszmetörténet iránt érdeklődőknek, de – remélhetőleg – eljut a történetelmélet és a recepcióelmélet iránt általánosságban érdeklődő, szélesebb olvasói táborhoz is. Schmitt ugyanis kiváló érzékkel találja meg az egyensúlyt e két tényező: a partikuláris vonatkozásokat bemutató – mikrotörténeti – megközelítés és az általános, történetfilozófiai eszmefuttatások között. Éppen ezért a sorozatcím némileg félrevezető. Érzésem szerint a mikrotörténeti megközelítés nem célja, csak eszköze Schmittnek, mikor a vesztfáliai Hermann megtéréstörténetén keresztül a történetfilozófia néhány alapvető kérdésére reflektál.

A bevezetőn kívül hat, egyenként 30–60 oldalas tanulmányt, egy rövid zárszót, illetve három forrásszöveget tartalmazó kötet legfontosabb szövege minden kétséget kizáróan az első, *Fikció és igazság* címet viselő tanulmány. Ebben Schmitt az *Opusculum de conversione sua* szerzőjének kilétét firtató vitában foglal állást, és a korábban a fikciót és a „valóságot" élesen szembeállító megközelítések helyett felvázol egy a középkori irodalmi hagyománnyal sokkal inkább kongruens, fikciót és tényeket vegyítő irodalomképet. Schmitt Avrom Saltman 1988-as cikkét és a leghatározottabban Friedrich Lotter által képviselt ellenvéleményt egyaránt elvető álláspontja szerint téves az a kérdésfeltevés, amelynek keretei között az *Opusculum de conversione suát* három évszázad történészei vizsgálták, és ami szerint a művet vagy valóban Hermann, a kereszténnyé tért zsidó írta, és ez esetben a mű hi-

1 Schmitt, Jean-Claude: *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*. Ford.: Novák Veronika. Bp., L'Harmattan, 2013. 348 p.

teles, vagy nem Hermann írta, ebben az esetben viszont pusztán fikció. Azzal, hogy a hangsúlyt a mű keletkezésének társadalmi, antropológiai és – nem utolsósorban – pszichológiai kontextusára helyezi, Schmitt megmutatja, hogy – bár valóban kevésbé romantikus, ám – a szöveg forrásértékéből semmit nem von le, ha esetleg nem az egykori zsidó Hermann, hanem más kanonokok, Hermann kollégái, utódai szövegezték meg az elbeszélést. A szöveg ugyanis mindenképpen a 12. századi Vesztfália politikai, egyháztörténeti, de legfőképpen kultúrtörténeti miliőjébe enged betekintést, és ebben a minőségében teljes értékű forrásszöveg. Schmitt tehát egy kemény konfrontációktól sem mentes, ám sok esetben önmagába forduló, és éppen ezért öncélú történészi vita irányának megváltoztatását tűzte ki célul, amikor saját, irodalmi és krónikási szerepeket egyaránt elfogadó megközelítését helyezte a vita középpontjába.

E nagyvonalú megközelítés érvényességét némileg korlátozza a tény, hogy míg az első két tanulmányban Schmitt tartózkodik attól, hogy állást foglaljon a szerző kilétét illetően, a kötet második felében egyre gyakrabban és egyre nyíltabban ad hangot abbéli meggyőződésének, hogy nem Hermann, hanem utódai, a szöveget egyházpolitikai és identitásformáló céllal megteremtő cappenbergi testvérek alkották meg. Nem világos, hogy ha a hangsúly – ahogyan Schmitt nagyon helyesen megállapítja – nem a szerző személyén, hanem a keletkezés körülményein és a mű megírásának célján van, miért ilyen fontos annak az – egyébként bizonyítékok és argumentáció nélküli – álláspontnak a hangsúlyozása, hogy ez az önéletrajzi formátumú és bensőséges lelki motívumokban bővelkedő szöveg még véletlenül és részleteiben sem egy megtért, egykori zsidó, példának okáért Hermann saját alkotása. Az olvasó különösen annak tükrében ütközhet meg ezen az állásponton, hogy a kötet második tanulmányában (*A középkori önéletrajz*) maga Schmitt hangsúlyozza, hogyan keverednek fiktív és – a hangsúly az utóbbin van – valós élményeket tükröző elemek a középkori önéletírás-irodalom hagyományában.

Ez utóbbiban és a kötet további tanulmányaiban Schmitt aprólékosan felvázolja az *Opusculum* megírásának kontextusát. A Hermann megtérését egyes szám első személyben tárgyaló műfaji keretek kapcsán Schmitt először felvázolja az önéletírás ágostoni hagyományának 12. századi újjáéledését. A harmadik, *Az álom és értelmezése* című fejezetben beszámol az álom irodalmi toposzának és az álomfejtés keresztény és zsidó hagyományának fejlődéstörténetéről, valamint a kettőt összekötő exegetikai alapelvekről, illetve arról, hogy a két hagyomány – sokszor a résztvevők számára is rejtélyes módon – összekapcsolódik. A negyedik tanulmányban (*Megtérés a képhez*) a képtisztelet, illetve a keresztény ikonográfia révén Schmitt alkalmat talál a 12. századi zsidó–keresztény polémia dinamikájának bemutatására. Végül, a kötet két utolsó tanulmányában (*A keresztség és a név*, illetve *A megtérés új korszaka*) Schmitt szembeállítja a megtérés két aspektusát: a változás jeleit a változatlanság, megmásíthatatlanság szimbólumaival. A *Hermann quondam Judaeus* megnevezés elemzése kapcsán Schmitt amellett érvel, hogy míg a keresztény névadás és a keresztelés szertartása egyfajta újjászületés-motívumként bukkan fel ebben a szövegben és az ehhez hasonló elbeszélésekben, a megtérés után is megmaradnak a *conversio* előtti időszak megmásíthatatlan jelei, esetünkben a *quondam Judaeus* („egykori zsidó") epitheton, mert „a megtérés ugyan átalakít, de nem szüntet meg" (274.).

Kimondottan kellemes és olvasóbarát a kötet végén található rövid, csupán hatoldalas zárszó, amelyben Schmitt még egyszer, és ezúttal leplezetlenül feltárja monográfiájának célkitűzését, és bemutatja azt a diskurzust, amelyben a zsidó Hermann megtéréséről írt művével érvelni kíván. Tulajdonképpen talán érdemes a leendő olvasónak ezzel a hat oldallal kezdenie a monográfiával való ismerkedést, mert a zárszóban plasztikusan megjelenik a kö-

tet három fő gondolatának vázlata: a fikció és a valóság természetes keveredése a középkori irodalomban; a keletkezés kontextusának jelentősége egy irodalmi alkotás célkitűzésének és tartalmának vizsgálatában; valamint a változás és változatlanság kettősségének dinamikája a középkori keresztény írásos és tárgyi kultúrában.

Mivel a kötet fordítás, és teljes egészében megfelel a 2003-as francia kiadásnak, a teljesség kedvéért szólnom kell e fordítás erényeiről és a magyar szövegről is. Mindenekelőtt sietek leszögezni, hogy Novák Veronika fordítása alapvetően kielégítő minőségű, néhol egyenesen kiváló. Különösen igaz ez az *Opusculum de conversione sua* magyar fordítására, ami két rövidebb forrásszöveg (Gottfried cappenbergi gróf élettörténetének egy részlete és Hermann fiának címzett levele) mellett a kötet végén található. Bár a fordításban szórványosan felsejlenek a francia eredetit követő magyartalanságok (például „Mainzba visszatérése után", a 16. oldalon), illetve a francia szövegre épülő, és – a szakfordítások esetében sokszor másoknak is nehézséget jelentő – a kis- és nagybetűkre, illetve idegen szavak átírására vonatkozó bizonytalanságok (például „LoDagaa" az 51. oldalon; „mozlim" a 95. oldalon), az összkép minden kétséget kizáróan pozitív. Kisebb nyomdahibák és elírások csak elszórtan bukkannak fel, és az olvasás élményét nem nagyon csorbítják. Különösen örömteli, hogy a szövegben idézett görög és héber kifejezések átírása egységes és ellentmondásmentes. Összességében megállapítható tehát, hogy a kötet jó stílusérzékkel megírt, jól olvasható magyar fordításban látott napvilágot, és ez különösen abból a szempontból örömteli, hogy Schmitt sok tekintetben úttörő megközelítése ily módon a tartalom kiválóságához méltó formában kerülhet a magyar közönség elé.

Talán nem tűnik fontos szempontnak, pedig – tapasztalataim szerint – nem jelentéktelen kérdés egy kötet kivitelezése, kezelhetősége. E tekintetben a L'Harmattan kiadványa nem hagy sok kívánnivalót: a kötet kimondottan olvasóbarát. A betűtípus és az oldaltükör kellemes harmóniában állnak egymással, a szöveg jól láthatóan és kényelmesen tagolt. A kötés remek, a könyv tehát minden bizonnyal állni fogja az idő próbáját. Kívánnivalót egyedül egyes ábrázolások minősége hagy maga után (például a 161., 221. oldalon), amelyek így éppen legfontosabb céljukat: a szöveges érvelés illusztrálását és jobb megértését nem könnyítik meg.

A kötet elolvasása után egyedül az keltett bennem hiányérzetet, hogy a magyar fordításban nem találtam sem fordító által írt előszót, sem kísérőtanulmányt. Pedig a francia kötet több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg, és – bár Schmitt saját bevezetője sok mindenre választ ad – éppen a 2003 óta megfogalmazott kritikákra és ellenvetésekre nem reagál, nem is reagálhat (itt elsősorban Anna Sapir Abulafia, William Chester Jordan álláspontjára gondolunk).

A kötet összességében érdekfeszítő és elgondolkodtató olvasnivaló. Kérdései és – sajnos csak kisebb részben – válaszai is messze túlmutatnak akár a középkori történelem, akár a zsidó–keresztény kapcsolatok kérdéskörein. Schmitt megközelítése nemcsak az *Opusculum* keletkezésének kora, illetve a zsidóság és a kereszténység viszonya iránt érdeklődő kutatóknak lesz fontos olvasnivaló, hanem éppen e kötet révén lényeges megállapítások eljuthatnak majd a szélesebb olvasóközönséghez, és remélhetőleg nem utolsósorban a történettudománnyal ismerkedni készülő egyetemi hallgatókhoz is.

Kelenhegyi Andor

Rendiség és honvédelem Horvátországban és Szlavóniában a 16. században[1]

A 19. század utolsó pár évtizedében a horvát–magyar politikai viszonyoknak köszönhetően olyan kitűnő horvát történészek foglalkoztak Szlavónia közjogi helyzetével, mint Franjo Rački, Ferdo Šišić és Vjekoslav Klaić. 1920 után azonban kutatásaik homlokterébe alapvetően Dalmácia, valamint a ma Boszniában található középkori horvát területek, illetve a szerb–horvát kapcsolatrendszer neuralgikus pontjai kerültek. Ezért nevezhető különösen értékesnek az az 1990 után felnőtt új generáció, melynek tagjai – szakítva az illír nemzetszemlélettel – ismét a Habsburg Monarchia, illetve ezen belül a Magyar Királyság keretei között kívánják értelmezni a kora újkori horvát állam- és társadalomfejlődés főbb állomásait. Az új generáció tagja Nataša Štefanec is, a Zágrábi Tudományegyetem fiatal, ám már most is jelentős eredményeket felmutató oktatója, aki különböző munkáiban bécsi, grazi, zágrábi és budapesti stb. levéltárak forrásait is hasznosítva foglalkozik a 16. századi horvát-szlavón rendiség sajátosságaival. Több jelentős tanulmánya jelent meg angol nyelven,[2] IV. és V. Zrínyi Györgyről készült írása pedig magyarul is olvasható.[3]

Jelen monográfiájának alapjait a budapesti Közép-európai Egyetemen (CEU) megvédett disszertációja képezi, amely arra kereste a választ, hogy a katonai védelmi rendszer átszervezése során a horvát-szlavón rendek miképpen vettek részt a regionális határvédelemben és politikában. A szerzőt alapvetően három tényező motiválta: először is, hogy a nemzetközi szakirodalomban alig esik szó a horvát kora újkorról, másodsorban még az erről szóló munkákban is sokkal több figyelem összpontosul az állam abszolutista berendezkedésére, mint a rendekkel való közös kormányzásra, harmadszor pedig a szerző a Fedor Moačanin és Karl Kaser által megkezdett munka nyomvonalán haladva az ekkor kiépülő katonai határőrvidék jellegét kívánta a kora újkori hadügyi forradalom kontextusában bemutatni. A vizsgált térség ugyan a középkori Szlavónia, valamint a középkori Horvát Királyság maradéka, ám Štefanec sok esetben kitekint a végvárrendszert finanszírozó Belső-Ausztria tartományaira (Krajnára, Karintiára, Stájerországra), illetve a Dráva és a Balaton közötti keresztény kézen maradt területekre. Időben elsősorban a 16. század középső harmada kap kiemelt szerepet, az ezt megelőző évtizedekre inkább előzményként tekint a szerző, a szá-

1 Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici.* Zagreb, Srednja Europa, 2011. 563 p.

2 Štefanec, Nataša: Demographic Changes on the Habsburg–Ottoman Border in Slavonia (c. 1570–1640). In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie.* Hg.: Kurz, Marlene–Scheutz, Martin–Vocelka, Karl–Winkelbauer, Thomas. Wien–München, 2005. 551–578.

3 Nataša Štefanec: IV. és V. Zrínyi György. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben.* Szerk.: Bene Sándor–Hausner Gábor. Bp., 2007. 87–112.

zad végi konszolidációs folyamatokra pedig többnyire a konklúzióban utal, ám sok esetben azért elidőzik a 16–17. század fordulójánál, ami jóval több egyszerű kitekintésnél. Mindezek a módszertani elképzelések, tér- és időbeli „lehatárolások" alapvetően hordozzák a kötet újszerűségét és egyben a kutatási szempontok korlátait is.

A munka első fejezetében (11–55.) a kutatás fentebb már leírt céljairól olvashatunk. A forrásokat és a szakirodalmat bemutató alfejezetből kitűnik, hogy a szerző mindenekelőtt a bécsi *Kriegsarchiv* és a grazi *Steiermärkisches Landesarchiv* anyagára támaszkodott, illetve a szintén Grazban található *Univesitätsbibliothek* kézirattárában őrzött, az 1578. évi tanácskozásokra vonatkozó iratokból dolgozott. Más állagokból rendkívül szisztematikusan válogatott, ami természetesen érthető, ám – ahogy arra később kitérek – egyéb tekintetben mégis elgondolkodtató.

Ugyancsak itt kell megemlíteni, hogy a bevezető fejezetben a Habsburg Monarchiába illeszkedő Magyar Királyság, valamint Horvátország sorsát a – magyar szakirodalomban általában mostohán kezelt – Cseh Királyság helyzetével veti össze, és megállapítja, hogy előbbieket számos egyéb tényező mellett az oszmán katonai fenyegetettség kényszerítette alapvetően más szituációba. A hasonlóságok kapcsán a szerző kiemeli, hogy a cseh tartomány élén álló *Oberstburggraf* vagy *Prorex* a király helyettese és egyszersmind a rendek legfőbb képviselője volt, akárcsak a horvát-szlavón területek élén álló bán, akinek a helyzete lassan szilárdult meg a kora újkorban. Ezt a későbbiekben érdemes árnyalni, ugyanis a cseh helytartóval ebben az időszakban csak a magyar nádor, illetve a helytartó pozíciója vethető össze, a Habsburg uralkodó igazgatási és hatalomgyakorlási szempontból a Drávától délre fekvő területekre a magyar kormányszerveken keresztül gyakorolt hatást. Ezalól egyedül a katonai igazgatás jelentett kivételt, így nem véletlen, hogy a katonai határőrvidékkel foglalkozó korábbi kutatások szinte teljesen negligálni tudták a parallel magyar berendezkedéssel való összevetést, és mindenképp a kötet javára írandó, hogy ez a szempont is szerepel benne.

A mű legnagyobb érdeklődésre számot tartó fejezete a tartomány nemesi társadalmát vizsgálja (55–139.). Ebben először a Magyar Királyságra vonatkozó adatok kerülnek bemutatásra, majd a helyi arányokról tájékozódhatunk. Kiderül, hogy a horvát-szlavón területeken, valamint a Muraközben a tartományi nemesség alig három százaléka tartozott a bárók közé, miközben az adózó porták háromnegyede az ő kezükben volt. Az *egregius*ok tíz százalékot tettek ki, és számarányukhoz mérten részesültek a birtokokból, ahogy a köznemesség alsó rétege is majdnem akkora arányban (7,9 százalék) képviseltette magát. Ezzel szemben a nemesi kiváltsággal rendelkezők háromnegyedét alkotó kisnemesség csupán az adózó porták 7,3 százalékát tartotta a kezében. Mindez a nagybirtok jelentős túlsúlyát mutatja, igaz, ez nem volt másképp a Drávától északra fekvő területeken sem. A szerző Pálffy Géza „nemzetek feletti" fogalmát kölcsönözve a bárói rétegről megállapítja, hogy etnikailag homogén volt, az Erdődyekről, Nádasdyakról, illetve Bánffyakról ebben a korban nem lehet nemzetkarakterológiai jegyek alapján beszélni. Ezt a megállapítást persze lehetne némileg finomítani, hiszen a nemesség *de jure* „natio hungarica" tagsága éppen ezeknél a családoknál döntően egybeesett a nyelvi és történeti identitással is, ám az itt nem említett Zrínyi, Draskovich, Ráttkay stb. családok esetében helytálló a megállapítás.

A fejezet valójában a német és a magyar szakirodalom, illetve a Werbőczy-féle jogi definíciók alapján helytálló összegzése a nemesi társadalom kora újkori rétegződésének és jellegzetességeinek. Ez elmondható a nemesi mobilitásról szóló részekről is, ahol egy-egy család felemelkedésének alapját a katonai szerepvállalás, a hivatalviselés és a körültekintő házasodási, illetve birtokpolitika egyvelege alkotta. Ennek illusztrálására a Krisanichok

(Križanić) példáját olvashatjuk, akik a 16. század elején Karlovac környékéről menekültek el biztonságosabb vidékre, majd az egyik családtag, Gáspár az 1570-es években Bihácson szolgált, ezzel kiérdemelte Turanj kapitányi tisztét, élete végére pedig össze tudott szedni annyi pénzt, hogy Krajna tartomány határán megvehetett egy kisebb birtokot. Gábor fia szintén a végeken szolgált, neki köszönhetően került a család birtokába a krajnai Trebnje uradalma. Az ő lánya élete folyamán háromszor özvegyült meg, első férjét a harcok során vesztette el, a másodikat a biológiai törékenység vette el, harmadszorra azonban sikerült bekerülni a bárói ranggal bíró Katzianerek közé, és ezzel végleg a krajnai rendek kötelékébe léptek. Még számos példát lehetne hozni – a szerző a Zrínyiek kapcsán ezt meg is teszi –, ám mindez csak árnyalatokban tér el a Magyarországon tapasztalt nemesi sorsoktól. Azt mindenesetre érdemes lenne komolyabban megvizsgálni, vajon van-e eltérés az osztrák tartományokba való áttelepülés, az ottani indigenátus megszerzésének volumenében a Drávától délre, illetve északra vitézkedő nemesi családok körében. A sokkal jelentősebb krajnai, karintiai, stájer katonai jelenlét miatt nem lenne meglepő, ha a horvát-szlavón nemesség nagyobb arányban integrálódott volna ausztriai társai közé, és ez újabb szemponttal gazdagítaná a tartomány eltérő fejlődési pályájának kutatását.

A társadalmi mobilitás vizsgálatánál érdemes lett volna figyelmesebben szemügyre venni a bárói címek adományozásának ütemét. A szerző ugyan egy rövid bekezdés erejéig kitért erre a kérdésre, ám az általa felvázolt lista rendkívül foghíjas, így különösebb következtetések levonására értelemszerűen nem alkalmas. A Draskovichok, Kasztellánffyak, Keglevichek és Ráttkayak mellett ugyanis a Kerecsényiek, Horváth-Stanchich Márk, a Gregorjánciak és a Konszkyak is eljutottak ebbe a pozícióba, sőt e bárói kinevezések zöme 1559–1603 közé, azaz bőven a vizsgált korszak határain belül esett. Az indoklásban szinte kivétel nélkül a katonai, illetve kisebbrészt az udvari szolgálat szerepelt, azaz a helyi elit valóban a kardjával küzdötte fel magát a társadalmi ranglétra legfelső fokaira.[4] E folyamatnak az országos tendenciákkal való összevetése a közeljövő egyik fontos feladata. Szintén itt kaphatott volna helyet a királyi adományok bemutatása és elemzése, szükséges lett volna a helyi családok udvari kormányszervekben dolgozó tagjairól is szólni, valamint felhasználni a családi rezidenciákat (várak, kastélyok, udvarházak) a nemesi társadalom egyes tagjainak jobb megismeréséhez, sőt megértéséhez. Ezek azonban nem szerepelnek a szövegben, holott a szerző tökéletesen meg tudta volna oldani a feladatot.

Nataša Štefanec könyvének legnagyobb érdeme, hogy minden esetben igyekezett a helyi történéseket és intézményeket a magyarországi eseményekbe integráltan szemlélni. Külföldi szerzőtől szokatlanul bőségesen használja az újabb magyar szakirodalmat, láthatólag igyekezett minden részkérdésben tájékozódni. A vállalt téma gazdagsága miatt azonban ez nem mindig sikerül, ami egyébként nem feltétlenül a szerző hibája, hiszen sok esetben még a magyar történetírás sem tud határozottan állást foglalni abban a kérdésben, vajon mikor is vált kétkamarássá a magyar országgyűlés. Štefanec számára a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy kutatásait a teljes magyar intézmény- és társadalomtörténet keretei között kellett volna elhelyeznie, erre pedig természetszerűleg nem volt maradéktalanul képes. Ettől függetlenül akár a báni tisztségről, akár a rendi gyűlésekről, akár a királyi udvarral való kapcsolattartásról szóló részeket nézzük, mindenhol tárgyszerű leírással találkozhatunk.

4 Varga Szabolcs: Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században (Vázlat). In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában.* Szerk.: Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen, 2014. 237–253.

A kötet legnagyobb része (139–323.) az 1578. évi Bruck an der Murban lejátszódott tárgyalássorozattal és az ehhez köthető forrásokkal foglalkozik. Ezzel kapcsolatban nem lép túl a magyar történettudomány által már feltárt ismeretek horizontján, ám megállapításai horvát nyelven mindenképp újdonságként hatnak.

A kötet szerkezetével csupán akkor lehet vitába szállni, ha fő kérdésnek nem a katonai végvidék megszervezését, hanem a horvát-szlavón nemesi társadalom és tartományi közigazgatás működését tekintjük. A nemességnek ugyanis nem csupán a katonáskodás, hanem az adózás és az igazságszolgáltatás működtetése, azaz a polgári funkciók ellátása is a feladatai közé tartozott. Előbbiről a következő fejezetben viszonylag sok szó esik, ám ezen állítások mindegyike a Josip Adamček és Ivan Kampuš által kiadott állami adóösszeírásokon és az azokból készült feldolgozásokon alapul, az egyes birtokok valódi adózó állapotáról hiteles(ebb)en tájékoztató uradalmi anyagok sajnos hiányoznak.

A nemesség civil közigazgatásban betöltött szerepének bemutatására a hiteleshelyi levéltárak mellett mindenképp figyelembe kellett volna venni a családi és vármegyei levéltárakat is. Ezek nagy része Zágrábban, vagyis elérhető közelségben található. Úgy érzem, hogy a hadtörténetírás évszázados beidegződése ma is hat, ezért mindenáron a 18. századi katonai határőrvidék előzményeiből kívánják bemutatni a horvát-szlavón államfejlődést, pedig a határőrvidék megszületésének hátterét éppen fordítva, a tartományi közigazgatás és társadalomtörténet felől lehet megérteni.

A kötet végén függelékként mintegy ötvenoldalnyi forrásközlést találunk, ahol táblázatba rendezve láthatjuk a belső-ausztriai rendek által készített tervezeteket a horvát-szlavón végvidéken álló várak katonaságáról. A grazi levéltárból származó források eddig, ebben a formában ismeretlenek voltak Magyarországon, közreadásuk mindenképp dicséretes. A munkát bőséges nemzetközi szakirodalom zárja, amelyből az egyes részproblémákat illetően széles körben tájékozódhat az olvasó. A szerző kitűnő könyve a téma megkerülhetetlen monográfiája lesz a következő években.

Varga Szabolcs

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Történettudományi
Intézet**

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szedési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy
F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Nemzeti Kulturális Alap